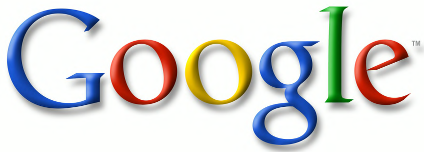
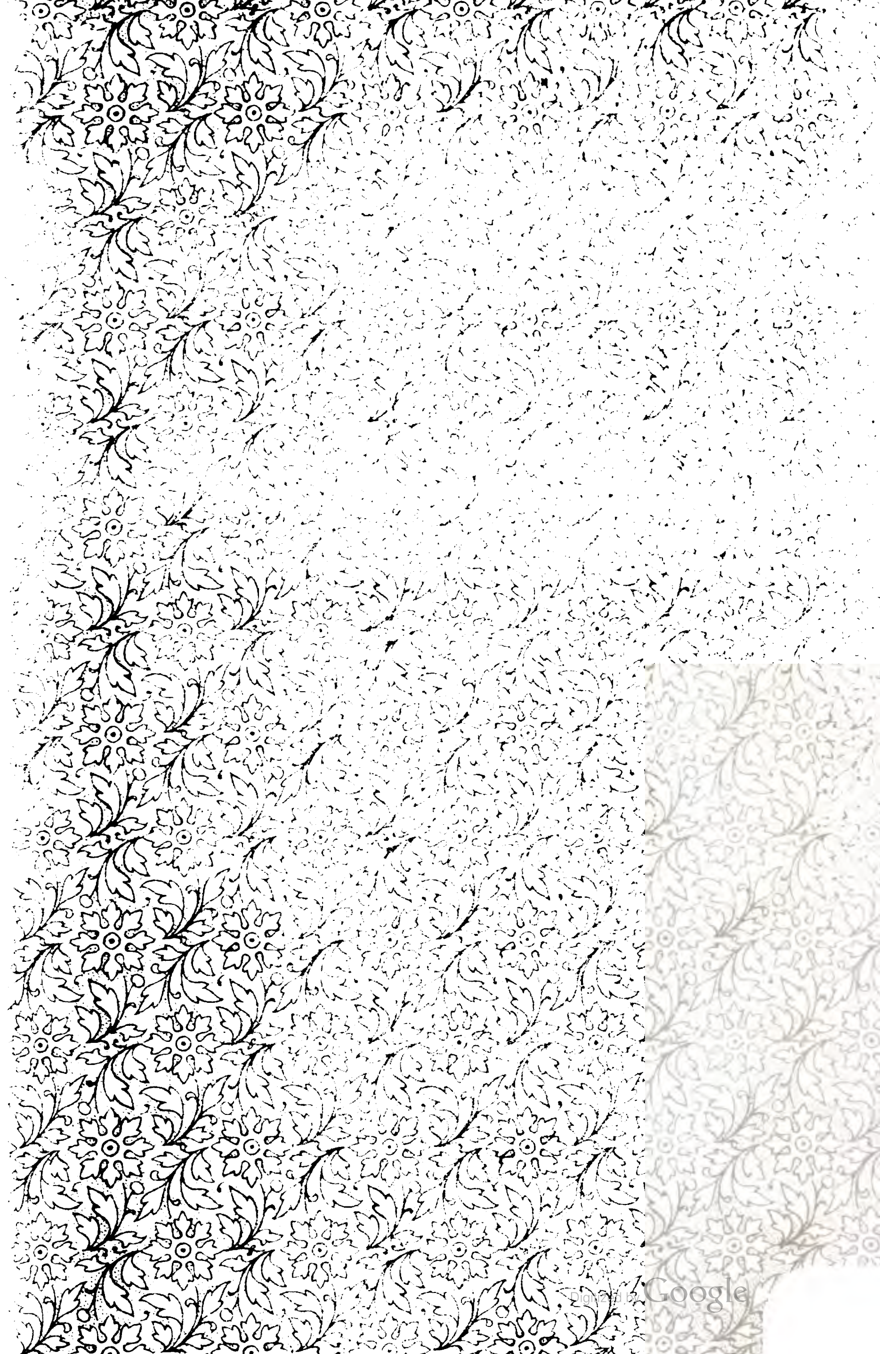

Hench

SPRIDDA STUDIER

POPULÄRA UPPSATSER

AF

ADOLF NOREEN
PROFESSOR VID UPSALA UNIVERSITET

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

Stockholm, Iduns Tryckeri Aktiebolag, 1895.

INNEHÅLL.

Studenter och arbetare i språklig belysning.

Alla äro vi arbetare eller borde åtminstone vara det. Men det är icke alla, som genom själfva sin yrkestitel antyda detta förhållande. Så är emellertid fallet med »studenter» och kroppsarbetare, på hvilka sednare — märkligt nog — vanligen uttrycket »arbetare» får uteslutande syfta.

Arbetare kommer af det från tyskan lånade ordet *arbete,* som ursprungligen betydde »möda, vedermöda». Denna betydelse ha vi ännu bevarad i uttrycket *dödsarbetet,* de plågor, som närmast föregå döden. Svalget emellan den äldre och den yngre betydelsen är icke större än det alldeles likartade, som skiljer *verk* »arbete» och *värk* »plåga», där vi i senare tider sökt medelst olika stafning framhålla den olikhet i betydelse, som med tiden uppstått hos ett och samma ord.

Ett svalg — som vi vilja hoppas, att stigande själsodling skall kunna genom tillmötesgående från båda sidor dag för dag allt mer fylla — är ock befäst mellan arbetare och studenter. Icke så från språkhistorisk synpunkt. *Student,* d. v. s. en som »stude-

rar» (eller åtminstone antages göra det), kommer af det latinska ordet *studere,* som betyder »möda sig». *Studium,* det är »möda», något som icke blott den vet, hvilken verkligen studerar, utan äfven den som erfarit, att »hela lifvet är ett studium». Att emellertid studier kunna ses från en helt annan synpunkt än mödans, därom vittnar det från grekiskan lånade ordet *skola,* hvilket från början betyder »ledighet, ferier», något som våra skolgossar torde finna rent orimligt. Saken är emellertid den, att uttrycket åsyftade »ledighet från ämbetsgöromål», och det är hedrande för grekerna, att de, såsom ordets betydelseutveckling visar, ansågo sina ferier böra användas till annat än att slå dank, en åsikt som vår skolungdom kanske också finner orimlig.

Vi hafva alltså funnit, att student och arbetare i språklig belysning te sig såsom sak samma. Men den språkliga öfverensstämmelsen sträcker sig äfven till ett par andra, närliggande begrepp. I spetsen för en grupp arbetare inom ett visst fack står ju ofta en *mästare.* Detta ord är i likhet med så många andra yrkestermer närmast från Tyskland kommet till oss, men ytterst stammar det från det latinska *magister,* den lärda titel, som ännu på Gluntens tid var målet för studentens möda, belöningen för hans arbete. Det betyder »den, som är för mer» än andra, en hedersbenämning, som ännu passar bra för mästaren, under det den för magistern nästan klingar som hån. Hans glansdagar äro nämligen slut, sedan han blifvit utäten af den nymodigare filosofie doktorn; detta i den grad, att sammanställningen »en fattig skolmagister» nästan förefaller såsom den för detta ord naturligaste. Under-

liga äro i sanning icke blott menniskornas, utan äfven ordens vägar. Under det att magistern, han som en gång var »för mer» än andra, så degraderats, har hans motsats *ministern* »den ringare» uppstigit från att vara en furstes tjänare till att vara icke blott undersåtarnas, utan stundom ock själfva majestätets herre och mästare.

Under sig har yrkesmästaren sina *gesäller,* återigen en från tyskan lånad yrkesterm. Gesällen kallades ursprungligen så därför, att han hade »*ge*mensam *sal*» (d. v. s. rum) med andra, som tillsammans bildade ett *säll*skap, en samling af *sällar*. Från den ursprungliga betydelsens synpunkt är det alltså en fullkomlig motsvarighet till det i studentkretsen så älskade och viktiga ordet *kamrat,* från början »alla de som ha gemensam *kammare*», sedan en af dessa. Detta uttryck har alltså undergått samma inskränkning i fråga om betydelsen som t. ex. *fruntimmer,* fordom detsamma som »frustuga» (jfr *timmer*), det rum där damerna vistades, sedan själfva damsällskapet — så att »hoffruntimret» var benämningen på det kvinnliga hoffolket — slutligen en enda kvinna. Under gesällen stod *lärlingen,* ett uttryck som förklarar sig självt såsom en motsvarighet bland handens arbetare till hvad som bland hufvudets kallas *lärjunge,* äfven detta en tysk form, för hvad som på ren svenska skulle heta *lärunge.* *Lära* betyder ursprungligen »låta er*fara*», och detta sistnämda ord visar oss, huruledes man med rätta ansett, det »er*far*enhet» vinnes, genom att man »*far*» vida omkring. Liksom ordet *fara* har en nära anförvandt i *fåra* (det streck, som uppstår, då man *far* öfver åkern), så har ock *lära*

»låta (er)fara» en dylik i det latinska *lira* »fåra, streck». Detta leder oss att tänka på en vanartad släkting till lärlingen och lärjungen, nämligen *deliranten,* han som lider af *delirium,* hvarmed latinet betecknade oförmåga att gå rätt efter det uppdragna strecket. Vi finna, att våra nutida pretentioner på delirium äro vida större.

Mästare, gesäll och lärling voro de olika graderna inom hvad som fordom kallades ett *ämbete,* t. ex. vällofliga skomakareämbetet. De voro hvar för sig *ämbetsmän,* en titel som emellertid de boklärde för länge sedan kapat åt sig. Ordet »ämbete» har nämligen genomlupit en lika lysande bana som »minister», hvarom vi redan talat. Från att en gång hafva betydt »pass-opp-göra, slaftjänst», kom det att beteckna »tjänst, syssla» öfverhufvud; så företrädesvis »handtverk», vidare »statstjänst», slutligen högre dylik, så att man för lägre statstjänare fått lof att tillskapa uttrycket *tjänsteman* i motsättning till ämbetsmannen. Och utom vårt fädernesland har denne stigit ännu högre i rang. Hans språkliga motsvarighet i danskan och norskan, *amtmanden,* är ju en sorts landshöfding, och den till börden ursprungligen franske *ambassadören* förrättar minsann ingen slaftjänst nu för tiden.

Ett annat ord, som af studenterna eröfrats från arbetarna, är *gille,* åtminstone sedan »Upsala gille» blifvit studentkårens lokal. Från början betyder det »betalning» och sammanhänger med *gälda* »betala», *gälla* »kosta», *giltig* »som gäller» och *gilla* »anse värd betalning». Så blef det namn för »betaldt kalas» (jfr »ett gladt gille»), »sällskap med gemensam kassa» (jfr »St. Knuts gille» i Lund), »lokal för dylikt säll-

skap» (jfr »Upsala gille») och under skråordningens dagar äfven »handtverksgille», där man ock måste betala, om icke annat så åtminstone lärpenningar. Efter denna utredning torde det vara öfverflödigt att närmare utveckla, hur lätt man från »gillet» kan komma till *gäld-* eller *gillstun* — numera lyckligtvis afskaffad.

Vi nämnde nyss skråordningen, hvilken ger oss anledning att påpeka den egendomliga utveckling, som i afseende på betydelse genomlupits af ordet *skrå*. Äldst är det »skinn, hud», särskildt »beredd hud, läder» och i all synnerhet det bästa slaget af dylikt, »pergament». Som man fordom hade sådant i stället för papper att skrifva på, så kom ordet att beteckna dels »bok», dels »öppet bref», s. k. *patent*. Men liksom detta sistnämda uttryck med tiden fick betyda själfva de företrädesrättigheter, som i en dylik urkund tillförsäkrades någon, så blef ock »skrå» en benämning för vissa privilegier, särskildt handtverkarnas, samt slutligen namn på det samfund, för hvilket dessa förmåner gällde.

En till sitt ursprung vida gentilare benämning har det lärda skrået tagit i anspråk för sitt samfund, *universitetet*. Detta kommer af latinets *universum* »alltet, hela världen» och betyder självft »allmänhet, sammanslutning af allt och alla». Vi finna, att om universitetet skall kunna göra verkligt skäl för denna anspråksfulla titel, så är den nu på dagordningen komna universitetsutvidgningen i sanning af behofvet påkallad. Det har då att blifva en andlig medelpunkt, icke blott för blifvande ämbetsmän i modern mening, utan äfven för ämbetsmän i forna tiders allmännare betydelse, »yrkesidkare».

Om det är något ord, som vid en granskning af dess ursprungliga betydelse kraftigt inskärper, att flit är en arbetares första dygd, så är detta ord för visso just *yrkesidkare*. Det är sammansatt af *yrke*, som icke blott från början betyder »verksamhet», utan äfven är nära besläktadt med ordet *verk*, och *idka*, som äldst betydt »vara *idog*». Utöfvas denna idoga verksamhet i större skala, så får arbetsförmannen det gentila namnet *fabrikör*, egentligen »den som äger en *fabrik*», ett ord som kommer från latinet, där det betyder »verkstad». Bedrifves åter rörelsen i mindre skala, så talar man om en *handtverkare*, en benämning som beror på den gamla fördomsfulla indelningen af arbetarna i »handens» och »hufvudets». Men lika visst som en handtverkare, därest han skall bringa det någonvart, icke får sakna hufvud, hvilket skall styra hans hands verk, lika litet kan flertalet af studiernas män umbära handen i en tid, som man stundom får höra icke utan skäl benämnas skrifvaredömets. Också har man väl hört talas om studeradt folk, som »lefver af sin penna», men någon som lefver af sitt hufvud — om än så godt — har man icke försport.

Handtverken och yrkena äro legio — eller åtminstone många. Vi kunna här endast skärskåda benämningarna på en del sådana, men märka lätt, att de flesta ändas på *-are*. Denna ändelse är så karakteristisk för våra yrkesnamn, att man rent af kan anse den numera betyda »yrkesmässig utöfvare» af någon sysselsättning; detta i motsättning till ordslutet *-ande*, som betecknar en som tillfälligtvis har den ifrågavarande sysselsättningen. Därför är en *åkare* en yrkesman, men en *åkande* kan litet hvar af oss råka

att vara. En ryktbar medlem af släkten Oxenstjerna, hvilken icke såsom andra endast undantagsvis uppträdde såsom *resande,* utan som uppdref denna sysselsättning till sport, fick också som bekant det betecknande namnet *resare*-Bengt. »Ordets *hörare*» antagas vi alla vara, åtminstone om söndagarna, då vi ock tituleras »älskelige *åhörare*». Ordets »*görare*» äro som bekant lättare räknade. Att, såsom en juris professor föreslagit, utbyta de hittills brukliga uttrycken *kärande* och *svarande* mot *kärare* och *svarare*, vore ett missgrepp, som skulle ge oss sken af att vara kärare i processer, än vi väl vilja stå för. Åtminstone kunna dessa benämningar icke godkännas af dem, som hyser den stilla förhoppningen att endast undantagsvis behöfva uppträda inför rätta.

Ett märkligt undantag från nu angifna regel bildar ordet *handlande,* d. v. s. en som be*handlar* varor och med andra för*handlar* rörande deras om- och afsättning, kort sagdt en som låter dem gå genom sina *händer* eller så att säga *handskas* med dem. Emellertid har allmogen på flera orter icke kunnat förlika sig med denna oregelbundenhet, utan använder det konsekvent bildade *handlare,* som vi ock i riksspråket begagna i sammansättningar såsom *landt-, bok-, speceri-, minut-* och *grosshandlare.* Liksom den sistnämnde är en, som handlar i *gross*, d. v. s. »i stort», så är minuthandlaren en, som handlar i *minut* »i smått», icke en som säljer sina minuter »smådelar (af en timme)». Ett på sätt och vis mycket skrytsamt namn bär specerihandlaren, som säljer *specerier*, d. v. s. »alla möjliga sorter»; jfr »qvatuor *species*», de fyra sorterna. Men liksom dessa sist-

nämda syfta på något visst bestämdt, nämligen räkning, så afser specerihandlarens namn endast att ange, det mannen är väl »sorterad» i fråga om kryddor. Därför kallas han också *kryddkrämare* eller *krydd-kramhandlare*. *Krämaren* har sitt namn af *kram*-boden, d. v. s. det ursprungligen af *kram* »tältduk» täckta stånd, hvari han på marknader och å torgen sålde sitt *kram*, så kalladt sedan kramboden icke längre var ett tält, hvarför »kram» helt naturligt tyddes såsom afseende bodens innehåll, icke dess väggar. Krämaren har sålunda en mycket ringa begynnelse. Till gengäld har han upphöjts i adligt »stånd» under namnet *von Kræmer*. Mannen »af stånd» har från början varit mannen »i ståndet».

En bättre position unnar man tvifvelsutan af hjärtat äfven *hökaren*, sedan man erfarit namnets ursprungliga betydelse »en som sitter på *huk*», nämligen vid sin torgskifva. I vårt grannland Danmark är hökarens språkliga ställning på väg att betydligt förbättras, så att ordet kan betyda handlande i allmänhet. En bokhandlare heter då *bokhökare* (»boghøker»), och hvad vi kalla hökare, handlande med *viktualier* »lifsmedel», får den utvidgade formen *späckhökare*, med ett påhäng framtill, som hans svenska »ämbetsbröder» säkerligen icke afundas honom.

De, som enligt våra dagars svenska språkbruk öfvertagit hökarens forna roll att sitta hukad vid sin skifva å salutorget, äro *månglerskan* och hennes sällsyntare manliga motbild *månglaren*, hvars namn stammar från latinet och från början betyder »handlande» i allmänhet.

Af öfriga yrkesnamn på *-are* tolka efter utred-

ningen i det föregående en stor del sig själfva, såsom *färgare, förgyllare, åkare, bryggare, målare* m. fl. Dock kan det vara skäl att äfven till ett och annat af dessa knyta en liten anmärkning. *Åkaren* utträngges mer och mer af den gentilare *hyrkusken*. *Kusk* är ett bland de mycket få ord i vårt språk, som ytterst stammar från ungerskan, ehuru vi naturligtvis närmast lånat det från tyskan. Annars hafva vi ofta lånat våra körtermer medelbart eller omedelbart från slaviska språk, t. ex. *droska* och *kalesch*, för att nu icke tala om *piska* och *karbas*, i hvilkas användning både mot människor och djur våra östliga grannar ju sedan gammalt utmärkt sig.

Bryggaren är naturligtvis en som brygger, men det förtjenar påpekas, att *brygga* från början betyder helt enkelt »koka», såsom ännu är fallet i uttrycket »brygga en soppa» åt någon. Men liksom man vid ordet »kokare» numera väl blott tänker på kaffekokaren — »kokerskan» däremot bör kunna koka annat än kaffe — så är bryggaren sedan länge uteslutande en maltbryggare.

Målaren har att *måla*, men detta ord betydde fordom ingalunda såsom nu »bestryka med färg». Det kommer nämligen af *mål* i den betydelse »märke», som ordet ännu har i »mått och *mål*», ända*mål*, före*mål*, *mål*skjutning m. m., och kunde därför användas om både »rita» och »skrifva». Ett exempel på den förra användningen hafva vi ännu i uttrycket »måla hin på väggen», hvarvid ju ingalunda fordras, att nämda potentat skall uppträda färglagd. Såsom exempel på betydelsen »skrifva» må här blott framdragas Gustaf II Adolfs uttryck i ett kärleksbref till Ebba

Brahe, hvari han ber om ursäkt för sin dristighet att »detta grofva papper med sin onda (d. v. s. dåliga) stil *bemåla*». Innan vi lämna målarna, må erinras om, att äfven studentvärlden för icke längesedan fått sådana, hvilka understundom visat sig kunna »breda på» bra, nämligen de s. k. *landsmålarna.* Det är väl nästan öfverflödigt att nämna, det detta ord alls ingenting har att göra med »måla», utan kommer af *landsmål,* d. v. s. landskapsmål, dialekt.

Ungefär samtidigt med att sålunda »målaren» — om ock en mycket oegentlig sådan — hållit sitt intåg i studentkretsar, har — vilja vi hoppas — därur försvunnit *borstbindaren,* som icke var fullt främmande för studentlifvet på en tid, då man allmännare än nu »söp som en borstbindare». Det tvifvelsutan oförtjänta rykte för supighet, hvaraf denne yrkesidkare har att lida, har han emellertid fått redan på tysk botten genom en afsiktlig rolighet, byggd dels på den omständigheten, att tyskan äger ett ord, som betyder både »borsta» och »supa», dels på frasen »supa (sprit) som en borste (super upp vatten)», hvari man för större effekts skull med tiden insatte »borstbindaren» i stället för »borsten», på samma sätt som då man i känslan af sin egen ringhet bekänner, att »inför Vår Herre äro vi alla små — ländingar» eller då man ber någon »dra åt hel — singland», ehuru man utan tvifvel önskar honom förflyttad till ett mycket hetare klimat. Borstbindarens och helsingarnes smälek är därför — trots de sednares mindre fridsamma natur — härvidlag lika oförskylld som den ära, hästen åtnjuter såsom känd för flit i studier. Det bästa, man kan säga om en student, är ju, att

han »läser som en häst», men, hästen i all ära, så är detta en förkortning af det fullare uttrycket »läsa (så flinkt) som en häst (trafvar)».

Sedan studenter börjat så ifrigt på lediga stunder idka *slöjd* — det är uttydt »*slug*het, klyftighet», sedan »sysselsättning som kräfver denna egenskap» — så torde vi med tiden äfven bland dem kunna träffa en och annan icke föraktlig *snickare*, om ock flertalet förblir *bönhasar*, d. v. s. *fuskare*, äldst »skräddare i smyg» (alltså utan att tillhöra skrået). Snickare åter hette förr *snidkare* och är alltså en som »*snidar*» eller rättare en som »skär», ty ordet kommer från tyskan, der »snida» betyder »skära». Däremot är »skära» tyskans benämning för »klippa», såsom ock framgår af flera från tyskan lånade uttryck. »*Skära* öfver en kam» anspelar på frisörens bekanta metod för att få hufvudets hår lika långa vid afklippningen. *Tillskärare* är ju den, som »klipper till» klädesplagget. Och *fältskär(ar)en* var fordom en »klippare i fält», d. v. s. den som under fälttåg ansade soldatens hår och med tiden äfven hans sår. Sedan dessa och icke längre håret är en hufvudsak för fältskären, har dettas vård öfvertagits af *barberaren* »skäggputsaren» (af latinskt ursprung) eller den något gentilare *frisören* (af fransk börd) för att icke tala om den allra modernaste företeelsen: *hårkonstnären.*

Likaså är *skäran* enligt tyskt språkbruk icke namn på ett verktyg att skära, utan att klippa med, kort sagt »saxen». Häraf förklaras vårt från tyskan komna *skärslipare*, ursprungligen en som slipar saxar.

Slipa åter har en gång varit »låta *släpa*, glida» (nämligen på slipstenen, brynstenen o. d.).

Bagaren är — språkligt sedt — ganska lätt genomskådad trots sitt påhitt att mjuka upp *k*-ljudet i sitt gamla namn *bakare* af *baka*. Detta ord betyder från början »rosta, grädda, steka», en betydelse, som ännu möter oss i uttrycket »baka sig framför eldbrasan». Det *k*, som den svenska bagaren under tidernas lopp vanskött, återfinna vi hos hans tyska namne, hvars titel hos oss liksom i hemlandet ofta begagnas som släktnamn: *Becker*. Ett dylikt tyskt yrkesnamn är äfven vårt släktnamn *Müller* eller *Möller*, som är detsamma som vårt svenska *mjölnare*, hvilket kommer icke af *mjöl*, utan af ett gammalt i södra Sverge ännu ofta brukadt ord för kvarn *(mylna, mölla)* och sålunda en gång betydt »den som har kvarn».

Om de båda sista orden för ovanlighetens skull icke voro lånade från tyskan, så är detta däremot återigen fallet med *garfvare* »(skinn)beredare» af *garfva*, ursprungligen »göra färdig». Ordets fullständiga svenska motsvarighet ha vi sålunda uti det ofvan i annat sammanhang omnämda bibliska uttrycket *görare*, hvilket väl kan ge oss anledning önska, det vi alla vore inför Vår Herre icke blott småländingar, utan äfven garfvare.

En särskild grupp af ord på *-are* bildas af dem på *-slagare*, samtliga komna från tyskan och betecknande »en som *slår*» någonting. De flesta äro för resten självklara såsom *hofslagare*, *plåtslagare* m. fl., och äfven *repslagaren* blir oss icke längre gåtfull, om vi erinra oss uttryck sådana som »*slå* en knut, en ögla» o. dyl. *Bleckslagarens* gamla namn *kann-*

stöpare (jfr. »*stöpa* kulor» o. dyl.) har öfvergått till att beteckna »en pratmakare i politiska ämnen», alltsedan Holberg i en af sina mest bekanta komedier lät en dylik uppträda uti en kannstöpares, d. v. s. plåtslagares, skepnad. En som icke heller fått ograveradt behålla sitt ärliga namn, är *kopparslagaren*, hvars titel också får beteckna det kroppsarbete, som »dagen efter» utföres i hufvudet. Anledningen härtill ligger i en afsiktlig ordlek, byggd på den ljudlikhet som i plattyskan äger rum mellan uttrycken för koppar *(kopper)* och hufvud *(kop, koppe)*; alltså kopparslagare = »hufvuddunkare».

En annan och större grupp bland orden på *-are* utgöres af dem på *-makare*, äfven detta ett tyskt ord och betydande en »som förfärdigar» någonting. Det tarfvas efter denna upplysning ingen vidare utläggning af sådana ord som *skomakare* m. fl. *Gördelmakare* har ändrat sin gamla, lätt insedda betydelse till ungefär detsamma som *gel(b)gjutare* (d. v. s. en som gjuter *gul* metall) emedan för gördelmakaren fabrikationen af mässingsknappar var ett af de vanligaste och viktigaste göromålen. *Buntmakaren* har sitt namn af ett tyskt ord, som betyder »pälsverk», ursprungligen »brokigt, spräckligt», äldst »svartprickigt»(skinn). Det har sålunda nog icke från början varit räfvarna, som uttalat den dystra spådomen: »vi träffas hos buntmakaren». En annan, från slaviska språk öfver Tyskland till oss kommen, benämning på samma yrkesidkare är det ungefär liktydiga *körsnär*, d. v. s. en som gör pälsrockar. *Instrumentmakaren* är en den nya tidens man; hade han funnits i forna dagar, så hade hans namn betydt »verktygsförfärdigare» i

allmänhet. Ännu på Gustaf II Adolfs tid betydde nämligen »instrument» detsamma som »redskap», såsom bland annat synes af denne konungs yttrande om sin företrädare Gustaf Vasa, »att Gud brukade honom till ett *instrument* att upprätta Sveriges förfallna regemente» (d. v. s. styrelse). Ordet härstammar från latinet, liksom det, hvaraf *urmakaren* har sitt namn. *Ur* betyder äldst »tid(rymd, -punkt)». Då det sedan antagit betydelsen »instrument som anger tiden», så har dess utveckling varit alldeles motsatt den, som genomlupits af ordet *klocka*, hvilket från att syfta på urets slagverk (jfr *ring-*, *kyrk-* och *vällingklocka*) kommit att betyda själfva uret och slutligen äfven »tid», t. ex. i »klockan är tio» förkortadt af »klockan är tio slagen». Man skulle alltså kunna vänta sig, att *klockare* vore detsamma som urmakare, men så är som bekant icke fallet. Den förres verksamhet är vida mera omfattande än så, ty »klockarfar han skall ju allting bestyra». Från början hade han dock blott att sköta kyrkklockorna, hvarför ock vår äldsta lagbok mycket riktigt anmärker, att om klockan slår klockaren i skallen, så får han skylla sig själf.

Bland alla våra »-makare» få vi — äfven om vi med tystnad förbigå »grälmakaren», »krångelmakaren» och några deras gelikar — dock icke glömma den nymodigaste af dem alla, nämligen *klädermakaren*, som ännu endast mycket sällan uppträder vid sidan af vår gamla bekanta, *skräddaren*. Anledningen till, att det nya namnet sticker sig fram, är väl delvis att söka i det skimmer af löje, ja stundom förakt, som i många språk sprides öfver skräddaren

och hans namn. Så t. ex. har man i franskan den giftiga vändningen: »han är — om jag får lof att uttrycka mig så groft — en skräddare», och aktning för hans människovärde röjes hvarken i det danska ordstäfvet: »det var en, sa hin, tog två skräddare» eller i uppgiften, att det går aderton skräddare på ett pund, och då få de ändå lof att ha pressjärnet med sig. Också hafva skräddarna i Odense uti Danmark en gång formligen hos magistraten anhållit om rättighet att få bära titeln klädermakare. I det äldre namnets ursprung ligger emellertid ingenting, som förklarar denna kitsliga behandling. Det kommer af *skräda* i betydelsen »afskära bitar» (af tyg; jfr. *afskräde* af mat) och är importeradt från Tyskland. En platttysk form af ordet är äfven det hos oss såsom släktnamn upptagna *Schröder*.

Om skräddaren i folkuppfattningen och sägnen misshandlas, så åtnjuter däremot *smeden* därstädes en så mycket större aktning. Han skildras genomgående som en något grofhuggen hedersman, klok och stark, så att han satt sig i respekt hos själfva djäfvulen, hvilken ju såsom bekant, »inte ville släppa in smeden i helvetet», emedan han under lifstiden gått så illa åt hin, när denne besökte honom i smedjan. Också bär smeden ett grannt namn, som från början betyder »konstnär», något som ännu lyser igenom i sådana sammansättningar som *guldsmed* och *rimsmed* eller *rimsmidare*.

I ett afseende äro emellertid skräddaren och smeden språkligt likställda, nämligen i fråga om den ursprungliga betydelsen af deras verktyg *saxen* och *hammaren*, hvilka från början betecknat »flinta, sten,

verktyg af sten». Detta framgår ännu tydligt bl. a. af ortnamn sådana som *Saxhammar* (ungefär »flintklippa»), *Östhammar* m. m. Man kan därför om en *Hammarsten* eller *Stenhammar* med skäl säga, att de äro stenrika, åtminstone till namnet. Tidigt skilde sig emellertid hammarens och saxens vägar. Från betydelsen »stenverktyg» utvecklade sig den förra till »stenyxa». Guden Tors vapen är en sådan och icke en hammare i modern mening. Sedan metallerna utträngt stenen såsom verktygsmaterial, behölls likväl det gamla namnet för de nya hammarna och yxhammarna af alla slag. Saxen däremot fick bland stenverktygen beteckna »flintdolken», som sedan uttränges af metallknifvar och -svärd. Med *saxar* menade man då ett par med hvarandra förenade knifvar — ullsaxens konstruktion än i dag — och slutligen lät man äfven en sax betyda detta knifpar, d. v. s. vår vanliga sax.

I form af papperssax är denna tingest hemmastadd icke blott på tidningsbyråarna, där den lär vara särskildt högt skattad, utan äfven i studerkammaren, hvars innevånare vi nu allt för länge försummat. Vi vilja därför till slut ägna en tanke äfven åt dessas förnämsta verktyg, pennan och bläckhornet med allt hvad därur härflyter. *Penna* är ett latinskt ord, som betyder »fjäder», hvadan »fjäderpenna» är en tårta på tårta (à la Stenhammar), som framtvungits såsom motsättning till den nymodiga »stålpennan», hvilken röfvat namnet från alla pennors stammoder »gåspennan». Ungefär samma öde har vederfarits hennes boning *bläckhornet*, hvilket, såsom vi kunna förstå, från början varit af horn, men nu fabriceras af metall,

sten och i all synnerhet glas. *Stål*pennan och *glas*-bläckhornet förneka sålunda lika högljudt sin börd, och deras trogna kamrat *bläcket*, d. v. s. »det svarta», börjar å sin sida att skifta färg, så att man får höra talas om rödt, grönt och blått bläck, allt sammanställningar, som från den inbitne språkmannens synpunkt te sig rätt kuriösa.

Med bläck och penna skrifva vi dels bref, dels böcker. *Skrifva* är ett ursprungligen latinskt ord, som betydt »inrista» och återför oss till en tid, som ligger före pennans och bläckets, en tid då man med ett hvasst föremål ristade skrift på sten-, metall- eller vaxtaflor. *Bref* är likaledes ett latinskt ord och betydde en gång »kort (skrifvelse)», hvilket icke hindrar oss att nu tala om »långa bref». *Bok* däremot är ett urgammalt inhemskt ord, som från början betecknat »samling af bokstäfver». *Bokstafven* åter var på den tiden, såsom ock namnet tydligen anger, en liten »staf» (d. v. s. pinne) af »bok»-(träd), hvarpå man skref tecken för språkljud. För att nu erhålla hela ord och satser måste man »*stafva* och lägga ihop» dessa pinnar. Detta kallades, kortare uttryckt, att *läsa*, d. v. s. »plocka» (nämligen bokstäfver). Denna gamla betydelse tyckes ordet ännu hafva kvar i uttrycket — »om jag får lof att uttrycka mig så groft» — »läsa lusen af någon», en hotelse som alltså afser en mycket människovänlig, om också för föremålet mindre smickrande behandling. Samma grundbetydelse som *läsning* har dess fransk-latinska motsvarighet *lektyr* »plock», jfr *elektor* »utplockare» och *kollekt* »sammanplock». En icke alldeles lätt igenkännelig släkting ha dessa ord i *läktare*, ursprung-

ligen en sorts predikstol, hvarifrån *lektorn* uppläste dagens text. Nu läser man i stället för lektorn i skolan, och på läktaren hålla i allmänhet mindre lärda personer till.

Jag afbryter härmed denna lilla studie eller bit af ett lifs studium, på det att vi icke måtte få ett alltför lifligt intryck af, att studium betyder möda och ansträngning (både för höraren och göraren). Jag slutar då med samma ord, hvarmed jag började: *arbete*. Vi erinra oss, att det är lånadt från ett främmande språk. Men vi äga på svenska sedan urminnes tider dess fullkomliga språkliga motsvarighet, och den heter *arvode*. Arbete och arvode hafva således en gång varit alldeles detsamma. Språkligt sedt täcka de hvarandra fullkomligt. Skall det ännu en gång i tiden blifva så? Skall det idealet förverkligas, att det största arbetet betingar det största arvodet, under det att »den där icke vill arbeta, han skall icke heller äta». Det är väl förmätet att hoppas på detta måls snara förverkligande. Det vore tillsvidare nog att glädja sig åt, om vi alla lifligt behjärtade, hvad som en gång yttrats af den, som utstod mera vedermöda än någon annan: »Arbetaren är sin lön värd».

Fornnordisk religion, mytologi och teologi.

Få, om ens något vetenskapligt ämne torde för närvarande bereda forskaren större svårigheter än germansk mytologi; detta trots, eller kanske rättare på grund af, att knappast något ämne på sistone varit mera omskrifvet än detta. Man öfverdrifver näppeligen, om man säger, att ingen vecka eller åtminstone ingen månad förgår, utan att någon skrift af omedelbar eller medelbar vikt för den germanska mytforskningen ser dagen. Den egentliga svårigheten för det vetenskapliga studiet ligger emellertid icke i denna embarras de richesse, icke i uppgiften att ur den öfverrika literaturen af mycket blandadt värde — alltifrån monomanens pekoral till snillets mästerverk — utvälja det värdefulla; utan fastmer däri, att väl ingenstädes meningarna alltjämt äro så delade — både i fråga om principer och detaljer — som inom mytologien. Detta förklaras däraf, att denna forskningsgren ännu icke kan sägas vara någon vetenskap i egentlig mening. Utan liksom vissa andra, ännu i sitt vardande stadda vetenskaper (t. ex. nationalekonomi

och psykologi) är den ett fält, där dilettantismens ogräs frodas vid sidan af vetenskapens kulturväxter. Inom intet ämne göres därför mera behof af bevis för de fällda påståendenas sanning än just här. Sådana bevis kan jag emellertid naturligtvis icke — i ett ämne af antydda beskaffenhet — lämna inom det ringa utrymme, som här är mig tillmätt [1]. Jag vill därför, till förebyggande af missförstånd, från början hafva betonat, att hvad jag i det följande kommer att yttra, visst icke är vetenskapens säkra och såsom sådana erkända resultat, utan blott min enskilda uppfattning, som här framlägges utan alla anspråk. Och min uppgift är för tillfället blott att söka ge en antydan om några synpunkter, hvilka enligt min uppfattning måste, mer än hittills varit fallet, göras gällande, därest den nordiska mytforskningen skall kunna höja sig till rangen af en verklig vetenskap.

Med uttrycket »fornnordisk» syftar jag på den hedniska tiden här i Norden. Men frågan gäller nu icke närmast våra svenska förfäders religion, mytologi och teologi, ty om det forna Sverge veta vi i ty fall så godt som intet. Utan till grundval för våra betraktelser få vi välja Norges hithörande förhållanden, sådana de af norrmän och i synnerhet isländingar framställts. Hvad som hittills vanligen gått och gällt såsom »våra förfäders gudatro», är nämligen icke våra fäders utan närmast deras, som befolkat Island. Helt

---

[1] I fråga om åtskilliga detaljer i det följande får jag hänvisa till den närmare motivering, jag lämnat i afhandlingen »Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal», införd i »Uppsalastudier, tillegnade Sophus Bugge på hans 60-åra födelsedag», Uppsala 1892.

säkert var de hedniska svenskarnas i viss mån likartad, men att den i mångt och mycket var afvikande, det är icke mindre visst.

* * *

Religion torde få betraktas såsom ett till sin innebörd kändt begrepp. Här menar jag därmed öfverhufvud hvarje uppfattning af något öfvermänskligt (eller »gudomligt»), hvars vilja man har att utforska för att antingen lyda den eller — i händelse ens egen vilja går i motsatt riktning mot gudomens — söka beveka den genom bön och offer (den s. k. kulten). I denna mening hade de hedniska nordborna sin religion, liksom väl dylik kan spåras öfverallt, där ett verkligt mänskligt lif påträffas. Hvad var nu hufvudinnehållet i de hedningars religion, med hvilka vi här sysselsätta oss?

De hade inom natur- och människolifvet iakttagit tillvaron af krafter, mäktigare än människan själf. Sådana öfvermänskliga krafter voro bland andra följande:

Åskan, vanligen kallad »dundret» eller, som ordet på den tiden lydde, *Thórr* (ännu äldre *Thonarr;* jfr tyskans *donnerstag* = torsdag), är den starkaste af alla makter; välsignelsebringande, då den åt den törstande jorden sänder regn, och därigenom en åkerbrukets välgörare (hvadan ock Tor blef i all synnerhet bondens gud); fruktansvärd, då den med sin blixt krossar träd, klippor m. m. och orsakar vådeld.

Vinden, som, då den uppträder i hela sitt majestät, kallas *Óðenn* (äldre *Wóðann*), d. v. s.» den rasande»,

»storm» (jfr ty. *wüthen* »rasa», lat. *vates* »inspirerad», »begeistert»); förskräcklig, då den som orkan bortsopar människor och deras boningar samt hvälfver skeppen; välgörande, då den som en mild kåre (isl. *Káre*) svalkar hettan och skänker medvind åt seglaren. Men dess bevågenhet måste vinnas genom offer, stundom af blodig art, och från denna synpunkt bär den namnen *Fór(n)niótr* »offernjutare» eller *Hræsvelgr* »likslukare» [1].

Solen eller dagsljuset, hvars urgamla namn är *Týr* »den glänsande» (nära besläktadt med det grekiska *Zevs* och latinets *dies* »dag»), och som åtminstone i våra trakter verkar endast godt. Kärt barn har många namn, och solen har också i alla tider varit i detta afseende rikt begåfvad. Liksom vi tala om »himlaljuset», »dagens öga» eller »stjärna» o. d., så nämnde de gamle solen än *Svipdagr* »rörligt ljus», då den drog ut på sin himlavandring; än *Skírner* »den skinande», då den utsände strålande solsken; än *Sve(i)gðer* »den sjunkande», då den efter slutad vandring försvann i bergets salar [2]; m. m. Vid begynnande personifiering (hvarom nedan) tillkommo namn sådana som *Freyr* »Herren» (jfr *Freyia*, samma ord som tyskans *frau*, hvaraf vårt *fru*), *Balder* »furste» (jfr vårt *båld*), *Forsete* »president» [3], m. fl.

---

[1] Jfr förf. anf. st. s. 219.

[2] Jfr förf. a. st. s. 202 ff., 216 f., 220

[3] Jfr såsom en kuriositet Kellgrens uttryck i Ljusets fiender, att

. . . himlaljusets president
gått ned till hvila längesedan,
och himlens vicepresident
därtill befann sig uti nedan.

Hafvet med det gamla namnet *Æger* »den våte», »det våta elementet» (jfr lat. *aqua* »vatten»; ungefär på samma sätt förhåller sig vårt sjönamn *Vättern* till *vatten*). För norrmän och isländingar var naturligtvis denna makt särskildt betydelsefull och af en företrädesvis skräckinjagande natur, omätlig som den tedde sig, kring hela jorden sig sträckande, vildt rytande, uppslukande människor och farkoster. Också är det förmodligen allt annat än välvilliga känslor, som dikterat t. ex. en sådan benämning af något yngre datum som *Fenrer* »sumpen», »pölen» (jfr våra nutida uttryck »gå i sumpen», »gå i putten» i samma mening som »gå i kvaf»).

De dödas själar, eller hvad vi nu för tiden kalla spöken. Då människan dör, kommer hon i grafven, hvars namn är *Hel* »det mörka hålet», »hålan», där äfven den hamnar, som blifvit »slagen ihjäl» (fordom: *i hel*). I grafven lefver den döde ett spöklif, för hvars drägliga förande han af de efterlefvande vid begrafningen utrustas med nödiga hjälpmedel, såsom mat, husgeråd, vapen o. d., en plägsed som, fortsatt ända in i våra dagar, ledt till, att ett lik förses t. ex. med stekpanna, tobakspipa och bränvinsflaska. Men själen kan »gå igen», hvarvid gengångaren kan uppträda antingen i djurgestalt — en uppfattning som under medeltiden framkallade de icke sällsynta processerna mot djur [1] — eller såsom en på nytt född människa eller ock utan kropp. De bestå då af den luft eller »anda», som under lifstiden bodde i kroppen och genom »ande-

[1] Jfr K. v. Amira 'Thierstrafen und Thierprocesse', i 'Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung', XII, 545 ff.

dräkten» röjde sin tillvaro; hvadan uttrycket »gifva upp andan» närmast syftar på andans (eller lifsandarnas) utblåsande, hvilket visserligen innebär ett andens frigörande. Dessa frigjorda andar uppträda ofta i skaror, hvilka följa stormen åt och genom sitt tjut förhöja rysligheten af hans vilda jakt. För de lefvande kunna de vara mycket farliga, men ock gagnande, om man blott ställer sig väl med dem. I lifvets högsta nöd manas en far eller mor fram ur grafven till barnens hjälp; så Angantyr af dottern Hervor (i Hervararsaga), Groa af sonen Svipdag (i Eddan), som begär hennes bistånd vid de svårigheter, den elaka styfmodern vållat honom — ett ämne som går igen i mången yngre dikt.

Dessa och dylika voro grundbeståndsdelarna i den äldsta fornnordiska religionen. Intet system, ingen rangordning var uppgjord dessa öfver- och utommänskliga makter emellan. Hvarje sådan var i ett visst fall eller lefnadsförhållande den högsta: stormen, då det stormade; åskdundret, då det dundrade; hafvet, då det gick skyhögt; o. s. v. Och bönerna och offren rättade sig i hvarje särskildt fall efter och riktades till den naturkraft, som för tillfället hade makten, den och ingen annan, varande enväldig inom sitt särskilda område. Denna blef därför med nödvändighet, på grund af situationens kraf, *Gud* (»den anropade»?), ja för tillfället den ende och så till vida den högste guden. Men voro dessa makter »gudar» i den meningen, att de voro personliga väsenden? Den frågan uppkastades förmodligen aldrig; än mindre kunna vi antaga, att den klargjordes.

* * *

På denna oreflekterade ståndpunkt förblef gemene man kanske hela hednatiden igenom, åtminstone i sitt dagliga lif. Men de högre ståndens kultur och den därpå baserade gudstjänsten i de stora templen vid kulturens medelpunkter skredo mycket tidigt vidare till ett stadium af högre utveckling: mytologiens.

Med myt förstår jag ett moment i den naivt religiösa uppfattningen, hvilken med den poetiska fantasiens tillhjälp utmäjslats till lefvande, åskådlig bild; en bild, som dock med tiden icke längre fattas såsom sådan, utan som en realitet. Hvarje religion kan ge upphof åt myter; så t. ex. judendomen åt bl. a. myten om Simson, därest denna figur verkligen — såsom några forskare hålla före — är ursprungligen en personifikation af solen (en åsikt, hvarom jag icke tillåter mig att hysa någon egen mening). Nära besläktade med myterna äro de kristna legenderna, hvilka anknyta sig till någon i de religiösa urkunderna (eller traditionen) matt skisserad person eller händelse; t. ex. legenden om den i Johannes ev. 19 kap. nämnda krigsknekten, som med sitt spjut genomstack Jesu sida, och om hvilken man snart visste förtälja, att han var blind, hette Longinus, m. m.; eller legenden om den vandrande juden Ahasverus, »Jerusalems skomakare». Rydbergs (i »Prometeus och Ahasverus») och Levertins (i »Ahasverus») behandlingar af sistnämnda motiv skilja sig blott genom graden af medveten fiktion från legenden, hvilken — liksom myten — vinner tilltro. Men myten skapas, äfven den, af skalden. Så t. ex. är säkerligen »Homeros» i mångt och mycket den grekiska mytologiens skapare, dels såsom grundläggare, dels som fulländare.

Första steget till mytbildning är naturkrafternas personifikation eller åtminstone deras lefvande-görande. Redan den gamle greken Xenophanes yttrade ju, att, om oxarna kunde föreställa sig gudar, så skulle de tänka sig dem i oxars skepnad. I öfverensstämmelse härmed tänker sig människan, hunnen till den mytologiska ståndpunkten, den makt, hon egnar gudomlig vördnad, iklädd mänsklig eller åtminstone djurisk gestalt. Valet af de attribut, med hvilka man sedan i detalj utsmyckar den enskilda gudomligheten, beror på och bestämmes af de allmänna lagarna för diktarens fantasiverksamhet öfverhufvud. Det är ett ödesdigert missgrepp, till hvilket dock en mängd mytologiska forskare af rang gjort och fortfarande göra sig skyldiga, det att bakom hvart och ett af gudens attribut söka en speciell naturgrund: att tillskrifva samtliga de för honom i den utbildade myten karakteristiska dragen en dylik »betydelse»; att t. ex., sedan man gjort den skäligen enkla upptäckten, att Tor är en personifikation af åskdundret, uppställa — för nöjet att få besvara dem — frågorna: hvad »betyda» då hans vagn, hans bockar, hans handskar, hans bälte, hans hustru, hans tjänare, hans tjänarinna och allt öfrigt, som honom tillhörer? — att med ett ord förvandla gudagestalten — till hufvud och lemmar, i ord och gärningar, från det största till det minsta — till en sorts allegori. Fastmera är det enkla sakförhållandet det, att, sedan naturfenomenets hufvuddrag erhållit en antropomorfistisk omklädnad eller så att säga tagit mandom, denna i sin tur befruktar den mänskliga fantasien och låter denna, lydande sin natur, frambringa — generation efter generation allt fullkomligare,

allt rikare utvecklade — mytformationer, där hvarje ny detalj tillkommit på grund af naturligt urval i helgjutenhetens och den poetiska sanningens intresse; väsentligen på samma sätt som medeltidens konstlösa Faust-saga först med Marlowes fantasi aflade en konstnärlig produkt och sedan med Göthes en vida härligare, den nu glömde stamfaderns stoltaste ättelägg. Men väljom exempel ur den fornnordiska mytologien!

Åskdundret, *Thórr*, den starkaste af alla naturkrafter, uppfattas gifvetvis som en ung, orimligt stark man. Hans attribut ge sig självmant ur situationen. Åskan »går» icke i forntiden, såsom nu, utan åker — däraf ordet *åska*, fordom *ās-ækia* »gud-åkning» — en högst naturlig uppfattning, som äfven nu för tiden kan anträffas hos våra barn (»det kör»). Dragarna äro bockar, emedan sådana bättre än hästar springa i berg, och molnen, där åskan far fram, äro naturligtvis berg. I dem bo, som bekant, jättar, icke människor. Alltså är det jättar, Tor förföljer och dödar med sin *hamarr*, d. v. s. stenyxa (ännu äldre »sten», en betydelse som ordet bevarat i ortnamn, t. ex. *Östhammar* m. m.), hvilken då den hittas i jorden, än i dag får heta »åskvigg». Och att hans vapen är en yxa, ser man ju tydligt, då han splittrar ett träd ända till roten. Liksom den uppfattning, som skapat uttrycket »Tor åker», skaffat honom vagn och dragare, så gifva med tiden poetiska uttryck sådana som »styrkans och kraftens fader» *(faðer thrúðar ok magna)* upphof åt hans barn: dottern (ty ordet är femininum) *Thrúðr* och sonen *Magne* (ty gen. pl. neutr. *magna* kan formelt ock vara gen. sg. mask.). Eftersom »hammarn» användes som symbol vid den fornnordiska

vigseln, så blir Tor »släktskapsbandets gode man» *(sifiar rúne* eller rentaf *sifiar verr),* och häraf framgår *Sif,* hans hustru (ty *sif,* tyskans *sippe,* är femininum!). Han kallas icke utan skäl »det ögonblickliga skenets beherskare» *(stýrande bilskírnes),* hvaraf följer, att han bor i borgen *Bilskírner.* Hans tjänare — blixten — är snabbare än alla andra med undantag af — tanken! o. s. v.

Tor är en mycket godmodig och människovänlig man (ty åskan dödar sällan någon människa). Men i hans och hans tjänares sällskap uppträder ofta en, den där icke god är: (våd)elden, som vanligen bär det något oklara namnet *Loke,* men äfven kallas t. ex. *Loge* »låga» eller *Loptr* »luft». Han är en skön, men falsk ung man, som värmer, gläder och lifvar alla, icke minst kvinnan — han är ock mytens Don Juan — men slutar vanligen med att vålla sorg. Han är en farlig herre, men en god dräng. Till Oden (stormen) står han i intimt förhållande. Hans närmaste släktingar äro tämligen lätt genomskådade. Från sonen Loke leda tydligtvis sitt ursprung — mot naturens vanliga ordning — både fadern *Fárbaute* »våldsam (vind)stöt» och modern *Nál* »barr» eller, som hon ock kallas, *Laufey* »löf». Hans bröder heta *By(l)leiptr* »stormblixt» (?) och *Helblinde* »graflikt mörker». O. s. v.

Stormen, *Óðenn,* är en äldre, väderbiten man, som nästan ständigt befinner sig på resor; har därför sett mycket, och är följaktligen mycket vis. Höljd i mörk mantel — en bild framkallad af det svarta stormmolnet — »jagar» stormen fram (liksom vår tids jägare »stormar» fram), naturligtvis till häst. Denne

Sleipner »glidare, löpare» (jfr »springare» såsom poetisk benämning för häst), måste vara ytterst snabb och förses alltså med dubbelt så många fötter som en vanlig jordisk häst. Liksom Shakspere talar om »stormens spjut» och våra skalder om »stormens pilar», så gaf den nordiske mytdiktaren sin Oden i handen ett spjut, som susar i luften, då han slungar det. Han är »den vilde jägaren» och behöfver sålunda jakthundar. Härtill lämpa sig tvänne vargar, hvilka tjuta i vinden. Men stormen har ock, säsom ofvan nämnts, i sitt följe de dödas fridlösa själar, särskildt deras, som i lifvet älskat hafvets och krigets »stormar», således vikingar oah andra kämpar. De fallne *(valr)* komma från valplatsen till Valhall (»de dödas palats» i jordens innandömen eller i bergets salar), ursprungligen blott ett vackrare namn på *Hel* »grafven». Men denna personifieras nu också, naturligtvis till en kvinna (eftersom ordet *hel* är femininum), mörk och kall såsom grafven. Från att vara grafven själf blir Hel alltså grafvens herskarinna, alldeles på samma sätt som t. ex. *Heimdalr* »världsbågen» från att vara regnbågen själf öfvergår till att vara den bågiga brons väktare, ljus att åse och vidt ut skådande, där han bor i *Himenbiorg* »himlabergen», d. v. s. molnen. Men hos Hel stanna numera för alltid blott de, som redan här i lifvet plägade slå sig till ro. De män, som »härjade värst» *(Einheriar)*, och de kvinnliga amasonerna, i lifvet kallade sköldmör, efter döden valkyrjor, begifva sig ibland ut ur berget för att jaga med stormen. Den gamle stormguden får sålunda en ny uppgift, den att vara äfven en de ryktbara dödas gud, *Valfaðer*, och att hänga någon »i vinden» är att

offra honom åt Oden, hvadan hängningen blir den tidens arkebusering med militärisk honnör. Han blir än vidare en krigets och segerns gud, *Sigfaðer,* som bor i »segerns gårdar», *Sigtún,* ett namn som i senare tid förledde Snorrè Sturlason att söka och tro sig finna denna ort i den svenska staden Sigtuna; en upptäckt som ledde till ännu en, af samma värde för svenska historien. För en upplyst tid, som visste, att »gudarna» voro människor, de där vunnit gudomlig dyrkan (som de romerska cesarerna), och att ryktbara städer buro sina grundläggares namn — så Rom af Romulus, Upsala (bättre *Ubsala!*) af Ubbe o. s. v. — var det självklart, att kung Odens rätta namn var Sigge (Fridulfsson).

Af solgudens många namn blef *Freyr* »Herran» snart det populäraste. Han är den härligaste af alla gudar, en ung man i gyllene hjälm — en poetisk föreställning, hvartill väl solskifvan gifvit anledningen. Denna hjälms namn *Gullenburste* »gyllenborst» eller *Hildesvíne* (jfr Upsalakonungen Adils' hjälm *Hildesvín*) »stridssvin» förklaras af de gamle germaners sätt att pryda sina hjälmar; men med tiden och förmodligen i följd af förändradt utseende hos hjälmarna uppfattades namnet såsom betecknande ett verkligt svin, och för att skaffa detta någon användning i Freysmyten läto senare mytologer guden åka efter en galt! Så mycket mera skäl att åt honom offra julgrisen. I handen håller Freyr ett svärd — från början väl en bild af solstrålen — hvilket skiner som solen, och hvars förlust en gång skall vålla hans död. Det gamla binamnet *Skírner* »solsken» får nu beteckna en hans vän och tjänare. Hans maka är solen i köldjättarnas

värld, norrskenet, *Gerðr* »gården» (jfr våra uttryck »mångård», »gård kring solen» o. d.) [1], som blifvit en kvinna, då solen blef man. Freyr bor i *Uppsaler* »rummet däruppe», d. v. s. himlen, hvilket gjorde honom synnerligen lämpad att hyllas såsom staden Upsalas gud par préférence. Han äger skeppet *Skíðblaðner,* som alltid har medvind, kan bli hur litet som helst och går så väl i luften som på vattnet; allt bilder, hvari vi med lätthet spåra enkla observationer rörande molnets natur.

Många andra af solgudens namn ge upphof åt särskilda personer i gudomen. Liksom man alltförväl kunde tänka sig, att den judiska religionen hade utvecklats — eller låtom oss hällre säga förfallit — till en mytologi, i hvilken Zebaot, Jehovah, Adonaj, Elohim o. s. v. uppträdt såsom skilda gudar, så skedde det faktiskt med den fornnordiska. Man vädjade till ljusets gud i fråga om sanningen af hvad man sade (jfr våra uttryck »dagsens sanning», »solklara bevis» o. d.), och han blef sålunda en gud med valspråket »rätt och sanning», den högste domaren. Såsom sådan heter han *Forsete* »president», boende i *Glitner* »den glittrande (himlen)», och är numera en självständig gudomlighet. Såsom det rättfärdiga krigets och tvekampens gud, en Herran Zebaot, heter han *Týr,* hvilket urgamla namn på gud den allrahögste alltså nu degraderats till att utmärka en jämförelsevis underordnad gudomlighet. Såsom himlens kung heter han *Baldr,* som också utpräglas till en krigisk gud (se särskildt Saxos teckning af Baldersfiguren) och får

[1] Jfr förf. a. st.. s.. 217.

till maka *Nanna* »den djärfva (kvinnan)», ett sannskyldigt sköldmö- och valkyrjenamn. Men Balders gamla (solguds-)natur lyser klart igenom. Han är ljusast af alla gudar, bor i *Breiðablik* »den vida glansen» och skådar därifrån ut öfver hela världen.

Likaså ger hafvet upphof åt flera lefvande figurer. Under det gamla namnet *Æger* — så att säga »vattuman» — tänker man sig nu en gemytlig äldre herre, som gästfritt bjuder på sina outtömliga dryckesvaror, hvilka servera sig själfva utan allt besvär för den drickande. Dock har värden ondt om tillräckligt stort kärl för att rymma sin brygd. Mindre älskvärd är hans gemål, den falska *Rán* »rof» (vårt ord *rån*), som drar så många hon kan ned i djupet. Med något tvifvelaktiga manér uppträda Ægers många döttrar, af alla slags utseenden och storlekar, men samtliga kanske något för lifliga och emanciperade, påminnande allt för tydligt om hafvets böljor.

Men hafvet kan ock poetiseras på helt annat sätt. När det ryter som det värsta vilddjur och öppnar gap stora nog att sluka både gudar och mänskor, så liknas det med allt skäl vid en ulf, och denna figur, vid hvilken namnet *Fenrer* knytes, är det värsta odjur, myten känner. Och tanken på, hur hafvet ringlar sig rundt hela jordskifvan *(Miðgarðr),* skapar *Midgårdsormen,* som från att vara hafvet själft blir ett odjur *i* hafvet och ännu torde delvis fortlefva i de oändliga skepparhistorierna om »stora sjöormen».

* * *

Med vikingatiden — Skandinaviens storhetstid, då skandinaver koloniserade Island och Grönland, upptäckte Amerika, eröfrade England, Irland, de skotska öarne och Normandie, sökte uppehålla Byzans' tron och grundade det rike, som med tiden skulle blifva moderlandets farligaste fiende — inträder på grund af utländskt inflytande vår mytologi i ett nytt skede, som man med ett visst berättigande kunde kalla det religions-filosofiska. Myterna fördjupas och få en etisk innebörd. Detta beror förnämligast på beröringen med kristendomen. Nästan allt vi i den fornnordiska mytologien beundra för dess moraliska och religiösa djup torde bero på inflytande från kristendomens läror och legender. Oden blir nu vishetens, lärdomens och den poetiska inspirationens inkarnation, dessutom himlens och jordens herre, alla gudars och människors fader. Men hvarför får nu Oden och icke t. ex. Tor eller Freyr denna roll? Förklaringen ligger däri, att denna högre mytologi är en hofmytologi, vikingaaristokraternas speciella mytologi. Folkets massa stod ännu, då den kristnades — ja, Gudi klagadt, vida senare — väsentligen kvar på den primitiva naturreligionens ståndpunkt. Därför var det vikingarnas skyddspatron stormguden, som blef öfvergud. Han bor nu i Valhall, som förlägges till himlen, och Hel förvisas till »dimverlden» (*Niflheimr;* jfr t. *nebel* »dimma»), där hon får hålla tillgodo blott med de sotdöda. Valhall, krigarnas paradis, utsmyckas nu så, att det skall kunna mäta sig med de kristna martyrernas; fylles med mjöd, fläsk och slagsmål i stället för palmer och änglakörer. Hels sällskap däremot uppfattas som ett straff (»vite») så svårt, att ordet *helvete* dugde att använ-

das i kristen tid för det nya begrepp, det nu har. Hel får Fenrer och Midgårdsormen till syskon, och alla tre erhålla till fader Loke, som nu blir ondskans dämon och kanske till och med i fråga om namnets form påverkats af *Lucifer*. Men grundligast omstöpt blir den krigiske Balder. Han, den »bålde,» blir fridsfursten själf, han, himlakonungen, dör oskyldigt, han, världens ljus, får stiga ned till Hel, till helvetet, o. s. v., allt lika många paralleler till Kristus. Om hans forna natur erinra numera nästan blott hans och hans Nannas namn, hvilka på skriande sätt svära mot den nya roll, han fått sig tilldelad.

Den vetenskapliga fläkten i denna vikingatidens mytologi röjer sig egentligen däri, att man uppkastar den frågan, som är vetenskapens *a* och *o*, frågan hvarför? eller åtminstone i mera barnslig form hvarifrån och hvarthän? Och svaren äro inspirerade af kristendomens ande. Vi få en hednisk skapelsehistoria med en Adam och en Eva *(Askr* och *Embla)*, skapade af tre samverkande gudar. Vi få en profetisk skildring af världens undergång, på hvilken följer en ny jord, »där lycksalighet uti bor». Det saknas hvarken ett hedniskt Nya Jerusalem *(Gimlé)* eller en ort för gråt och tandagnisslan *(Nástrond)*.

Denna de högt bildades religionsfilosofi — hofreligionen — representeras och utbildas af vikingatidens stora skalder, de till namnet okända författarna af de s. k. eddadikterna.

Så kristnas allt mer de gamle gudar, och »den nya skolan flyttar i den gamla», hvadan slutligen det officiella införandet af kristendomen i norden icke betecknar ett så skarpt afbrott mot det föregående

som hos de flesta andra folk. Å andra sidan har denna fredliga utveckling till följd, att den hedniska mytologiens utbildning icke afstannar med hedendomens afskaffande i lagstiftningen. Nu uppstår nämligen, hvad jag vågat kalla den fornnordiska teologien.

* * *

Om man med teologi menar en på grundval af vissa literära minnesmärken och en desamma supplerande muntlig tradition företagen systematisk bearbetning af ett religiöst föreställningssätt, då äger vår hedendom äfven sin teologi. Men dess teologer voro kristna män. Den förste, hvars namn och verk vi noga känna, är isländingen Snorre Sturlasson († 1241); den siste hittills och förmodligen för all framtid är svensken Viktor Rydberg — tvänne män, hvilkas snille göra dem väl berättigade att nämnas vid hvarandras sida; hvardera af dem har i sanning heder af den andres sällskap. Snorres system föreligger i hans Edda, den s. k. prosaiska, den bok som ursprungligen ensam bar namnet Edda, sedan öfverfördt äfven på Snorres viktigaste källa, de nyss nämnda dikterna från vikingatiden. Den »nordiska mytologi», vi i vår barndom fingo lära oss, är väsentligen Snorres mytologiska katekes. Det nya i densamma är förnämligast det strängt genealogiska sammanhang, han åstadkom inom gudavärlden, men som helt säkert till stor eller största delen icke existerade för de hedningar, hvilkas mytologi han trodde sig nedskrifva. Af de frågor, en s. k. approbaturskarl i våra dagar med lätthet besvarar, skulle nog en mängd vara säkra »kuggfrågor»

för en rättrogen hedning, om en sådan inställde sig till tentamen för fil. kand.-examen. Och Rydberg, han har i sitt stora arbete »Undersökningar i germansk mytologi» åstadkommit det kronologiska sammanhang inom myterna, hvilket ej häller förut funnits, minst af allt i hednatid. De forskningar, som ledt till hans storartade prosaepos »Fädernas gudasaga», ha i detta afseende samma vetenskapliga värde som en undersökning af, huruvida Ledas äfventyr med svanen tilldrog sig före eller efter Europas med oxen eller Danaes guldregn; eller för att taga exempel från närmare håll, huruvida Ahasveri — af Rydberg så härligt skildrade — samtal med Prometeus ägt rum före eller efter hans — af Levertin nyligen i dikt målade — sammanträffande på heden med den i en torpares skepnad sig uppenbarande Jesus Kristus. Det gemensamma felet, i hvad jag kallat Snorres och Rydbergs hedniska teologi, är, att den är ohistorisk så till vida, att den tillskrifver en förgången tids människor system och sammanhang äfven i sådana punkter, i hvilka ett sådant för dem icke förefanns. Det material, Snorre och Rydberg bearbetat och till en konstrik byggnad sammanfogat, är icke, såsom de tro, ruinerna af ett grusadt afgudatempel, som vi hafva att rekonstruera likasom de ur Greklands och Mindre Asiens jord uppgräfda; utan det är dels de huggna stenar, dels de ohuggna block, af hvilka våra hedniska förfäder höllo på att bygga ett härligt Herrans hus, hvilket de dock icke hunno att fullborda. Rydberg är rof för en liknande missuppfattning som t. ex. Lönnrot i fråga om Kalevala, Macpherson i fråga om Ossian, som de — Lönnrot och Macpherson — icke väsentli-

gen upptäckt, utan skapat[1]. Han är därför icke, hvad han själf tror, en restaurator, utan något vida större. Han är, liksom Lönnrot, Macpherson och den gamle, som döljer sig bakom namnet Homeros, en nyskapande konstnär, en stor skald. Den vetenskapliga sanning, vi finna i Rydbergs Iliad, torde vara följande: Så skulle det hafva kunnat se ut, det nationalepos vår hednatid hade frambragt, om den fått fortfara ännu några århundraden och haft att tillgå en man med Viktor Rydbergs allsidiga bildning, religiösa intresse och poetiska snille.

---

[1] Jfr härom de högst viktiga och intressanta undersökningarna af J. Krohn, Finska literaturens historia, I, Kalevala (1891) och D. Comparetti, Der Kalewala oder die traditionelle poesie der Finnen (1892).

Svensk folketymologi.

Alla hafva vi väl någon gång, eller många gånger, haft tillfälle höra en allmogeman efter sitt hufvud omstöpa ord, som i hans språkbruk varit mindre gängse, och dessa hans försök till språkförbättring hafva väl då i allmänhet framkallat ett öfverlägset leende på våra läppar. Att såsom han säga *undervisitet* för *universitet, jordgrafi* för *geografi, dånamit* för *dynamit, lindrament* för *liniment, åkepasj* för *ekipage* kan naturligtvis icke hända oss, språkligt bildade personer! Nej, så kan det tyckas. Men faktum är, att just det språk, vi bildade tala, det svenska riksspråket, är öfverfullt af dylika s. k. folketymologiska bildningar. Att, i sammanhang med en redogörelse för folketymologiens väsen och arter, ådagalägga detta, skall blifva uppgiften för denna lilla undersökning [1].

En folketymologi äger rum, så snart ord, som icke äga etymologiskt sammanhang, af den talande på

[1] En utförlig exempelsamling meddelas i förf:s afhandling 'Folketymologier' i tidskriften De svenska landsmålen, B. VI, h. 5.

god tro tillskrifvas ett dylikt, t. ex. då upplandsbon den antar, att *chikan* och *skicka* ha något med hvarandra att göra och därför gläder sig, ju fler *skickaner* han har att motse. Folketymologien är sålunda en associationsbildning; men icke alla sådana äro folketymologier. Om ett ord ändrar form genom påverkan af ett verkligen närbesläktadt ord, så är detta ej folketymologi, t. ex. *orgelnist* för *organist*, ombildadt efter *orgel; innevånare* för *invånare* (t. *einwohner*) efter *inne*. Icke häller kan det kallas för folketymologi, då ett ord ansluter sig till en hel grupp af olikartade ord, som blott hafva gemensam bildningstyp, t. ex. då det fornsvenska *lydhna* blifvit *lydnad* genom association med *lefnad, tjufnad, skillnad* m. fl. på *-nad.*

Vi hafva vidare att noga skilja på folketymologien och dess närmaste frände, ordleken eller vitsen, som också väcker föreställning om etymologiskt sammanhang, där sådant icke finnes, men som gör detta, icke på god tro utan med fullt medvetande om det obefogade i sammanställningen. I den bildades språkbruk är vanligen ordleken lätt igenkännelig såsom sådan, men i den obildades språk är gränsen icke alltid lätt att uppdraga. Man kan visserligen med skäl misstänka, att när bonden stafvar *jurist* med *dj* i stället för *j,* han icke handlar bona fide, och man torde kunna vara säker på, att *Filipstads* vedernamn *Fyllbyttestad* är en folkvits, icke en folketymologi. Men då en munkbromadam med bildning sett *Orféus i underjorden,* under det att en hennes granne med något mindre portion bildning sett *Fåhræus i underjorden,* äro vi ej fullt berättigade att misstänka hen-

nes uppriktighet, om vi också icke kunna stanna i något tvifvel om, att ju den tredje ytterligare förbättrade läsarten *Fåhræus i underkjolen* afgjordt bär vittne icke så mycket om stockholmsgaminens språkkänsla som om arten af hans kvickhet. Däremot är det icke alldeles säkert, att det gottländska *husharar* för *husarer*, det närkiska *kallpratör* för *kolportör*, det stockholmska *riksvargen* för *riksarkivarien* och det uppländska *markattsbukett* för *makartsbukett* böra på samma sätt bedömas.

Hvad som framkallar den folketymologiska sammanställningen är naturligtvis alltid en viss likhet mellan de associerade orden. Denna likhet sträcker sig visserligen ofta eller oftast till både ljud och betydelse, t. ex. det i äldre riksspråk förekommande *sakerstuga* för *sakristia* eller folkliga uttryck såsom *skärkötteribod* för *charkuteribod*, *färgnissa* för *fernissa*, *klenik* (jfr *klen* »sjuk») för *klinik*, *symparti* för *sympati*, *skamdal* för *skandal*. Men ofta är snarlikhet i fråga om ljud tillräcklig, och mellan betydelserna kan rent af ett svalg vara befäst, t. ex. då *tordyfveln* (»gödsel-vifveln») får heta *torndyfvel*, ehuruväl denna jordkrypande insekt har så litet som möjligt med *torn* att skaffa; då det fsv. *oformage* »oförmögen», »minderårig» blifvit *öfvermage*, ehuru magen vid den åldern plägar mindre öfverskrida sitt normala omfång än på äldre dagar; då vi fått *mässhake* för *mässhakel* (af fsv. *hakul* kappa); *jordgumma* väl för *jodgumma* (isl. *jóð* barn) o. d. Ytterst sällan däremot är ensamt betydelselikhet en tillräcklig grund till folketymologi. Ett sådant fall föreligger emellertid i *oförvägen* i st. för *förvägen*, t. *verwegen* på grund

af association med *oförskräckt* och *oförfärad*. Likaså då Värmlandsbonden skall berätta, att han i hufvudstaden stått i *kö* för att se konungens *lit de parade* (som i hans språk heter *likparad*), så säger han, att han stått i *likö*, emedan han tar för gifvet, att köbildning endast vid dylika tillfällen förekommer.

Hvad resultatet af den folketymologiska associationen beträffar, så kan detta vara af högst olika slag, bestå i en större eller mindre eller ingen förändring af ordens form eller betydelse eller bådadera. Det minst våldsamma slaget af folketymologi är således det fall, då ett ord förblir både till form och betydelse oförändradt och blott inträder i en ny idéassociation. Jag vill anföra några exempel härpå från vårt riksspråk. *Flädermus* associera vi nu med *fläder*, men ordet är lånadt från medelhögtyskan, där det sammanhänger med verbet *vledern* fladdra. *Följeslagare* är egentligen *följes-lagare* (äldre *-lage*), d. v. s. en som »lägger följe» med en annan; nu associeras det med *slå, slag* och har till och med gifvit upphof till frasen »slå följe» med någon. *Falka* på någonting kommer ej af *falk* utan af *fal* (»*falka* tinga på det faalt är» heter det ock i Spegels glossar). Vid *trampolin* tänka vi väl alla på *trampa*, men ordet är lånadt från t. *trampoline* och detta från ital. *tremplino;* att detta sistnämda ord visserligen på långa omvägar sammanhänger med vårt *trampa*, är en intressant tillfällighet, som ej gör vår uppfattning mindre folketymologisk. Vid uttrycket »lätt på *tråden*, tänka vi på *tråd* »snöre» i stället för på *tråda* trampa (jfr »lätt på foten») och vid »morgonstund har guld i *mund*» erinra vi oss väl ordet *mun*, men icke det

gamla *mund* »hand». Att *inventarier* associeras med *in* framgår af den hos gemene man förekommande sammanställningen »ut- och inventarier». Att *fotogen* af mången halfbildad bringas i förbindelse med *sken*, lider väl intet tvifvel.

Men äfven om ordet sålunda bibehåller sin form fullkomligt oförändrad, kan det i följd af den nya associationen komma att icke obetydligt ändra sin betydelse. Om också riksspråket icke kan prestera så eklatanta exempel härpå som våra dialekter, hvilka tala om att *bogsera* buga, *inventera* invänta, *laxera* (ett bref) lacka igen, *fantisera* stryka omkring som en *fante* (tiggare), *distilleradt* (utseende) distingeradt, *kalkyler* (som gå en öfver ryggen) kalla kårar, *ornament* ordning, *traktat* traktering, *provins* vinst, *aktiv* aktsam, *följetång* åtföljande skara, *professorisk* provisorisk, *vidimera* vidgas, *harmonisk* harmsen, *fundament* fundering, *geni* person som man känner sig generad för, o. d. — så bjuder det dock på rätt märkliga hithörande fall. Ordet *prestaf*, lånadt från slaviska språk, där det betyder »uppsyningsman», hade i äldre svenska betydelsen »marskalk vid en begrafning», men är nu vanligen namn på den *staf*, marskalken bär. *Resenär*, en gammal omstöpning af t. *reisige*, betydde förr »ryttare», liksom det tyska ordet gör; nu har det fått betydelsen *resande*. Vid uttrycket »på tro och *lofven*» tänka vi nu på *lofva*, men frasen är ett lån från plattyskans »uppe truwe unde *love(n)*», där *love(n)* betyder »tro» (t. *glauben*). *Gutår* är en gammal biform till *godt år*, men har för längesedan blifvit liktydigt med »skål!» och erinrar oss mer om uttrycket »ta sig en *tår* på tand» än om ny-

årshälsningen »godt nytt år». Folkslaget *tunguser* har fått ett troligen oförtjänt rykte för melankoli och nykterhet, emedan namnet råkar associera sig med *tung* och *tungsint*. Frasen »ser *man* på bara!» hette förr »se *man* på!», och det däri ingående *man* var lån från plattyskan och betydde »bara»; sedan man börjat uppfatta *man* som substantiv, ändrades imperativen *se* till presens *ser*, och *bara* tillades för att uttrycka detsamma, som *man* fordom gjort. Det vildaste språnget har väl utförts af ordet *pigäsch*, som från att ursprungligen hafva betydt »lifrock med snören» (t. *pikesche*) nu vanligen får tjänstgöra som en vulgär benämning på en *piga*.

En verklig förändring af ordets form föreligger ej häller i de fall, där folketymologien ledt till en ändring af skrifningen utan någon ändring af uttalet. Dessa fall äro alldeles likställda med de redan behandlade, blott att den förändrade stafningen utgör ett påtagligt bevis för, att den association, jag antager, verkligen ägt rum. Af exempel må från riksspråket anföras. *Ungkarl* kommer ej af *karl*, utan hette fordom *ungkar* och var en ombildning af det plattyska *junker*, som vi vid annan tid lånat ännu en gång och då i oförändrad form. I frasen »tusen *sinom* tusen» stafva vi *sinom* med ett *n* likaväl som i uttrycket »i sinom tid», ehuru det i förra fallet kommer af det gamla ordet *sinn* (med två *n*) »gång», »resa», som äfven förekommer i *någonsin*. *Handtera* stafvas ju vanligen med *d*, som om det komme af *hand*, då det dock är lån från det plattyska *hantiren* »sköta», »ombesörja», hvilket i sin tur är lån från franskans *hanter*. *Osjäligt* djur får man ej sällan se, ehuru

ordet kommer af *skäl* »förnuft», »förnuftigt motiv». *Örngatt* stafvas stundom *örngodt,* ehuru det icke är beslägtadt med *god.* Namnet *Gertrud* har jag i gamla Värmländska kyrkböcker från 1700-talet sett skrifvet *Hjertrud,* som om det komme af *hjärta,* o. s. v.

Däremot ha vi att göra med en verklig formändring, så snart ordets uttal i följd af folketymologien ändrar sig, och detta naturligtvis lika fullt om också stafningen skulle förbli oförändrad. Där detta sednare är fallet, har folketymologien vanligtvis uppstått genom oriktig utläsning af det skrifna ordet, såsom då allmogen utläser *vagabond,* som om det komme af *bonde,* och därför ock ger det pluralformen *vagabönder;* eller *drabant* som *dråbant,* i följd hvaraf ordet får betydelsen lat person, som »*drar* benen efter sig». Riksspråket saknar visst icke motsvarigheter härtill. Jag vill erinra om *budget,* uttaladt som om det komme af *bud* och *get* (och att mången så uppfattar ordet, framgår äfven af det feminina kön, det stundom får sig tillerkändt); om *domkyrka, domprost,* uttaladt som om första stafvelsen vore *dom,* icke *dôme; all-sköns* i st. för *alls-köns; stentorsstämma,* uttaladt som en sammansättning med *sten* och *tor* i st. för med det grekiska häroldsnamnet *Stentor,* och det hebreiska *Betlehem,* uttaladt som om det komme af *hem. Bysätta* beror väl på oriktig utläsning af det plattyska *bysätten* »insätta», »instänga», uttaladt och äfven ofta skrifvet *bisätten,* hvilken sednare skrifning vi lånat i *bisätta. Supút* har nog intet med *ut* att skaffa, utan torde vara det gamla adjektivet *súput* supig, bildadt som *tokot, skallot, krokot* m. fl. på *-ot, -ut,* där vi nu ha *-ig.* Det bjärtaste

exemplet på dylik missläsning torde vara det i 1600- och 1700-talens svenska förekommande *treakelse* »lakrits», som är det engelska *treacle,* utläst som det skrifves. Ordet lefver ännu i våra dialekter, stundom förbättradt till *trähackelse.*

Hufvudmassan af våra folketymologier äro emellertid sådana, där den ursprungliga språkformen så betydligt förändrats, att detta förhållande äfven i skrift måste få sitt uttryck. Att dessa förändringar stundom kunna vara af ganska genomgripande natur, visa oss sådana dialektiska bildningar som *jämnasteg* för *gymnastik, rif-i-turbiljett* för *returbiljett, tehåll* eller *hålltell* för *hotell, inneförmaten* för *informator(n), juris utrikes kandidat* för *juris utriusque kandidat, hun(d)bukter* för *humbug, komsåms* för *konnässans* eller rikssspråkets *renklor* för *reine-Claude*-plommon, *färnbock* för *Fernambuco*-ved, *våffeldagen* för *Vårfrudagen, Karolina* (i biljard) för *caramboline.*

Naturligtvis är det oftast ord af utländsk börd som blifva rof för dylika ombildningar, hvilka alltid åsyfta att gifva uttrycket en mera svensk form. Man kunde med skäl vänta sig, att hänsyn till ordets betydelse skulle vara i hög grad bestämmande för arten och resultatet af denna ombildning, och att så oftast är fallet, kan man icke bestrida, på samma gång som man måste beundra den språkkänslans fyndighet, som i så många fall verkligen lyckats finna någon anknytning till inhemska uttryck, äfven där det kan tyckas fast omöjligt. Jag vill blott erinra om sådana fall som dialekternas *domkument* för *dokument, ansjofisk* för *ansjovis, prostilla* för *postilla, ackusköterska* för *ackuschörska, pantomin* för *pantomim, stirreskåp* för

stereoskop, dratvärs för *travers, drafik* för *trafik, drasin* för *dressin, bondpratika* för *bondpraktika, badsäng* för *bassäng, alsterdam* raceko från *Amsterdam, bärcirkel* för *bicykel, han(d)schetter* för *manschetter, muntascher* för *mustascher, Upsalatorium* för *observatorium, tänktera* för *tentera, talefon* för *telefon, gratisfikation* för *gratifikation* o. d. Rikspråkets *ryggrad* för det tyska *rückgrat, skygglapp* för danskans *skyklap* (áf *klap* »lock», »ventil»), *nackarödt* för franskans *nacarat* och det slangartade *bångmål* för *bon mot* äro ej häller så oäfna. Men ofta nog får betydelsen sitta emellan, och man nöjer sig med att erhålla ljudförbindelser, som låta svenskt, t. ex. riksspråkets *grötmyndig,* som ej kommer af *gröt,* utan af det plattyska *grot* »stor»; *spillkum* af t. *spühlkumme* »sköljkopp»; *marschruta,* ej af *ruta,* utan af fr. *route* »väg»; *slagruta* af t. *ruthe* »spö»; *persedel* af fr. *parcelle; knöl* i betydelsen »berusad» af t. *knüll* med samma betydelse; *bedarra* af plattyskt *bedaren* lugna; *nackdel* af t. *nachteil; försagd* ej af *säga* utan af t. *verzagt; fastlagen* af t. *fastelabend; rysshjälp* af t. *rauschgelb; segelgarn* af t. *seil* »snöre»; *domkraft* af t. *daumkraft* »maskin med kugg(hjul); *befalla* ej af *falla,* utan af t. *befehlen;* likaså *anbefalla* af t. *(an)empfehlen; föranleda* af det danska *foranlade,* som är identiskt med vårt *föranlåta.* Stundom har ombildningen rent af till följd, att den ursprungliga betydelsen förryckes. Jag tänker härvid icke så mycket på allmogeuttryck sådana som *lättsinsiat* för *licentiat,* hvilket icke är så illa menadt, som det låter; utan fastmera på åtskilliga uttryck i riksspråket, de där utgöra långtifrån nöjaktiga

öfversättningar från främmande språk. Vi återge det tyska »mit *leib* und seele» som »med *lif* och själ» i st. för »med *kropp* och själ»; likaså har »mit *liebe* und lust» blifvit »med *lif* och lust» i st. för »med *kärlek* och lust». Än sämre öfversättningar äro »vara karl för sin *hatt*» af »kerl für seine *hut*» (sin post), »*ondt krut* förgås inte» af »*unkraut* (ogräs) vergeht nicht», »tålamod öfvervinner *surkål*» af »*saure kohlen*« (våta kol), hvilka tolkningar förvisso intet hafva att berömma sig af inför de bekanta skolpojksöfversättningarna »ein *schauer* überfiel ihn im *finsternisse*» = »en *sjåare* öfverföll honom i *fönsternischen*», »die *quelle* der *schwermuth* wurde ihm bekannt» = »den *krällen* blef *svärmodern* honom bekant» eller Stockholmssjåarens uttydning af riddarhusinskriften: »*claris majorum exemplis*» som »ta en *klar* efter *majorernas* exempel». En betydelse stick motsatt den ursprungliga har till och med åstadkommits i det skånska *flängmatisk* för *flegmatisk*, det är uttydt »en som flänger i väg».

Som våra växtnamn äro till stor del af utländskt ursprung, är det naturligt, att de skola afgifva en betydlig procent af våra folketymologier, både inom riksspråket och dialekterna. Jag erinrar blott om riksspråkets *löfkoja* af det italienska *levcojo* »hvitblomma», *åbrodd* af lat. *abrotanum*, *provinsrosor* för *roses de Provence*, *kinabark* af *quina(quina)*, ämnets namn på peruvianska, *fenkol* af lat. *fœniculum*, *ärtskocka* af t. *artischocke* (af fr. *artichaut*), *renfana* af t. *rainfarn*, *Charlottenlök* jämte *schalottenlök* af lat. *ascalonicum* (Ascalon-lök), *sparris* (äldre *spargis*, *spargus*) af lat. *asparagus*, *lärkträd* af lat. *larix*, *kikört*

af lat. *cicer*, *bäckböna* af lat. *beccabunga*, *melonplåster* (äldre *melotenplåster*) af lat. *melilotus*; och om dialekternas *åkerläja* af lat. *aquilegia*, *åkermönja* af lat. *agrimonia*, *krukbiss* af *kurbits*, *nattcissor* af *narcisser*, *bunkakänger* af fr. *bons chrétiens*, *päramutter* af *bergamotter*, *lille kung valje* af *liljekonvalje*, *extrakan* af *astrakan*, *svampinjoner* af *champignoner*.

Våra personnamn äro ju ock till stor del ursprungligen utländska, men af lätt begripliga skäl blifva de i riksspråket sällan föremål för folketymologi, hälst som artig hänsyn till namnets ägare i den bildades mun förhindrar ett nonchalant återgifvande af hans namn. Allmogen däremot är ej lika grannlaga, utan skapar på detta område folketymologier i massa. Den gör *Fleetwood* till *Flyttfot*, *Schenson* till *Stjärnson*, *Chytræus* till *Tjugetreus*, *Hohenhausen* till *Koenhusen*, *Robsahm* till *Rappson*, *Hamilton* till *Hammertång*, *Mesterton* till *Mästertång*, *Daug* till *Dogg*, *Boltzius* till *Bollskjuts*, *La Chapelle* till *Laskapelle*, *Soto Mayor* till *Söte major*; ja, jag har hört *Xenofon*, användt som hästnamn, omstöpas till det onekligen expressivare *Skenfan*.

Näst efter de ursprungligen utländska orden träffas största antalet folketymologier hos sådana inhemska, som äro i ett eller annat afseende föråldrade ord och därför ock etymologiskt oklara för mängden af talande. På dylika folketymologier är riksspråket synnerligen rikt, men jag inskränker mig här till några få exempel, såsom *armbåge* af fsv. *alnboghe*, sammansatt med *aln*, icke *arm*; *sid(o)vördnad* för *sivördnad*, där *si-* är ett förklenande prefix; *dofhjort* för *dåhjort*, äldst blott *då*, såsom djurets namn ännu

är i engelskan och i något äldre danska; *likstol* för *liksto* begrafningsplats; *skärskåda* för *skärskota; otyg* för *oty(de); surmulen* för *surmul,* af *mule* trut; *flintskallig* för äldre *flinskallot* af *flen* »bar»; *radband* för äldre *rafband* af det ännu i danskan brukliga *raf, rav* »bernsten»; i folkspråket *husbergera* för *härbergera* m. m. *Falaska* af *fal* »blek» får stundom heta *fallaska,* som om det komme af *falla.* Att man äfven vid detta slags folketymologier stundom visat allt annat än pietet för den ursprungliga betydelsen, framgår tydligast af en sådan bildning som »*spik* nykter» för äldre *spicken,* som egentligen betydde »rökt» (jfr »spicken sill»), men brukades i öfverförd mening liktydigt med »halfrusig» (jfr uttrycket »vara på röken»). Uttrycket »i kung *Orres* tid» är likaledes en minst sagdt djärf omstöpning af det forna *i ár alda* »i tidens begynnelse»; uttrycket förtydligades sedan genom tillägg af *tid; ár-alda tid* blef genom regelbunden ljudutveckling *åreld(s) tid,* och slutligen uppfattades *åreld* i frasen »*i Årelds tid*» (liksom i det danska »i Arilds tid») som ett mansnamn, hvilket hyfsades till *Orre* och för större effekts vinnande förságs med kungatitel.

Som i våra ortnamn ju synnerligen ofta ingå ord, som för öfrigt föråldrats eller utdött, så är gifvet, att dessa namn ofta skola råka ut för folketymologi. Så t. ex. har af gamla *Baghahus* blifvit *Bohus, Västra Aros* har ändrats till *Västerås, Malmhögha(r)* till *Malmö, Konghäll* till *Kongälf, Vikingåker* till *Vingåker.* Dessa ombildningar träffas vida oftare i riksspråket än i allmogens mun, där det gamla uttrycket eller det därur regelbundet utvecklade ofta

bibehållit sig. Detta beror därpå, att ortnamn i alla tider visat sig äga en märklig förmåga att locka de mer eller mindre lärde att på dem pröfva sin etymologiska skarpsinnighet. Såsom exempel på hvad därvidlag kunnat presteras må anföras *Simrishamn,* som lärdom och patriotism i förening lyckades bringa i förbindelse med »Cimbrer och Teutoner», hvadan namnet *Cimbrishamn* bragtes till heders. Kraftigast har presterskapet genom kyrkböcker och annat dylikt författarskap gjort propaganda för de nya etymologiska fabrikaten. Massor af hemmans- och socken-namn hafva på så sätt ändrats, om också få af dem blifvit så rådbråkade som *Malgesanda* i Östergötland, hvilket förbättrats till *Malexander,* och ännu färre blifvit så väl uttydda som *Skioldesta* i Närke, hvars nyare namn *Skyllersta* enligt en gammal prost på 1600-talet är att förklara af »Schyllæ klippor». Men allmogen har, som sagdt, ofta föraktat den nya visdomen. *Huderuds* socken i Värmland, som omdöpts till *Högerud,* heter ännu i gemene mans mun *Huru* (där *Huder-* sammandragits till *Hur-* såsom *fader* till *far*), och detta namn tyckes en tid hafva af presterskapet på visst sätt godkänts, i ty att Karlstads domkapitels handlingar från 1600-talet kallar socknen för *Quomodo* och dess innebyggare för *quomodister.* Att det emellertid icke tarfvas klassisk bildning för att kunna rådbråka ortnamn, visas bl. a. af det Göteborgska krognamnet *Luntan tu* i stället för det ursprungliga *London town.*

Jämförelsevis sällsynt är det däremot, att sådana inhemska ord, hvilkas beståndsdelar ännu äro i fullt bruk, göras till föremål för folketymologi. Dock äger

man därpå icke så få exempel, af hvilka må anföras: *framdeles* för *framledes, illfänas* för *illfägnas, helgeflundra* för *hälleflundra, prestgurkor* för *prässgurkor, mormessa* för *Mariæ messa.*

Från svenska folketymologier i egentlig mening böra noga skiljas sådana, som uppstått i ett främmande språk, från hvilket vi sedermera lånat det redan ombildade eller omtydda uttrycket. Som exempel härpå må vara nog att anföra dels *syndaflod*, lånadt från t. *sündflut,* en ombildning af äldre *sinvluot* storflod; dels *kopparslagare* (i hufvudet), lån från det plattyska *koppersleger,* kopparsmed, omtydt genom association med *kop* (t. *kopf*) hufvud.

Om tavtologi.

Ett tavtologiskt uttryckssätt anses allmänneligen som ett stort fel hos skriftställaren och talaren. Och utan tvifvel är det ofta så att bedöma. Tänkom blott — jag vädjar till alla kriarättare — på den begynnande literatörens förstlingsalster, där ingen öfversvallande rikedom på tankar frestar till ett alltför koncist uttryckssätt. Och hvilken festmiddagsätare har icke tyst men kraftigt förbannat tavtologien, då den uppträdt i sin högsta potens: »omtuggandet» hos en talare, som »kommit af sig» eller, hvad ännu värre är, aldrig tycks kunna göra det.

Dock finnes ju »intet ondt, som icke har något godt med sig», och då det som bekant röjer en god karakter »überall in der Welt das Gute zu sehen», så föredrar jag, för att om möjligt på detta jämförelsevis lätta sätt vinna mina läsares bevågenhet, att i denna uppsats tala om det goda och berättigade i tavtologien framför att längre dröja vid dess många och mera i öppen dag liggande synder. I och för sig är emellertid tavtologien visst icke något ondt. Här som så ofta annars bör vårt omdöme i frågan bestämmas af, hvarför och huru saken sker.

Med *tavtologi* menar jag den språkliga företeelse, då samma (eller ungefär samma) tanke eller föreställning upprepas vanligen i något olika, mera sällan i alldeles samma form. Tavtologien innebär sålunda alltid en upprepning i sak, stundom äfven i form.

Den goda tavtologien, om hvilken vi här skulle tala, har hufvudsakligen en trefaldig uppgift.

Den är först och främst ett viktigt stilistiskt hjälpmedel, som man i estetiskt syfte använder för att dymedelst söka åstadkomma större effekt. Mest anlitadt är detta konstgrepp, såsom bekant, inom hebreisk och annan österländsk poesi, där det plägar kännetecknas med uttrycket »parallellism». Jag vill här blott erinra om sådana ställen i Davids psalmer som t. ex.

»Herre, straffa mig icke i din vrede,
och näps mig icke i din grymhet!»

eller

»Herre, visa mig dina vägar,
och lär mig dina stigar!» o. d.

En fullkomlig motsvarighet härtill träffa vi i vår folkvisediktning, där upprepningar sådana som

»Och hvarför är du så bleker
och inte något röd?»

eller

»Du lägg dig sjuk, du lägg dig död,
du lägg dig uppå bår!»

eller

»Och hemma gråter fader, och hemma gråter mor,
och hemma gråta systrar och så min lilla bror.»

visserligen icke upphöjts till regel, men dock äro långt

ifrån sällsynta och tydligen fullfölja ett mer eller mindre medvetet syfte. Ännu otvetydigare framträder ett dylikt i den forn isländska strofform (»galdralag»), som möter oss t. ex. i första strofen af Havamal:

»Träd öfver ingens
tröskel in,
förrn du späjat och spanat,
förrn du späjat och spårat!»

»Gátter allar,
áðr gango framm,
umb skoðask skyle,
umb skygnask skyle.»

Och som bekant framträder äfven i medeltidens folkvisediktning ett särskildt slag af regelbunden tavtologi i och med *omkvädet,* hvars hufvuduppgift ju är att genom idkeligt upprepande af en viss afslutningsfras (»antistrof») sörja för, att den hela stycket behärskande grundstämningen hålles uppe vid nödig grad af intensitet, t. ex.: »Men jag vet, att sorgen görs tung», »Där ligga de hjältar slagne», »Blåser kallt, kallt nordan ifrån sjön», »Vaker upp alle redelige drängar», »Men de lekte, de lekte gulltärning»; eller för att välja några särskildt framstående moderna exempel: Geijers hemska »Det är så mörkt, långt, långt bort i skogen», Malmströms svårmodiga »Hvi suckar det så tungt uti skogen» och Dahlgrens lefnadslustiga »För hej filinkeli, så glad och lusteli», som äger en åldrig frände i det gamla folkviseomkvädet »För hinkeli och finkeli». Den lyriska innebörd, som ännu tillkommer ett i rent språkligt afseende så magert uttryck som det sistnämnda, saknas hos en oftast rätt vansläktad ättelägg af det gamla omkvädet, nämligen den moderna *refrängen,* hvilken fullföljer de mest olikartade syften, från de högsta till de lägsta. Det kan vara nog att här erinra å

ena sidan om Sehlstedts humoristiskt reflekterande »Och det är vackert så!», å den andra om fin de siècle-trubadurens mera musikaliskt än språkligt uttrycksfulla »Kille ville vipp bom bom» o. d. Sådana, på hvarje spår af tankeinnehåll blottade ljudföljder som den sist anförda, kunna naturligtvis icke ens hedras med benämningen tavtologi, eftersom ju, såsom ofvan framhållits, denna beror på, att en och samma tanke upprepas, sålunda först och främst existerar. Det är därför också klart, att rimmet, som ju innebär ett upprepande af olika tankar i delvis lika form, icke är af tavtologisk natur. Men så inrotad är vår benägenhet att för en stark känsla söka utlopp i itererade uttryck, liksom omvändt vår vana att i dylika söka och finna en häfstång för starka känslors framkallande, att äfven en så rent utvärtes och mekanisk upprepning som rimmet mäktar åstadkomma en i någon mån likadan effekt som den verkliga tavtologien. Också har skalden, företrädesvis den med känslorna opererande lyriske, sedan långliga tider insett, att han i rimmet äger ett hart när oskattbart hjälpmedel för vinnandet af sina syften. Ja, detta gäller i så hög grad, att blotta rimmet, äfven utan att vara förenadt med »reson», kan hos en mindre reflekterad natur sätta känslan i svallning, och det är ett ingalunda obekant faktum, att en mycket känslosam själ kan röras till tårar af ett med kläm föredraget, rimmadt och metriskt bundet sammelsurium — men märk väl: rimmadt. Och ho vill förneka, att en viss, om icke just rörande, så dock poetisk fläkt susar kring sådana barndomsprodukter som

»Alami,
salami,
sinkami so,
sebedäj, sebedo» o. s. v.

Vida mindre använd än den nu behandlade tavtologiska afslutningsfrasen är en motsvarande inledningsfras (»anafor»). Ett särskildt vackert exempel på dylik tavtologi erbjuder oss den sköna dikt af Malmström, där hvarje strof börjar med orden »Ödmjuker er», som dessutom inleda en, två eller tre verser inuti stroferna för att ändtligen afsluta hela dikten.

Det är emellertid icke blott, såsom i nu anförda exempel, hela fraser, som af skalderna på nämnda sätt tillgodogöras, utan äfven enstaka ord upprepas, ofta på ett sätt och i en utsträckning, som icke är att rekommendera för den poetiske klåparen. Men hvad en skald med Guds nåde kan i ty fall tillåta sig i en dikt af den högsta lyriska flykt, det visar på ett slående sätt Runebergs Vårt land. Icke blott att i den tämligen korta dikten pronominet *vår* förekommer 23 gånger och substantivet *land* 16 gånger — allt ifrån den typiskt tavtologiska första versen »Vårt land, vårt land, vårt fosterland» — utan i styckets midtparti är adverbet *här* hopadt 15 gånger, och med hvilken beundransvärd effekt.

»Vi älska . . . .
. . . .
allt, allt hvad *här* som syn, som sång
vårt hjärta rört en gång.

Här stridddes våra fäders strid
med tanke, svärd och plog.

Här, *här* i klar som mulen tid,
med lycka hård, med lycka blid
det finska folkets hjärta slog.
Här bars, hvad det fördrog.

. . . .

Och det var *här*, det blodet flöt.
Ja, *här* för oss det var.
Och det var *här* sin fröjd det njöt.
Och det var *här*, sin suck det göt,
det folk som våra bördor bar
långt före våra dar.

Här är oss ljuft, *här* är oss godt,
här är oss allt beskärdt.

. . . .

Och *här* och *här* är detta land.
Vårt öga ser det *här*.»

Det ligger i sakens natur, att tavtologien har sin största användning i lyrisk poesi, ty känslan är ju rik, men enformig; något som den poetiske nybegynnaren på sitt sätt ådagalägger genom bruket af sin tavtologiska käpphäst, det ständigt återkommande stora *O!*, som kanske just därför af den rutinerade skalden undvikes såsom en tröttkörd springare. Nära den egentliga poesien i fråga om tavtologiens användning stå af naturliga skäl vissa arter af högre prosastil, särskildt sådan, som har eller bör hafva en viss lyrisk flykt, t. ex. predikostilen. Också torde våra predikanter i allmänhet icke med skäl kunna beskyllas för att vara för litet tavtologiskt anlagda. Men visserligen är deras användning af detta homiletiska konstgrepp ofta sådan, att den faller utom ramen af detta föredrag, sådan jag inledningsvis bestämt densamma. Den oupphunne mästaren på detta område

är väl dansken Kierkegaard, som i större utsträckning än någon mig bekant författare tillgodogjort sig tavtologien såsom oratoriskt hjälpmedel, och detta med en snillrikhet och virtuositet, som gränsar till det otroliga. Jag erinrar blott om afslutningen på hans härliga predikan å pingstdagen, däri han, efter att hafva liknat de tolf apostlarna vid vagnshästar, körda af Gud, fortsätter:

»Dessa tolf människor skola omskapa världen! I sanning, här står förståndet stilla! Blott man nu, så långt efter, söker göra sig en svag föreställning därom: förståndet står stilla — om man då annars har något. Det är, som om man skulle gå ifrån förståndet — om man då annars har något förstånd att gå ifrån. Det är kristendomen som skall igenom. Och dessa tolf människor, de drogo den igenom. De voro i en mening människor som vi — men de voro väl körda. Så kom nästa släkte. De drogo kristendomen igenom. De voro människor alldeles som vi, men de voro väl körda. Ja, i sanning, det voro de. Det var med dem som med de där vagnshästarna. Aldrig någonsin har en människa burit sitt hufvud så stolt, högt öfver världen, som de första kristna gjorde det i ödmjukhet inför Gud. Och liksom de där hästarna kunde springa ... så sprungo dessa. De sprungo sjuttio år i sträck utan att komma ur selarna, utan att det blef taget ifrån någorstädes. Nej, stolta som de voro det i ödmjukhet inför Gud, sade de: 'Det är icke något för oss att ligga och söla på vägen. Vi rasta först — vid evigheten'. Det var kristendomen, som skulle igenom! De drogo den

också igenom; ja, det gjorde de. Men de voro också väl körda; ja, det voro de!»

Vända vi oss till vårt hvardagliga språk, så finna vi lätteligen där en mängd tavtologiska småsmulor, med hvilka vi alla krydda vår prosaiska husmanskost. En svag poetisk afglans hvilar ännu öfver de icke få bland dessa uttryck, hvilka äro försedda med något slags rim, vare sig det moderna, men i detta fall sällsynta slutrimmet, t. ex. uttrycken *hell och säll!*, *rubb och stubb* (en öfverflyttning af tyskans *rumpf und stumpf*), *i sus och dus*, *krig och örlig* (för äldre *örlog;* jämför *örlogs-man, -flotta*); eller den ålderdomligare och äfvenledes sällsynta »assonansen», t. ex. *på vägar och stigar, med hugg och slag, jämt och samt, ditt och datt* (från plattyskans *dit unde dat*, högtyskt *dies und das*), *kors och tvärs;* eller ändtligen den urgamla, talrikt representerade »alliterationen», där rimmet bildas af lika begynnelsekonsonanter, men olika begynnelsevokaler. Sådana fall äro bl. a.

få till arf och eget, akta och ära;

göra bot och bättring, med buller och bång, blott och bar, bo och bygga, bjuda och befalla;

med fals och flärd, i flock och farnöte (d. v. s. sällskap), *fager och fin, frank och fri;*

gammal och grå, gå och gälla (där alliterationen numera är en död sådan i följd af *g*-ljudets öfvergång till *j*-ljud);

hus och hem, hel och hållen (d. v. s. bibehållen);

krona och krans, korn och kärna (död alliteration, sedan *k*-ljudet öfvergått till *tje*-ljud) *klappadt och klart;*

*utan **l**ack och **l**yte, med **l**if och **l**ust* (från t. *mit liebe und lust*), *leta med **l**jus och **l**ykta* (död alliteration, sedan *l* förstummats i *ljus*), ***l**ös och **l**edig;*

***m**akt och **m**yndighet, **m**ångt och **m**ycket;*

*till **p**unkt och **p**ricka;*

*utan **r**ast och utan **r**o, **r**ask och **r**ådig, **r**öd och **r**osig, **r**yk och **r**änn;*

***s**lit och **s**läp, **s**pott och **s**pe, **s**krik och **s**krål, **s**tyf och **s**tel, **s**juk och **s**vag* (död alliteration, sedan *sj* öfvergått till *sje*-ljud);

*i alla **v**inklar och **v**rår, **v**äder och **v**ind.*[1]

Vida talrikare äro emellertid de fall, då tvänne synonyma (d. v. s. ungefärligen liktydiga) uttryck förbindas utan att på något som helst sätt rimma med hvarandra. Af dylika må här anföras:

substantivförbindelser — detta väl det allra vanligaste fallet — sådana som »stå i *eld* och *lågor*», »med *fröjd* och *gamman*», »utan någon min *förskyllan* eller *värdighet*», »i *grund* och *botten*», »vår *herre* och *mästare*», »skipa *lag* och *rätt*», »allt hvad *lif* och *anda* har», »Gud vare *lof* och *pris*», »vi hafva ingen *lott* eller *del* i detta», »kring *land* och *rike*», »*möda* och *besvär*», »ens goda *namn* och *rykte*», »få för *noll* och *intet*», »på *ort* och *ställe*», »i *ro* och *frid*», »med *sans* och *måtta*», »*skick* och *seder*», (ett för ungt uttryck för att någonsin kunnat hafva alliterera på *s*), »med *sorg* och *harm*», »*stöld* och *tjufveri*», »bryta sin *tro* och *lofven*», »bero på *tycke* och *smak*»;

adjektivförbindelser sådana som »*död* och *be-*

[1] Jfr Å. Munthes uppsats »Språkrim» i tidskriften Ord och bild för 1894, s. 103 ff.

grafven», »*ensam* och *allena*», »*glad* och *förnöjd*», »svärja *högt* och *dyrt*», »*nätt* och *jämt*», »*rent* och *klart*», »*trind* och *rund*», »*tyst* och *stilla*», »*tjock* och *fet*», »*visst* och *sannt*»;

förbindelser af verb, t. ex. »det *duggar* och *regnar*», »han *gormar* och *väsnas*», »det *knallar* och *går*», »*plugga* och *läsa*», »hur man än *snor* och *vänder* sig», »*sträfva* och *arbeta*», »allt hvad jag *äger* och *har*»;

öfriga fall såsom t. ex. »ropa *ack* och *ve*», »det är *godt* och *väl*,» »det händer *tidt* och *ofta*» o. s. v.

Som vi nu hafva sett äro de synonyma uttrycken i regeln sammanbundna medelst partikeln *och*. Dock är detta förfaringssätt ingalunda det enda brukliga. Likaväl som vi kunna — om ock med någon skiftning i betydelsen — säga dels »en *ljus och blå* himmel», dels med s. k. asyndetisk förbindelse »en *ljus, blå* himmel», dels ändtligen med s. k. sammansättning »en *ljusblå* himmel», eller liksom vi jämte *fem och tjuge* ha det moderna *tjugefem,* så hafva vi ock vid sidan af *stor och ståtlig* ett *storståtlig*. Hvad vårt riksspråk uttrycker medelst synonymförbindelsen *sned och vind,* representeras i vissa svenska dialekter af sammansättningen *snedvind,* och mot danskans *höjt og lydt* ställer sig vårt *högljudd*. Andra dylika ur asyndetiska förbindelser framgångna sammansättningar af mer eller mindre tavtologisk natur och delvis af mycket hög ålder äro *jämnlik*, troligen *vidöppen,* säkert *uppenbar* (fordom äfven *öppenbar,* d. v. s. »öppen och bar»), där *uppen* (d. *aaben*) är en gammal biform till *öppen*. Likaså är *sann-skyldig* bildadt, enär *sann* fordom äfven ägde den betydelse

skyldig, som är den enda hos det etymologiskt motsvarande latinska *sons*.

Icke alltid hafva vid denna förening de båda kontrahenterna lyckats under fortgången af sitt samlif bevara sitt ursprungliga utseende, hvilket är så mycket mindre underligt, som ju redan före förbindelsens ingående ett starkt äktenskapstycke förefanns i fråga om de inre och andliga egenskaperna. Stundom är det härvidlag den första beståndsdelen som blir lidande, såsom då man i stället för den onekligen något långsläpiga sammanställningen »konstig och besynnerlig» får i vulgärt tal stundom höra *konstbesynnerlig*, en bildning af samma formella beskaffenhet som *smutsgul* i stället för »smutsig och gul» (eller »smutsigt gul»); eller då substantivet *skavank*, d. v. s. »skada och vank», på grund af den ovanliga betoningen förlorat före *v* det *d*, som orubbadt bibehålles i det äfvenledes tavtologiska ordet *sedvana*. Ännu värre medfaren är andra beståndsdelen i det äfven i fråga om sin innebörd betydligt förfallna *hybble*, fordom *hy-byle*, d. v. s. »hem (och) hus» (jämför vårt »hus och hem»).

Af något olika natur är ett verb sådant som *lofprisa*, hvilket för sin tillvaro icke så mycket har att tacka den kopulativa sammanställningen »*lofva* och *prisa*» (eller »*lof* och *pris*»), som fastmera den numera urmodiga frasen »lofva någons pris», visserligen den ock af tavtologisk art. Men sina närmaste fränder har den i uttryck sådana som *slå ett slag*, *kämpa en kamp* (latinets *pugnam pugnare*) o. d., där verbet suppleras på ett i betraktande af dess eget betydelseinnehåll skäligen öfverflödigt sätt. Af samma

slag äro participbildningar sådana som *nödtvungen* — till betydelsen likställdt med *nödd och tvungen* (jämför ock *nödtvång*) — samt vårt gamla lagspråks *tjufstulen* (jämför det tyska *diebstahl,* så att säga »tjufstöld»). Adjektivet *lifslefvande* (jfr »*i lefvande lifve*») erinrar om det homeriska *βοῶν ἐπιβουκόλος ἀνήρ* »oxars oxvaktare», och äfven det blygsamma substantivet *kissekatt,* d. v. s. en katt som är en kisse, erbjuder den sakförståndige en om ock svag anknytning till antiken, eftersom det har äran tillhöra samma paragraf inom ordbildningsläran som Den sköna Helenas *kungen-gemålen* (gemålen som på samma gång är kungen), där missbildningen dock icke är af tavtologisk natur.

En vida starkare effekt än genom sammankoppling af synonymer, hvarpå vi nu anfört exempel, erhålles genom upprepning af alldeles samma ord eller fras, alltså tavtologien i formellt afseende drifven till sin spets. Det är t. ex. gifvet, att ett två à tre gånger upprepadt »tig» eller »kom hit!» eller »det är nog!» åtminstone gör anspråk på att en kraftigare verkan åstadkomma än samma uttryck endast en gång produceradt. Och hvilken hemsk verkan gör icke tavtologien i följande varningsord, som jag i detta sammanhang tar mig friheten rikta till mina läsare: »Den som bara *sofver* och *sofver,* på sin höjd dessemellan *äter* och *äter,* han blir allt *mer* och *mer* försoffad, hans kroppshydda allt *digrare* och *digrare.*» Den motsatta ytterligheten i fråga om lefnadssätt representeras af den vandrande juden, hvilken icke som en vanlig människa *går,* utan i likhet med uret *går och går.* I fråga om substantiver är en

dylik upprepning jämförelsevis sällsynt, men visst icke alldeles obruklig Jag erinrar exempelvis om den bekanta dansleken:

»*Tjuf och tjuf* skall du få heta,
för du stal min lilla vän etc»

där »tjuf och tjuf» betyder så mycket som »stortjuf».

Äfven här träffa vi asyndetiska förbindelser (d. v. s. utan *och*) i mängd. I så fall kunna de ifrågavarande uttrycken placeras antingen åtskils, t. ex. »*jag* vet nog, *jag*», eller — hvilket är det ojämförligt vanligaste — efter hvartannat, t. ex. »hör *du, du!*» eller till och med »hör *du, du, du!*», ett uttryckssätt som med en viss rätt kan pretendera att behandlas med samma allvar som den romerske vältalarens *sese, meme,* d. v. s. »sigsig», »migmig». Ymnigast förekommer dylik upprepning vid det ultra-lyriska ordförråd, som kallas interjektioner, och är där rent af regel. I hvilken försvinnande minoritet befinna sig ej ett enstaka *aj, hm, ha* o. d. gentemot de dagligen och stundligen producerade massorna af *aj aj, hm hm, ha ha, hå hå, hi hi hi* o. s. v. i oändlighet. Icke fullt likartadt är förhållandet med våra svarspartiklar. Ty om det ock är oförnekligt, att vårt tal anmärkningsvärdt ofta lyder budet att vara »ja ja» och »nej nej», så är härvid dock att märka, att de allra flesta af dessa *ja ja, jo jo* och *nej nej (män)* betyda något väsentligen annat än ett förstärkt *ja, jo* eller *nej.* Ja, man kan rent af säga, att tavtologien här undantagsvis åstadkommer en verkan alldeles motsatt den vanliga, i det att *ja ja* och *jo jo* snarast betyda »kanhända», *nej nej* däremot »kanhända icke».

En mycket framskjuten plats i fråga om förmåga att på detta sätt upprepas intages vidare af adjektiverna. Då en *liten, liten* gosse hunnit blifva *stora, stora* karlen, skrifver han naturligtvis kärleksbref, och vi veta alla, att öfverskriften lyder: »Min *kära, kära* Anna Stina!» och underskriften: »Din *egen, egen* Anders Petter» eller något desso likt. Det anförda exemplet torde vara tillräckligt för att belysa företeelsens natur och inre förutsättningar.

Från den asyndetiska förbindelsen fortskrider utvecklingen äfven här till verklig sammansättning. Sedan en cigarrsort eller en umgängeskrets råkat i misstanke för att ej vara tillräckligt fin, upphjälpes dess aktier medelst epitetet *finfin,* som åtminstone till att börja med icke förfelar att göra ett mäktigt intryck. Och huru norsk är man icke, då man är *norsknorsk!* Graden är minst lika hög, som då man är »storsvensk».

I och med bildningar sådana som de sistnämnda hafva vi hunnit fram till, hvad man inom språkvetenskapen kallar reduplikation, ett ords sammansättning med sig själft. Har en dylik bildning mycket gamla anor, så kan den hafva hunnit att så illa gnagas af tidens tand, att man icke har lätt att upptäcka dess ursprungliga beskaffenhet. Visserligen är t. ex. det latinska lånordet *marmor* (ursprungligen väl ungefär »stensten») ännu rätt genomskinligt och likaså det grekiska lånordet *barbar* (egentligen »en som talar sluddrigt»), men det är icke lika lätt att upptäcka, det vårt *babbla* är väsentligen bildadt på samma sätt som det sistnämnda ordet. Och att sådana fall som *hjul, tjäder, bäfva, bäfver* och *hagel*

ursprungligen hört hit, är det äfven för den med vetenskapens alla hjälpmedel utrustade språkforskaren svårt att fastställa.

Innan vi lämna detta kapitel, kan det vara skäl att framhålla, det sådana bildningar som *farfar, mormor, sonson* o. d. icke äro i egentlig mening reduplicerade, än mindre tavtologiska. Det är nämligen här icke samma idéinnehåll som upprepas, endast samma ljud, ja från början rätteligen icke ens det. *Farfar* o. s. v. hette nämligen fordom *fadhur-fadhir,* d. v. s. »fadrens fader». Sak samma med det ålderdomliga *karlakarl,* d. v. s. »karlen par préférence bland karlarna», och det spritt nymodiga *cigarrcigarrett,* d. v. s. »en cigarrett, gjord som en cigarr». Af samma skäl föreligger heller ingen tavtologi i förförbindelser sådana som *böckernas bok, en och en* (d. v. s. först en, sedan en annan), *dag för dag, steg för steg, slag på slag, hand i hand, mun mot mun, öga mot öga, tand för tand.* Svårare att till deras verkliga natur — psykologiskt sedt — bestämma äro uttryck som *den och den, där och där, då och då* i betydelsen »en viss person, ort, tidpunkt».

* * *

Tavtologien är vidare ett rent språkligt hjälpmedel, som användes för att närmare bestämma och förtydliga det i första hand använda uttrycket. Hit höra sålunda t. ex. alla de talrika fall, då tvänne liktydiga uttryck kombineras medelst föreningslänkar sådana som »*d*(et) *v*(ill) *s*(äga)», »*m*(ed) *a*(ndra) *o*(rd)», »jag menar» och andra dylika språkliga motsvarig-

heter till matematikens likhetstecken. Exempel härpå torde vara öfverflödiga i en uppsats, där vändningar sådana som »reduplikation, d. v. s. ett ords sammansättning med sig själft» redan nog och öfvernog förekommit. Sammanfattom endast vårt intryck af saken i det påståendet, att allt hvad definition heter hör hit, och att en dylik är desto förträffligare, ju bättre han lyckas åstadkomma en reell tavtologi (t. ex. triangeln är en tresidig figur), desto sämre däremot i den mån han stannar vid en blott formell tavtologi (t. ex. »en trehörning är en figur med tre hörn», s. k. cirkeldefinition) eller rent af brister i tavtologi (t. ex. »triangeln är en figur», för vid definition; »triangeln är en liksidig trehörning», för trång definition; »triangeln är ett däggdjur», absolut oriktig definition). Hit hör vidare all slags s. k. explikation, då man efter att hafva uttryckt en tanke i ett språks form söker att medelst ett annat språks tillgångar framställa precis samma tanke. Härvid är den absoluta tavtologien det oupphinneliga ideal, efter hvilket hvarje skolgosse har att sträfva.

Intressantast bland hithörande fall äro de, vid hvilka den talande själf icke vet af, att han är tavtolog, att det ena af honom begagnade uttrycket blott är en öfversättning eller en närmare utläggning af det andra. Denna omedvetna tavtologi är sålunda icke från den talandes synpunkt en verklig tavtologi, utan blott från en mera språkkunnig åhörares. Kände den talande till fullo innebörden af det uttryck han begagnar, skulle han icke öfversätta eller förtydliga det. Just emedan han icke begriper sitt eget tal, blir han tavtolog, visst icke i egna ögon

men i våra. Därför le vi öfverlägset åt Fredrik på Ransätts Stina, när hon »ska stasse så fin mä sett *solparasoll*», helst om hennes Mats därjämte sprättar i *regnparaply* och *handmanschetter* samt tvättar sig med *savontvål*. Mången *fri volongtär* torde bli det för *axelepåletternas* skull, och mången stockholmare har nog på teatern kritiserat *mise-en-scène-sättningen* eller på *cirkusmanègen* beundrat *saltomortalsprången durkigenom* ett tunnband eller dylikt, äfven om han ekonomiskt sedt står så högt på samhällsskalan, att han äger en våning med flera rum *i ensuite* (bättre franska vore, i parentes anmärkt, *de suite*). Det finnes som bekant icke så få personer, som *retirera baklänges*, för att nu icke tala om den mera unika företeelsen att »avancera baklänges», en uppgift lika svår att praktiskt lösa, som uttrycket är teoretiskt fritt från tavtologi. När en skånsk bonde titulerar fåraherden för *fåraschäf* och skogvaktaren för *skogsforste*, är han nog subjektivt fullkomligt oskyldig till tavtologi, eftersom han tvifvelsutan sätter det förra uttrycket i sammanhang med *chef* i stället för med det tyska *Schäfer* »fåraherde» och det sednare med *furste* i stället för med tyskans *Forster* »skogvaktare». Men vårt kanske något satiriska leende öfver dessa och dylika öfverloppsgärningar af våra mindre språkkunniga medborgare torde få en mera humoristisk anstrykning, om vi behaga reflektera något öfver vårt eget görande och låtande i väsentligen likartade fall. Allting är relativt här i världen, äfven vår språkkunskap. Vore vi litet mera hemmastadda i spanska än vi gemenligen äro, skulle vi nog icke säga *guerillakrig* (»småkrigskrig»); och det lär vara vår visserli-

gen mera ursäktliga okunnighet i den för resten utdöda peruvianskan, som kommit oss att säga *kinabark*, ehuru redan stamordet *quina-quina* skall betyda »bark». Men äfven i fråga om ord, lånade från allmänt bekanta språk, genera vi oss icke att servera mången dylik »tårta på tårta». Kunskapen i tyska har icke kunnat förebygga uppkomsten af *kikhosta* (t. *kichen* »hosta»), *siskonkorf* (t. *saucisschen* »saltkorf»), *segelgarn* (där *segel* är en misstydning af t. *seil* »snöre») och det gammalmodiga *tafvelbord* (t. *tafel* »bord»). Lika litet hindrar vår halffranska bildning oss att tala om *pontonbro* (fr. *ponton* »flottbro»), *blombukett* (fr. *bouquet* »blomkvast»), *dagjournal* (fr. *journal* »dagbok») eller *hela tutten* (fr. *le tout* »det hela»), allt uttryck, som betänkligt erinra om »handmanschetterna» och »solparasollen». Ja, icke ens den klassiskt bildade, som mer än andra dödliga plägar hålla på språklig oförvitlighet, går fri från att ertappas med sådana bildningar som det nymodiga *medkollega* (lat. *collega* »medbroder») eller det redan sedan länge häfdvunna *paradisets lustgård* (gr. *paradeisos* »lustgård»), en pendant till det bibliska *abba, fader*.

I fråga om ett oss nära liggande språk äro de flesta svenskar, skam till sägandes, nästan lika okunniga, som när det gäller peruvianskan. Till deras ursäkt får väl anföras, att det i likhet med denna är utdödt. Jag menar våra förfäders under medel- och hednatiden. Det är därför icke så underligt, att vi af rent inhemskt språkmaterial förfärdigat en mängd exemplar, som smaka af »kinabark». Det är nämligen så, att en hop numera utdöda svenska ord icke

blifvit ärligen begrafna, utan af de nutida representanterna för samma begrepp alltjämt släpas med som lik i lasten. Så är förhållandet t. ex. med *edsöre* (*söre* »ed» = t. *schwur*), *redobogen* (*bogen* = redo, »färdig»), *stenör* (*ör* »strandgrus», äfven i *Öresund, Öregrund, Skanör*), i *brådbrasket* (*brask* »brådska»), *ändalykt* (*lykt* »slut», jfr *lyktas, lyckta* dörrar), *ormslå* (*slå* »orm», jfr t. *schlange*), *fiskgjuse* (*gjuse* troligen »fiskare», jfr *gös*, äldre *gjus*, hvars ursprungligaste betydelse torde vara »fisk»). Af våra dialekters många hithörande exempel må blott framdragas de båda orden *spindelkrångla*, hvars sednare hälft utgör en i sanning tillkrånglad utveckling af ett äldre *kångro, kongorvåva* »spindel», och *sandmäl* »sandbrott vid en strand», hvars synonyma sammansättningsleder i motsatt ordning ingå i det östgötska sockennamnet *Malgesanda* eller, som det, tack vare prästers och topografers nitälskan för svenska språkets rykt och riktighet, numera vanligen i »bättre» folks mun heter, *Malexander*, en förädlad form à la »spindelkrångla». Den i det sist anförda exemplet föreliggande så att säga naturliga ordningen mellan sammansättningslederna, att nämligen öfversättningen följer efter det som behöfver öfversättas, träffas för öfrigt i många andra fall. Sådana äro bl. a. *dofhjort* (*dof* en misstydning af det forna, ännu i något äldre danska brukliga *då* »dofhjort»), *tistelstång* (*tistel* »vagnsstång», t. *deichsel*), *mulåsna* (*mula* »mulåsna»), *lindorm* (*linn* »orm»), *uroxe* (*ur* »uroxe», t. *auer*), *fargalt* (*far* »galt», jfr t. *ferkel*), *ljungeld* (*ljugn* »ljungeld», d. *lyn*), *gårdfarihandlande* (*gårdfari*, »i gårdarna kringfarande handlande»), *gallskrik* (*gall*

»skri»), *rimfrost* (*rim* »frost», jfr *rimsalta*), *oxeltand* (*oxel* »kindtand», i våra dialekter *jäxel*), *Enångersviken* (*ånger* »vik, fjärd», jfr. n. *Hardangerfjorden*), *bannlysa* (*banna* »bannlysa, pålysa, utlysa»).

Ett hithörande exempel med synnerligen gamla anor är ordet *lekamen,* som lefvat så länge — om ock på sistone med litet lif — att dess beståndsdelar endast med svårighet kunna identifieras med de ännu fortlefvande orden *lik* och *hamn,* som en gång båda betydt detsamma som konglomeratet *lekamen,* nämligen »kropp», en betydelse, som *lik* ännu har kvar i *liktorn,* d. v. s. i kroppen växande tagg (jfr *tornar, hag-torn* och *törne*), och *hamn* på sin höjd i *människohamn* »mänsklig lekamen». Båda hafva nämligen följt kroppens öden i spåren och antagit betydelsen »död kropp». Men äfven denna förefinnes väl hos *hamn* numera blott i uttrycket »blek som en hamn». För öfrigt spökar ordet i literaturen i betydelsen »gengångare». Denna evolution: kropp — lik — gengångare, innehåller på sitt sätt ett stycke lefnadsfilosofi, en språklifvets återspegling af människolifvets trenne hufvudfaser: jordelif — död — uppståndelse.

Denna numera så ogenomskinliga tavtologiska sammansättning för våra tankar öfver till sådana fall, där ett ord till sin f o r m så illa medfarits, att en tavtologisk reparation blifvit af behofvet påkallad. Denna kan företagas dels medelst material af annat utseende, dels genom att anskaffa ett nytt kvantum af samma sort. Det förra är t. ex. fallet i ordet *hundratal,* där valören ursprungligen uttrycktes blott genom *hund-,* under det att *-ra-* är den lilla åter-

stoden af ett gammalt ord *rada,* som betydde »tal» (jfr t. *rede* »tal»). På det sednare förfaringssättet hafva vi exempel i *hitåt* och *ditåt,* där det första *t*:et är hvad som återstår af det *åt,* som vi i våra dagar för andra gången hänga på de gamla pronominalstammar, som vi äfven använda i *här* och *där, hädan* och *dädan.* Likaså uppträder pronominet *de* två gånger i ordet *bå-da-dera,* d. v. s. »bägge de bland dem» (jfr *deras*), och i sammanställningen *de bå-da.* Sak samma med räkneordet *en* i *ingen,* som troligen uppkommit af *en-gi-en,* d. v. s. »en icke en», ett uttryckssätt som i tavtologiskt afseende är alldeles likställdt med »*en ensam*», men som icke hunnit så långt som det ultra-kraftiga »icke *en en*daste *en*».

Rester af sådana svårt misshandlade ord föreligga äfven i de flesta af våra böjningsändelser. När dessa i tidernas längd blifvit både kroppsligt och andligt utslitna, måste deras åligganden öfvertagas af vänner och fränder, därest de icke, såsom stundom är fallet, lyckas fördubbla sig själfva. Därför hafva vi nu dubbel artikel i *trä-d-et* (fordom, liksom ännu i danskan, *træ,* best. form *træt* eller *trædh*), dubbel passiv i *låt-s-as* (jfr d. »*lade* som om») och *led-s-na* (*ledas* vid något), *lys-s-na* (äldre *lyss* af *lydas,* jfr folkvisans: »det stod en liten småsven och *lyddes* däruppå»), i hvilka sednare exempel *-na* har samma betydelse som *s-* (jfr *kallna* »afkylas, *blifva* kall»), ja, en tredubbel passiv uppvisar det vulgära *bak-s-na-s* för *baxna.* Dubbel komparativ hafva vi i *ytter-mera, seder-mera* och det vulgära *vär-r-are,* hvilket drastiska uttryck nästan kan behöfvas för att känneteckna en bildning sådan som *nä-r-m-are,* där vi ha

icke blott två komparativändelser utan äfven mellan dessa en superlativisk (jfr lat. *maxi-mus, sum-mus* o. d.). Dubbel genitiv är på grund af de gamla formernas otidsenlighet väl behöflig i *de-ra-s, bä-gge-s*. Däremot torde intet verkligt kändt behof tillgodoses genom de vulgära *han-s-es* och *dom-s-es*, hvilka liksom de tredubbla genitiverna *hen-ne-s-es* och *de-ra-s-es* bättre synas ägna sig till hyssjning än till egentligt språk.

Klart är, att äfven vissa förstafvelser kunna komma att af liknande grunder upprepas. Jag erinrar här blott om sådana ord som *bi-be-hålla* och *för-för-dela*.

På tal om ordens böjning kan det vara skäl i att påpeka, det allt hvad man kallar grammatisk kongruens är af tavtologisk natur. Om man på latin säger »verba *boni mei magistri* (min gode lärares ord), eller när man fordom på svenska sade »*mins fadhers Eriks* hus», så är det tydligt, att af alla dessa *-i* och *-s* endast det sista verkligen uttrycker genitivbegreppet. De öfriga äro ett slags hänvisningstecken, så att säga bindestreck för örat, hvilka blott angifva, att de därmed försedda orden för tanken höra nära tillsammans med den verkliga genitiven. Då vi nu säga »min fader Eriks hus», hafva vi sålunda i detta fall uppgifvit kongruensen såsom obehöflig. Men i andra fall tyckas vi numera vara på god väg att införa en dylik, såsom då vi ofta i hvardagligt tal begagna vändningar sådana som »jag hade *kunnat gjort* detta» (i stället för »*kunnat göra*»). Emellertid skulle denna kongruens åtminstone än så länge lika säkert i kriabokens marginal framkalla en

bock, som uraktlåtandet af den latinska skulle göra det i temabokens. Hvad som duger för prästen, duger inte för klockaren.

Att äfven så kalladt korrelat — t. ex. »*den* som så gör, *han* straffas», »*ju* flere, *ju* bättre» o. d. — innebär tavtologi, kan jag här endast antyda.

För att återvända till våra tavtologiska sammansättningar, så är det ingalunda för dylikas uppkomst nödvändigt, att den ena beståndsdelen är, såsom i de ofvan anförda exemplen var fallet, utdöd såsom själfständigt ord eller åtminstone halfdöd. Det tarfvas endast, att ordets ursprungliga betydelse blifvit så pass utvidgad eller inskränkt eller öfver hufvud förändrad, att ett preciserande tillägg är oundgängligt, därest den gamla betydelsen skall numera kunna häfdas. Sådana fall äro *husransakan* (*ransakan* fordom »husundersökning»; jfr *g-rann-e,* ursprungligen »den som har *ge*mensamt hus — *rann* — med en annan», liksom *ge-säll* »den som har *ge*mensamt rum — *sal* — med en annan»), *noggrann* (*grann* »noga», jfr *grannlaga* och *granneligen* »noga»), *vindkåre* (*kåre* »vind», nu »fläkt»), *fjäderpenna* (*penna* »fjäder», nu »ritstift, skriftyg»). *varmbad* (*bad* »upphettning», jfr det ursprungligen med *bad* identiska *badd* i *solbadd*), *kallkälla* (*källa* af *kall,* liksom *sälta* af *salt* o. d.), *trämed* (*med* »trä»), *väderil* (*il* »stormby»), *farled* (*led* »färd, kosa, segelled», jfr *leding* »sjötåg»), *dammoln* (*moln* »stoft», jfr d. *mulm;* alltså var *molnsky* ursprungligen icke tavtologiskt, hvilket däremot numera är fallet[1]),

[1] Ett dylikt fall är också *hufvudskalle,* som fordom var detsamma som *hufvudskål;* jfr det tyska *kopf,* fordom »skål, *kopp*», nu »skalle, hufvud».

gångstig (*stig* »gångstig»), *stenhäll* (*häll* »sten, klippa», jfr *hällkista, hällristning*) eller med omvänd ordning mellan sammansättningslederna *hälleberg*, *lingonris* (*ling* = ljung, »krypande ris»), *skjutshäst* (*skjut* »skjutshäst, sto»,) *drufklase* (*drufva* »bärklase», liksom ännu det tyska *traube*), *härskara* (*här* »skara», jfr *stjärnehär* o. d.), *tungomål* (*tunga* »språk», jfr lat. *lingva* »tunga» och »språk»), *gärdesgard* (*gärde* hade fordom liksom *gård* både betydelsen »inhägnad» och »inhägnad plats»; jfr motsättningen mellan *stånggård* och *kålgård, Grangärde* och *Nygård* m. m), *nedanifrån* (*nedan* »nedanifrån», jfr »det blåser» *nordan, östan* o. s. v. = från norr, öster), *vinkelhake* (från det tyska *winkel* »vinkelhake»; jfr *vindthund* af äldre tyskt *wint* »vindthund»).

Jag afslutar denna kanske redan alltför långa lista med ett par exempel af, som jag tror, särskildt intresse. *Vilddjur* innebär, så resonligt än ordet kan tyckas vara, från början en tavtologi. *Djur* betydde nämligen fordom företrädesvis »vilddjur», en inneböd, som vi ännu spåra i *djurtämjare* och *Djurgården* (där man fordom fick skåda verkliga lejon) samt det dialektiska uttrycket »skjuta *djur*». I motsättning till *djur* stod den tiden *fä*, som betydde »husdjur», hvilket ger oss förklaring på det annars rätt besynnerliga uttrycket »ett beskedligt *fä*», och upplyser oss om, att den numera så illa anskrifna *fähunden* fordom skötte vallhundens högst aktningsvärda yrke, liksom att *fäaktigheten* i forna tider mera berodde på dumhet än på ond vilja. Lärorikt är ock ordet *måltidstimme,* en trefaldig tavtologi, enär alla tre beståndsdelarna från början betydt »tid-

punkt» (jfr t. ein *mal* o. d. samt vårt fordom*tima,* d. v. s. »i forntiden»). Sedan ordet *mål* öfvergått från betydelsen »tid» till att beteckna »ett mål mat», måste den ursprungliga betydelsen uppehållas genom tillägget *-tid.* Men äfven *måltid* kom snart in på samma sluttande plan och måste i sin tur förtydligas med *-timme.* Huru länge detta hjälper, torde vara ovisst, ty att företeelsen är djupt rotad i vår natur, visar äfven utvecklingen af ordet *middag,* bakom hvilket vi nog redan snarare vädra ett godt mål än en viss tid; allt detta en märklig illustration till vår uppfattning af tidens rätta bruk. Från denna moderna kulturbild flyttar oss ordet *edgång* till den gråaste forntids förhållanden. *Ed* betyder nämligen ursprungligen »gång» (jfr neutret *ed* »smal passage mellan tvenne vatten», *Lilla Edet* o. d.), sedan »ed», emedan denna »gicks», d. v. s. aflades först sedan en högtidlig promenad inför rätten utförts af vittnen och andra edsafläggare. *Gå ed* är sålunda en fras af alldeles samma art som det ofvan behandlade *slå ett slag* eller, ännu bättre, det därmed liktydiga *slå dank.* *Dank* (besläktadt med *dänga*) betyder nämligen från början *slag,* och uttrycket i sin helhet innebär sålunda detsamma som »gå och slå» eller »göra ett slag», t. ex. på Drottninggatans trottoar.

De allra sist anförda exemplen leda våra tankar hän på ordsammanställningar af samma natur som ofvan anförda sammansättningar. Hit höra utom redan i annat sammanhang nämnda fall, såsom »*de* bå*da*», äfven t. ex. *svart bläck* (*bläck* »svärta», jfr det engelska *black* »svart», hvarifrån vårt ord väl är lånadt) och frasen »se(r) *man* på *bara,* hvars *man*

ingalunda innebär ett mot det täcka könet oartigt vädjande till mannens öfverlägsna omdömesförmåga, utan är ett gammalt ord med betydelsen »blott, bara»; jfr »gör *man(s)* det». Ett i sanning kraftigt bedyrande är *aldrig i lifvet*, eftersom *aldri-g* just betydt »icke i lifvet»; jfr *ålder*, förr *alder* »lif». Likartadt är *midt emellan*, enär *emellan*, som en gång hette *i medhlum* (jfr *medeltid, medelväg* o. d.), då betydde »i midten». Ändtligen må erinras om uttrycket »i kung *Orres tid*», hvilket gjort en, man kan väl säga häpnadsväckande karriär. Dess äldsta form är *ar alda*, som möter oss i Eddasångerna och betyder »tidens begynnelse» eller »tidernas morgon». Då man icke längre begrep detta, tavtologiserades det till »i aralda tidh», senare »i årelds tid»; jfr danskans »fra *Arilds tid*», där den stora bokstafven visar oss, att man börjat uppfatta det gamla *ar alda* som en person, hvars namn den bekante historieskrifvaren Arild Huitfeldt hade äran bära. En liknande uppfattning ledde i Sverige till, att det rent obegripliga *årelds* utbyttes mot *Orres*, som visserligen väl mycket smakade fågel, men som slukades utan anmärkning, i betraktande af att det fanns så många andra kuriösa namn i forntiden. Till sist har »kungen» kommit med på köpet, väl förnämligast som dekoration, men nog ock i analogi med sådana tidsbestämningar som »i gamle kung Göstas tid» o. d.

Tilläggom, att det icke alltid är ordens alltför stora ålderdomlighet, som alstrar nödvändigheten af deras förtydligande. Det kan ock stundom vara deras alltför stora nymodighet och därpå beroende främmande prägel. Den hederlige landtman, som först

helt nyss gjort bekantskap med den kulturprodukt, som kallas *näsduk,* titulerar den gärna för bättre minnes skull *snytnäsduk;* men så begagnar han den heller icke till allehanda flärd, utan i den krassaste och påtagligaste nyttas tjänst. Huru främmande ordet *ficka* förefaller en skånsk bonde, framgår klarligen af hans sammansättning *lomfickur,* och att han ännu icke höjt sig till någon fullt klar insikt om hvad en *sömmerska* är, torde bevisas af hans benämning på denna för honom — lycklige man! — ovanliga företeelse: *sysömmerska.*

Om ock detta och många andra nu behandlade exempel äro, såsom redan i det föregående påpekats, tavtologiska, visserligen icke från den talandes, men väl från den s. k. bildade åhörarens synpunkt, så gäller däremot om en hel hop andra ofvan framdragna fall, att de icke ens i denna, i viss mån oegentliga bemärkelse äro det. Ord, sådana som *edsöre* och *tungomål,* skulle, därest de återfördes till sin ursprungliga form, af en vanlig åhörare dels icke alls förstås, dels lätteligen kunna missförstås. De äro öfver hufvud tavtologiska endast inför den skärpta eftertanken hos en språkhistorisk forskare, och en sådan ser i deras tavtologi intet ondt, endast godt. Ja, jag är viss om, att han skulle blifva rent af ledsen — icke blott å egna, utan äfven å modersmålets vägnar — därest han t. ex. blefve åtspord, om han ej snart vore *bogen* att göra *lykt* på sitt långa *mål,* vid äfventyr att annars ett stilla *söre* smöge sig öfver hans uttråkade läsares läppar.

Som emellertid jag för min del nu icke uppträder å ämbetets vägnar, utan är »populär», d. v. s.

som folk är mest, så skulle jag låtsa mig icke förstå ett dylikt tungomål, utan lugnt fortskrida till framhållandet af, att icke blott ord kunna stå i tavtologiskt förhållande till hvarandra, utan att detsamma gäller äfven satser. Det vanligaste fallet häraf — till hvilket jag här inskränker mig — torde vara det, då den koncentrerade utropssats, som kallas interjektion, erhåller i och genom en följande utförligare sats den närmare förklaring, som är väl behöflig för att precisera interjektionens i regeln så sväfvande och mångtydiga innehåll. Exemplen äro legio, såsom: *Ah, det smakar skönt! Puh, så varmt här är! Hej, hvad det går undan!*

* * *

Detta sista utrop klingar emellertid så ironiskt i en författares mun, hvilken kanske redan alltför länge tagit sina läsares tålamod i anspråk för ifrågavarande ämne, att jag hals öfver hufvud skyndar att åtminstone med några ord framhålla tavtologiens tredje och sista dygd, den att vara ett pedagogiskt hjälpmedel för att inöfva, i minnet fästa och där fasthålla något.

Hit hör sålunda all s. k. *repetition,* vare sig denna uppträder i form af den både reellt och formellt tavtologiska *recitationen,* det »ordagranna» upprepandet, eller den består i det blott sakligt tavtologiska *referatet,* återgifvandet »med egna ord».

Jag vill sluta med allas vår början såsom talare, det späda barnets första lärospån i talets svåra konst. Redan det ord — att *la-lla* —, hvarmed vi beteckna dess sätt att tala, är så tavtologiskt som möjligt, en

reduplikation. Af samma art äro andra ord, som från barnens språk trängt in i de storas, t. ex. *ma-mma, pa-ppa, da-dda, lull-lull, nam-nam* o. s. v. Att dessa bildningar i regeln äro tvåstafviga, beror väl därpå, att de flesta af våra allra vanligaste ord hafva detta stafvelseantal och afgifva en norm, inom hvilken barnet håller sig i fråga om de producerade uttryckens längd. Att detta normalmått utfylles genom reduplikation, torde i väsentlig grad bero på barnets språkliga medellöshet både i inre och yttre afseende. Bekant är anekdoten om studenten, som i tentamen tämligen genomgående förblef svarslös, detta äfven när professorn till slut ryckte fram med frågan: »Vet herrn då, hvarför djuren inte kunna tala?» Tentators lösning på gåtan löd: »Jo, ser herrn, det beror på att de ingenting ha att säga». Låtom oss fullständiga denna träffande anmärkning med det lilla tillägget, att om några af dem emellertid ha något litet grand att säga, så blir deras tal tavtologiskt på samma sätt som det icke mycket längre hunna späda barnets. »*Jam-jam*, sade katten», det veta vi af visan, och hundens i oändlighet reduplicerade generella utropssats *vov* har ju skapat hans barnkammarnamn: *vovvov*. Den, som har litet att röra sig med, måste söka göra det så drygt som möjligt. I detta sällskap stöta vi därför på vår gamle bekante, talaren som »tuggar om». Han har tillräcklig världsvana för att känna till ett ordinärt festtals normallängd, men — idéerna tryta. För att då fylla måttet, någon gång äfven råga det, så — repeterar han, dock »med egna ord», ty han hör till de lyckliga, som »hafva o r d e t i sin makt».

Den sista bilden har erinrat oss om, att tavtologien icke alltid är till nytta och nöje. Men sammanfatta vi nu, hvad vi i detta afseende inhämtat rörande densamma, så finna vi, att tavtologien är obetingadt af godo, när den behöfs. Och den behöfs ofta, nämligen såsom ett hjälpmedel att

lära sig något: lärjungens ståndpunkt;

tydliggöra sin mening för andra: lärarens ståndpunkt;

göra effekt och gripa åhörarens känsla: konstnärens ståndpunkt.

Använd utom dessa gränser, torde den vara det kraftigaste hjälpmedel, som finnes för att göra sig — tråkig, hvilket man ju i det längsta undviker. I det längsta, ty onekligen kan äfven det någon gång blifva en sorglig nödvändighet. Det skulle af hjärtat glädja mig, om mina läsare icke genom min långrandiga framställning bibringats den uppfattningen, att en dylik nödvändighet förefinnes i fråga om språksaker. Skulle nu emellertid alla mina tavtologier hafva åstadkommit denna visserligen icke åsyftade »effekt», så är felet icke ämnets. Jag får då sluta med den uppmaning, som visst någon gammal församlingslärare före mig riktat till sina åhörare: »Tro på min goda lära, och tag icke intryck af mitt dåliga lefverne!»

Om skrift i allmänhet och svensk skrift i synnerhet.

Med skrift i detta ords vidsträcktaste betydelse menas alla figurer, genom hvilka man betecknar (icke afbildar) något annat. Ett ritadt människohjärta är därför icke skrift, i fall det afser att åskådliggöra hjärtats utseende, men väl om det skall utgöra en kärleksförklaring eller betecknar högsta kortet i hjärterfärgen.

Att frambringa skriftfigurer kallas att »skrifva»; att uppfatta hvad därmed betecknas, kallas »läsa»; och i fall denna uppfattning får sitt uttryck i tal, heter det att »läsa högt».

Alltefter den olika beskaffenheten af det betecknade är skriften af olika slag, af hvilka de vanligaste och viktigaste äro följande trenne:

Tonskrift, som betecknar musikens toner. De figurer som användas kallas »nottecken» eller »noter», och i anledning däraf kallas detta slags skrift vanligen »notskrift». Med denna komma vi i det följande icke vidare att sysselsätta oss.

Begreppsskrift, som betecknar mänskliga föreställningar, begrepp och tankar af allehanda slag.

Sådan skrift finnes visserligen af mångfaldigaste art, men användes af de moderna kulturfolken endast inom vissa ganska trånga gränser. Det viktigaste slaget af begreppsskrift är den matematiska, till hvars många tecken höra bland andra våra siffror (0, 1, 2, 3, o. s. v.; $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$; 0,6 o. d., utmärkande olika grader i fråga om antal och storlek), tecknen + och — (betecknande uppmaningar att addera och subtrahera), = (likhetstecken) m. fl. Därnäst i vikt och betydelse komma våra skiljetecken, som angifva dels den allmänna arten af våra tankar (så t. ex. ! och ?), dels det förhållande af underordnande, sidoordnande o. d., hvari de stå till hvarandra (så t. ex. : ; . och ,). Äfvenledes höra hit sådana skrifttecken som † (utmärkande dödsfall), :|: efter en versrad (betecknande en uppmaning att upprepa raden), *) och andra hänvisningstecken m. m. dylikt. Vidare de astronomiska tecknen i almanackan, s. k. bomärken (utmärkande en viss bestämd person) och »vapen» (utmärkande en viss släkt) samt öfverhufvud alla s. k. sinnebilder. Dylik sinnebildskrift har af vissa indianstammar (t. ex. i Mexiko) rikt utvecklats och användts ungefär för samma ändamål, som vi med vår vanliga skrift vilja tillgodose. Om t. ex. en indian ritar en pil och en båge för att därigenom meddela, att krig utbrutit, så är denna skrift tydligen af samma art, som då vi medelst ett kors, ett ankare och ett hjärta beteckna de tre kristna hufvuddygderna: tron, hoppet och kärleken.

Begreppsskriften har icke det ringaste att skaffa med det talade språket. Dess figurer äro därför lika begripliga för alla, som känna till de begrepp, som därmed betecknas; och det är alldeles likgiltigt, hvil-

ket språk som **talas** af den, som begagnar detta slags skrift. Så t. ex. uppfattas siffrorna lika bra och på alldeles samma sätt af en fransman eller engelsman som af en tysk eller svensk. Begreppsskriften är därför ett slags »universalspråk», d. v. s. ett språk lika användbart för alla folk på ungefär samma kulturståndpunkt. Den skiljer sig härigenom skarpt från det slags skrift — den mest använda — till hvilken vi nu öfvergå.

Talskrift (eller skrift i detta ords vanligaste användning), som betecknar det mänskliga talspråket och därför måste bli olika allt efter de talade språkens inbördes olikhet. Vid försöken att beteckna talet har man anlitat trenne ganska olika sätt, och vi erhålla därför tre olika hufvudgrupper af dylik skrift:

Ordskrift, då hvarje figur betecknar ett helt ord, d. v. s. så pass många ljud, som tillsammantagna äga någon självständig betydelse. Väsentligen af detta slag är den kinesiska skriften och den fornegyptiska hieroglyfskriften. De moderna kulturspråken använda — frånsedt en del s. k. rebusar — ingenting hithörande, så vida man icke kan såsom ett spår af ordskrift betrakta sådana fall, som då figuren § får beteckna hela ordet »paragraf» och ℔ betyda »skålpund».

Stafvelseskrift, då hvarje figur betecknar en stafvelse eller i alla händelser en ljudförbindelse, utan hänsyn till om denna tagen för sig har någon betydelse eller icke. Af denna natur är t. ex. den japanska skriften och till god del den s. k. stenografien eller snabbskriften. Men äfven i vår vanliga skrift förkomma åtskilliga hithörande företeelser, såsom t. ex.

då *x* och *z* användas som tecken för ljudförbindelserna *ks* och *ts* i *lax* (d. v. s. *laks*), *trapez* (d. v. s. *trapets*) o. d. Likartadt är förhållandet med en sådan skrifning som *abc-bok*, där visserligen *a* betecknar ett enda ljud men däremot *b* och *c* icke utläsas på samma sätt, som annars är det vanliga i fråga om dessa bokstäfver, utan såsom *be* och *se*, alltså beteckna hvardera en förbindelse af tvenne ljud. Sak samma med *p* i uttrycket »sätta *p* för något».

Ljudskrift (eller »fonetisk», d. v. s. ljudenlig, skrift), då hvarje figur betecknar ett enda språkljud, som naturligtvis alltid bör vara detsamma och alltid genom denna samma figur betecknas. Hit hör till sitt syfte — om ock detta icke i allo förverkligats — alla de moderna kulturspråkens vanliga skrift, af huru mångahanda slag denna än för öfrigt kan vara. De olikheter, som kunna finnas, bero sålunda icke på skrifttecknens olika ändamål, utan dels på dessas olika utseende; dels på den olika beskaffenheten af de ljud, de skola återge; dels ändtligen på det olika sätt, hvarpå samma tecken användts, äfven i fråga om samma ljud.

De figurer, hvaraf (tal)skriften består, kallas bokstäfver eller »skrifttyper». Hela samlingen af de i ett visst språk använda bokstäfverna kallas detta språks alfabet (eller »abc»), ett namn som uppkommit af *alfa* och *beta*, d. v. s. de grekiska benämningarna på de båda första bokstäfverna *a* och *b*; jämför vårt uttryck *abc*, som för samma ändamål använder de svenska namnen på de tre första bokstäfverna. Alltefter bokstäfvernas olika form och ljudvärde blifva alfabeten af flera olika slag, af hvilka de tvenne viktigaste äro det grekiska (med det därur utvecklade

ryska) och det af de flesta europeiska folk använda latinska, hvaraf de s. k. runorna endast äro en urgammal afart. Men äfven inom hvartdera af dessa alfabet förefinnas olikheter i fråga om bokstäfvernas utseende, hvilka olikheter hufvudsakligen bero på sättet för skriftens frambringande. Detta kan nämligen ske antingen så, att man på ett jämförelsevis varaktigt material, såsom sten, metall eller lera, anbringar bokstäfverna medelst huggning (med mäjsel) eller ristning (med stift eller grafstickel), i hvilka fall vi erhålla en s. k. inskrift; eller ock så, att man på ett jämförelsevis ovaraktigt material, såsom vax, skinn (s. k. pergament) eller papper, åstadkommer bokstäfver medelst penna, hvilket ger oss en s k. handskrift (»manuskript»), eller stämpel, hvarigenom uppstår s. k. tryckskrift. Handskrift och tryckskrift kallas med ett gemensamt namn för bokskrift. Förekommer dylik på ett eller några få lösa blad, så talar man om ett bref; äro däremot bladen många och med hvarandra sammanhäftade, så kallas det hela en bok.

Af bekvämlighetsskäl erhålla nu bokstäfverna i handskrift ett betydligt olika utseende — s. k. skrifstil — mot det de äga i tryck — s. k. tryckstil; jämför t. ex. *gas* med gas! Men dessutom kunna både skrif- och i synnerhet tryckstil förete många af olika tycke och smak framkallade skiftningar i fråga om bokstäfvernas utseende. Så t. ex. skiljer man emellan den hos oss numera brukliga »latinska» skrifstilen och den nu blott i Tyskland, men under 1500-, 1600- och 1700-talen äfven i Sverge allmänna »tyska» skrifstilen. Likaså skiljer man i tryck mellan den mera enkla och rediga »latinska» antikva-stilen och

den kantiga, numera endast i Tyskland samt i mindre mån Danmark och Norge mera vanliga fraktur-stilen, som förr ofta, men med orätt, kallades »svensk» (rättare »tysk»); vidare mellan »sirad» och icke sirad stil (t. ex. A och A) m. fl. slag, af hvilka vi blott erinra om *kursiv*-stil, en lutande tryckstil, som äfven i fråga om bokstäfvernas utseende mycket närmar sig skrifstilen.

Ändtligen återstår att erinra om en olikhet i bokstäfvernas utseende, hvilken beror på ett medlande mellan talskrift och begreppsskrift, nämligen skillnaden mellan s. k. stora och små bokstäfver. Om jag i stället för *karl* skrifver *Karl*, så afser utbytet af *k* mot *K* icke att ange ett annat uttal, utan annan betydelse hos ordet, d. v. s. skillnaden mellan *k* och *K* innebär icke en olikhet i talet (för örat), utan i begreppet (för tanken). Sak samma med motsatser sådana som *i* = uti och *I* = ni, *gud* = gudomligt väsen och *Gud* = den ende och sanne guden. Att på dylikt eller annat sätt, t. ex. genom att skrifva *och* = »samt», men *ock* = »äfven» i talskrift söka tillgodose begreppsskriftens kraf kallas att tillämpa »ordskillnadsgrundsatsen», hvarom mera i det följande.

Dessutom plägar man i tryck stundom, utan att vidtaga någon förändring i bokstäfvernas form, göra dem antingen tjockare än vanligt (s. k. **fetstil**) eller mindre än vanligt (s. k. petitstil), detta för att framhålla den synnerligen stora eller ringa vikten af det, som på så sätt utmärkes. Det förra ändamålet kan äfven vinnas genom att låta bokstäfverna följa glesare efter hvarandra (s. k. spärrning) och i skrifstil genom att stryka under det särskildt viktiga.

Men det finnes ännu ett slags skrift, som vi torde böra, om ock i all korthet, redogöra för, och som man skulle kunna kalla för skrift i andra hand. I dylik skrift föreställa de tecken, som användas, hvarken tankar eller tal, utan bokstäfver, d. v. s. de äro en omskrifning af eller, om man så vill, förklädnad för de vanliga bokstäfverna. Man kan härvid antingen begagna sig af särskilda nya tecken, såsom fallet är i den vanliga telegrafskriften, som medelst punkter och streck ersätter de vanliga bokstäfverna; eller ock kan man använda de allmänt gängse bokstäfverna, men naturligtvis med en annan betydelse än de vanligen äga. Om man t. ex. låter hvarje bokstaf föreställa den nästföljande i alfabetet, så kommer *adm* att betyda *ben*. Dylik skrift är naturligtvis begriplig endast för den, som äger »nyckeln» till hemligheten, och är således ett slag af lönskrift eller »chifferskrift». I ett fall är sådan lönskrift mycket använd i det dagliga lifvet och i all synnerhet i tidningspressen. S. k. psevdonymer (falska namn) äro nämligen ingenting annat än en lönskrift, som använder vanliga bokstafsgrupper i en helt annan betydelse, än de annars äga, nämligen såsom förklädnad för författarens eget namn. Så är *Sigurd* = Karl Josef Alfred Hedenstierna, *Ave* = Eva Wigström o. s. v.

Hit hör också kortskrift, hvilken kännetecknas däraf, att den äfvenledes använder de vanliga bokstäfverna (ofta i förening med skiljetecken), men låter en eller några få af dessa beteckna icke blott sig själfva, utan äfven alla de öfriga bokstäfver, som ingå i samma ord, till hvilka de höra. Af sådant skrifsätt begagna vi oss dagligen i stor utsträckning, t. ex. (redan detta

ett hithörande fall!) *f. m.* = förmiddagen, *o. s. v.* = och så vidare, *kl.* = klockan, *hr* = herr, *jfr* = jämför, *fil. kand.* = filosofie kandidat m. m. (äfven detta ett exempel!). Ett författarenamn i kortskrift kallas »signatur» (icke att förblanda med psevdonym, hvarom se ofvan), t. ex. det kända märket *K. W—g* = Karl Warburg eller *C. D. W.* = Carl David af Wirsén eller *Brn* = Vilhelm von Braun. I ett visst fall är kortskrift så godt som regel, nämligen i fråga om personers förnamn, hvilka oftast återges endast medelst sina begynnelsebokstäfver, de s. k. initialerna, t. ex. *J. O. Wallin* för Johan Olof Wallin.

* * *

Såsom i det föregående har uppvisats, är den nuvarande svenska skriften icke en enhetlig, efter en och samma grundsats bildad skrift, utan den beror på en kompromiss mellan flera olika skriftsystem. Den är sålunda en begreppsskrift i den mån den använder siffror, skiljetecken och andra »skriftecken» (andra än »bokstäfver»), skillnaden mellan »stora» och »små» bokstäfver, olika stilsorter och mellanrum mellan de skrifna orden (hvilka i talet visst icke skiljas åt på samma sätt som i skrift); för öfrigt och väsentligen är den däremot talskrift. Såsom sådan är den dels ordskrift, t. ex. då § är = *paragraf* och ℔ = *skålpund;* dels stafvelseskrift, t. ex. då *abc* är = *abese,* *x* = *ks* och *z* = *ts;* dels och väsentligen är den ljudskrift. Ändtligen är den till en del kortskrift, t. ex. då *o. s. v.* är = *och så vidare* m. m. dylikt.

I den mån den svenska skriften är ljudskrift, har den till uppgift att medelst bokstäfver beteckna språkljuden, och detta så, att hvarje ljud motsvaras af sin särskilda bokstaf. Från detta ljudskriftens ideal afviker emellertid för närvarande svenskans, liksom alla öfriga kulturspråks, skrift på mångfaldigt sätt, ehuru afvikelserna hos oss äro mycket färre än t. ex. i dansk, fransk och engelsk skrift; å andra sidan äro de betydligt flere än t. ex. i finsk, italiensk och spansk skrift. De viktigaste afstegen från uttalsgrundsatsen eller den fonetiska stafningsgrundsatsen äro följande:

1. Samma ljud betecknas ofta med olika bokstäfver, t. ex. *j*-ljudet med *j, g, i, e* i *jag, göra, ingeniör, lineal; k*-ljudet med *k, g, q, c* i *trakt, uppbragt, qvinna, Oscar; v*-ljudet med *v, f* i *positiv, lif; sj*-ljudet med *g, i, j* i *gentil, portion, justera; ng*-ljudet med *g, n* i *lugn, lunka; å*-ljudet med *å, o* i *hål, kol; ä*-ljudet med *ä, e* i *häst, mest; s*-ljudet med *s, c, z* i *så, cigarr, zink*. Hit hör äfven det förhållandet, att de flesta »stora» bokstäfver hafva ett väsentligen annat utseende än de »små», t. ex. *A, B, D, E, F, G, H,* men *a, b, d, e, f, g, h* o. s. v. Det ändamål, man medelst skillnaden mellan stora och små bokstäfver vill vinna (se ofvan), tillgodosåges naturligtvis lika bra, om man nöjde sig med att låta de stora bokstäfverna med bibehållande af samma form, som tillkommer de små, skilja sig från dessa sednare endast därigenom, att de vore verkligt större.

2. Olika ljud betecknas ofta med samma bokstaf, t. ex. *d* och *t*-ljuden med *d* i *bod, gods;*

e-, *ä-*, *a-* och *j*-ljuden med *e* i *ser*, *vers*, *pension*, *lineal*; *f-* och *v*-ljuden med *f* i *skymf*, *kalf*; *g-*, *j-*, *k-*, *ng-* och *sj*-ljuden med *g* i *dag*, *arg*, *bogsera*, *vagn*, *passagerare*; *k-* och *tj*-ljuden med *k* i *staket*, *kesa*; *n-* och *ng*-ljuden med *n* i *vin*, *vinka*; *o* och *å*-ljuden med *o* i *god*, *kom*; *y-* och *ö*-ljuden med *y* i *yrke*, *fyrtio*.

3. Ett ljud betecknas ofta med två eller tre bokstäfver, hvilka till på köpet ofta icke äro de samma i det ena fallet som i det andra (jfr 1 ofvan), t. ex. *k*-ljudet med *c+h* i *och*; det s. k *ng*-ljudet med *n+g* i *ung*; det s. k. *tj*-ljudet med *t+j* och *k+j* i *tjur*, *kjortel*; det s. k. *sj*-ljudet med *s+j*, *s+k*, *c+h*, *g+e*, *s+c*, *s+i*, *t+i*, *s+h* i *sju*, *sked*, *choklad*, *bagage*, *disciplin*, *revision*, *auktion*, *shirting* och med *s+k+j*, *s+t+j*, *s+c+h*, *s+s+i* i *skjul*, *stjäla*, *dusch*, *mission*.

4. Två ljud betecknas stundom med en bokstaf, t. ex. *k*-ljud + *s*-ljud med *x* i *lax*; *t*-ljud + *s*-ljud med *z* i *trapez*.

5. Ljud förekommer stundom, utan att det betecknas genom någon bokstaf, t. ex. *s*-ljudet i *patient*, *e*-ljudet i *abc-bok*.

6. Bokstaf förekommer ofta, utan att den betecknar något ljud, t. ex. *c* i *scen*, *excellens*; *d* i *djup*, *ondt*, *äldst*; *e* i *glace*, *Charlotte*; *f* i *hufva*; *g* i *gjuta*, *morgse*; *h* i *hjul*, *hvem*, *ah*; *l* i *ljus*, *verld*; *p* i *psalm*; *r* i *atelier*, *chiffonier*; *s* i *logis*; *t* i *dessert*.

Nu nämda oregelbundenheter i vår hittills gängse skrift bero på följande omständigheter, genom hvilka

de visserligen kunna förklaras, men endast i jämförelsevis ringa mån försvaras[1]:

1. Skriften återger ofta det forna svenska uttalet och har, då detta under tidernas lopp på mångfaldigt sätt förändrats, icke genom vidtagande af motsvarande förändringar bragts till öfverensstämmelse med det nya uttalet. Detta är förklaringsgrunden till de flesta oegentligheterna i vår skrift, t. ex. till stafningarna *hjul, hvem, djup, gjuta, ljus, stjäla, skina, kind, göra, varg, vagn* m. fl., hvilka alla för några hundra år sedan voro goda uttryck för det dåtida uttalet. Den, som anser det vara nyttigt, att vår nuvarande skrift på detta sätt stundom anger icke det nutida utan det forna uttalet, säges hylla härledningsgrundsatsen eller den etymologiska (= som anger ursprunget) stafningsgrundsatsen. Detta uppfattningssätt saknar emellertid allt berättigande. För den efter ordens ursprung forskande vetenskapsmannen är det påpekade förhållandet i alla fall kändt, och för honom äro därför dessa medelst stafningen gjorda antydningar öfverflödiga. För den stora massan, hvars gagn en praktisk skrift har att i första rummet tillgodose, äro de nämda upplysningarna — hvilka för öfrigt icke utan särskild undervisning till sin rätta betydelse uppfattas — värdelösa och bereda sålunda alldeles onödiga svårigheter vid skriftens inlärande.

2. Vi ha från främmande språk lånat en stor mängd ord, men vid införande af dylika lånord har man mycket ofta underlåtit att ändra den stafning,

---

[1] Jfr *E. H. Lind:* »Om rättstafningen. Dess uppgift och dess öden i vårt land» (Verdandis Småskrifter n:o 36) och samme förf:s »Rättstavning eller vrångstavning», Uppsala 1889.

som de ägde i det främmande språket, äfven om den i hög grad stred mot de för svensk skrift gällande reglerna. Så förklaras sådana besynnerliga skrifningar som t. ex. *cigarr, psalm, zink, scen, disciplin, choklad, gentil, bagage, justera, dusch, revision, mission, auktion, portion, patient* m. fl. Att bibehålla dylika oregelbundenheter är naturligtvis oförsvarligt, dels emedan det stora flertalet af lånade ord — uppgående till många tusenden — redan i sin stafning försvenskats, och man icke inser, hvarför ett mindretal skulle behandlas annorlunda och därigenom vålla svårigheter för den, som icke känner de främmande språk, hvarifrån de lånats; dels emedan ingen hänsyn till utländskt stafsätt bör få göra sig gällande i fråga om svensk skrift, hvilken ju icke är till för utländingars nytta eller nöje, utan för svenskars. Något helt annat är, att man icke bör försvenska stafningen af sådana ord, som icke äro eller åtminstone ännu icke hunnit blifva verkliga lånord i svenskan, utan som äro främmande ord, detta antingen emedan de endast tillfälligtvis i svenskan användas, såsom t. ex. *petit maître, chic, courtoisie, fin de siècle;* eller emedan de förekomma, visserligen regelbundet, men endast inom en begränsad krets af personer, till hvilkas internationella yrkesspråk de höra, t. ex *contumaciter* (i juridik), *asymptot* (i matematik), *oxygen* (i kemi), *zodiak* (i astronomi). Dessas stafning bör icke försvenskas, och det af den naturliga orsaken, att en sådan åtgärd ingenting skulle tjäna till. De personer, af hvilka och till hvilka dylika ord användas, måste nämligen i alla fall känna till det — främmande eller internationella — språk, hvarur orden hämtas. Däremot

bör hvarje — om ock ursprungligen främmande — ord, som af hvarje svensk användes eller förstås, erhålla medborgarrätt i svensk skrift, liksom det för länge sedan erhållit sådan i svenskt tal.

3. Våra bokstäfver äro lånade från latinet. I följd däraf kom man vid det ursprungliga uppgörandet af den svenska skriften att alltför slafviskt följa latinets stafsätt äfven i sådana punkter, där detta, om också för latinet ändamålsenligt, dock icke var det för svenskan, Härpå beror bland annat det förhållandet, att svenskan — liksom latinet — använder *q* i stället för *k* framför *v* (t. ex. *qvinna*) och *x* i stället för *k*+*s* (t. ex. *lax*). Härpå beror också den svenska skriftens värsta lyte: saknaden — liksom i latinet — af särskilda tecken för de s. k. *sj*-, *tj*- och *ng*-ljuden. Att längre låta sådana svåra missförhållanden äga bestånd finnes intet förnuftigt skäl, men beklagligtvis äro de värsta lytena också de svåraste att bota. Så äfven här. Försöken att skapa de tre nya bokstäfverna torde tillsvidare komma att stranda bl. a. därpå, att ingen för närvarande har den makt och myndighet i hithörande frågor, att han lär få obestridt tillvälla sig rollen af skapare.

4. Skriften söker ofta antyda ordens betydelsesammanhang, när ett sådant äger rum mellan tvenne ord, som i fråga om uttalet delvis öfverensstämma, delvis icke öfverensstämma. Detta antydande sker då genom att låta det kortare eller ursprungligare ordets bokstäfver ingå i det längre eller ursprungligare så långt detta påminner om det förra; äfven om dessa bokstäfver därigenom skulle komma att beteckna något annat, än de annars pläga göra. Därför

skrifves t. ex. *hafvet* (i stället för *havet*, såsom det fordom skrefs) på grund af *haf* (hvars *f* förklaras enligt 1 ofvan), *flesta* (för *flästa*, som man skref fordom) i likhet med *flera, tretton* efter *tre, rensa* efter *ren, sagt* (för *sakt*) efter *säga, landtmätare* (för *lant-*) efter *land, jämnt* (för *jämt*) efter *jämn* o. s. v. Detta är att tillämpa den s. k. samhörighetsgrundsatsen eller den analogiska stafningsgrundsatsen, Denna är i sin allmänhet alldeles förkastlig, först och främst emedan dylika stafningar äro vilseledande i fråga om uttalet, utan att de göra något gagn i annat afseende; ty betydelsesammanhanget lär nog dessförutom uppfattas lika väl som i fråga om t. ex. så helt och hållet olika ord som *är* och *var; jag, mig, vi* och *oss; liten* och *mindre*. Men den är det också, emedan den icke med någon sorts följdriktighet tillämpas, och konsten sålunda är ytterst svårlärd. Man skrifver t. ex. *hål,* men *urholka, gjuta* men *göt* (icke *gjöt*), *skjuta* men *sköt, gjorde* men *göra, sorg* men *sörja* (icke *sörga*), *svalg* men *svälja* o. s. v. Man skrifver *äldst* med *d* på grund af *äldre,* men *minst* (icke *mindst*) trots *mindre* och *bäst* (icke *bätst* eller *bättst*) trots *bättre;* likaså *ridt* (för *ritt*) efter *rida*, men *snitt* (icke *snidt*) trots *snida; godt* (för *gått*) efter *god,* men *förstått* och *förstådd* trots *förstod; fotgängare* (för *-jängare*) efter *gångare*, men *höja* (icke *höga* eller *högja*) trots *hög* och *plöja* trots *plog*. Att skrifva *mest* (för *mäst*) efter *mera* är lika orimligt som det vore att stafva *sest* (för *sist*) efter *sedan* eller *fårre* (för *färre*) efter *få*. *G* i *morgse* efter *morgon* är lika obefogadt som *d* vore i *andka* (för *anka*) efter *and; d* i *kalladt, rödt* efter *kallad, röd*

icke förnuftigare än *n* i ett *tagent* (för *taget*) efter *tagen* eller *mint* (för *mitt*) efter *min*. Hvarför skall *d* i *förvända* behållas före det tillagda *t* i *förvändt*, och icke likaväl före det tillagda *d* i *förvänd*, som förhåller sig till *förvända* på samma sätt som *klädd* till *kläda?* Skall *den* och *det* (för *dän* och *dät*) rätta sig efter *de*, så kan lika gärna *fot* rätta sig efter *fötter* och sålunda skrifvas *föt*.

I ett bestämdt fall däremot både kan och bör, för att icke säga måste, samhörighetsgrundsatsen tilllämpas, nämligen då uttalsgrundsatsen icke lämnar tillräcklig vägledning för stafningen, antingen därför att uttalet är sväfvande, så att det icke af detsamma fullt tydligt framgår, hvilken af de i svensk skrift förekommande bokstäfverna i det föreliggande fallet borde på grund af uttalet användas; eller därför att den talande åsyftar att uttala ett visst ljud och i följd däraf lätt råkar att tro sig ha åstadkommit detta ljud, äfven då en närmare eftertanke skulle kunna visa, att så icke varit fallet. Det förra ha vi ett exempel på uti ordet *snabbt*, som strängt taget hvarken uttalas såsom *snabbt* eller *snappt*, utan såsom någonting midt emellan. Det sednare är händelsen t. ex. i *mottaga*, som verkligen uttalas såsom *motaga*, ehuru de flesta tro sig frambringa två *t*-ljud, såsom deras afsikt ju är. I båda fallen beror företeelsen därpå, att betydelsesammanhanget mellan vissa ord är så innerligt, att man vid uttalandet af det ena nästan med nödvändighet kommer att tänka på och så godt sig göra låter efterlikna det eller de andra. Så är företrädesvis förhållandet med s. k. böjda och sammansatta ord, hvilka därför inom ofvan angifna gränser med fog

rätta sig efter de ord, som de genom böjning (t. ex. *snabbt* af *snabb*) eller sammansättning (t. ex. *mottaga* af *mot* och *taga*) utgå ifrån. Alltså skrifves med skäl t. ex. *tryggt*, *byggt*, *segt*, *ledigt* (icke *tryckt* o. s. v.) efter *trygg*, *bygga*, *seg*, *ledig; aktivt*, *positivt* (icke *aktift* o. s. v.) efter *aktiv*, *positiv; solidt*, *faddt* (icke *solit*, *fatt*) efter *solid*, *fadd* (men icke *kalladt*, *trodt* o. d., emedan här uttalet är alldeles fast och otvetydigt); *tänkt* (icke *tängt*) efter *tänka; krympt* (icke *krymt*) efter *krympa*. Likaså skrifves med rätta *högfärd* (icke *hökfärd*), *slagsmål* (icke *slaksmål*), *onsdag* (icke *onstag*), *vägkant* (icke *väkant*), *vidtala* (icke *vitala*), *fastställa* (icke *faställa*) efter *hög*, *slag*, *dag* o. s. v. Dessa inskränkningar i uttalsgrundsatsens tillämpande kräfves af hänsyn till, att stafningen måste vara så *lätt* som möjligt. Och i nu nämda fall försvåras stafningen onödigt genom att slafviskt följa uttalsgrundsatsen. Den på sitt uttal mindre uppmärksamme kan nämligen naturligtvis icke utan stort besvär lära sig att i skrift ljudenligt återgifva uttalet i de delar, om hvilkas verkliga beskaffenhet han utan särskild undervisning och naturligt fint öra är omedveten; hvarför det för honom gifvetvis är lättast att stafva så, som han tror sig tala. Och den däremot, som riktigt uppfattar arten af sitt uttal i förevarande fall, han har just i samhörighetsgrundsatsen en ledtråd och hjälp vid valet mellan två olika stafningar, som han med rätta finner vara båda ungefär lika riktiga eller oriktiga från uttalets synpunkt. Dessa brott mot uttalsgrundsatsen ske alltså i åtlydnad af rättskrifningens högsta lag, som icke är: »skrif som du talar», utan: »skrif —

med minsta möjliga besvär för dig själf — så, att du begripes — med minsta möjliga besvär för den läsande.

5. Skriften söker stundom antyda betydelseskillnad, när sådan förefinnes mellan tvenne ord eller uttryck med alldeles samma uttal. Detta antydande sker på flera olika sätt: dels genom att använda »stor» i stället för »liten» bokstaf, t. ex. *I* = ni, men *i* = uti; dels genom anbringande af tomrum, t. ex. »*kryp in* här», men »ett trefligt *krypin*»; dels genom att låta ett eller flera ljud återgifvas genom annan bokstaf än den för dem vanliga, t. ex. *och* = samt, men *ock* = äfven; (mäster)*verk*, men (hufvud)*värk*; (järn)*bleck*, men (skrif)*bläck*; (knifs)*egg*, men (höns)*ägg*; (ämbets)*pligt*, men (kyrko)*plikt*; *Almquist* och *Almqvist* jämte *Almkvist* o. s. v. Detta kallas att tillämpa ordskillnadsgrundsatsen eller den ideografiska stafningsgrundsatsen. I sin allmänhet är denna fullkomligt oantaglig. Den är nämligen först och främst alldeles omöjlig att med någon sorts följdriktighet genomföra, enär antalet af s. k. homonymer, d. v. s. ord med samma uttal, men med olika betydelse är så öfverväldigande stort, att skulle alla dessa i skrift åtskiljas — något som förvisso kunde hafva sina stora fördelar — så vore det ändamålsenligast att söka uppfinna ett nytt slags skrift (ren begreppsskrift, se sid. 82 ofvan), som i likhet med den matematiska betecknade alla ord med samma betydelse (t. ex. *två* och *tvenne*, *noll* och *intet*) på samma sätt (t. ex. 2 och 0), alla ord med liknande betydelse (t. ex. *tio* och *hundra*, *man* och *kvinna*) på liknande sätt (t. ex. *10* och *100*, ♂ och ♀) samt slutligen alla ord med alldeles olikartad betydelse (t. ex. »en ung *flicka*»

och »*flicka* ett par skor») på ett fullkomligt olika sätt (t. ex. *girl* och *patch*, såsom engelsmännen skrifva dessa ord). Sådan som vår skrift nu är beskaffad, är ordskillnadsgrundsatsens tillämpande en ny klut satt på ett gammalt kläde och leder snarare till det helas sönderslitande än till dess förbättrande. Därtill kommer, att ett sådant lappande är ytterst besvärligt, utan att annat än i vissa undantagsfall — om hvilka vi få tala nedan — bereda något verkligt gagn. Skriften förstås, därest den rätt återger uttalet, i allmänhet lika bra som det talade språket. Och då i detta, väsentligen på grund af tankesammanhanget, ingen otydlighet uppstår eller åtminstone behöfver uppstå i fråga om t. ex. *led* på kroppen, *led* i en krigshär, *led* = farled, *led* på en gärdesgård, *led* = förarglig, *led* af *lida*, *led* af *leda* o. d., så behöfver icke häller någon dylik uppstå i skrift. Erfarenheten visar ock till fullo, att så är förhållandet. Hvarför skall då *verk* och *värk* stafvas olika, mera än *väsen* »varelse» och *väsen* »buller»; *pligt* och *plikt* mera än *dikta* (ett skepp) och *dikta* (ett skaldestycke); *och* och *ock* mera än *bock* (djuret) och *bock* (en träställning) och *bock* (fel i skrift eller uppförande) och *bock* (= bockning) o. s. v.?

I några särskilda fall är emellertid ordskillnadsgrundsatsens tillämpande både befogadt och behöfligt. Skriften är nämligen icke alltid lika begriplig som talet, äfven om den ljudtroget återger detta sednare. Den saknar nämligen ett talets viktiga hjälpmedel för vinnande af full begriplighet, saknar hvad vi kalla »situationen». Dit räkna vi då den talandes omgifning för tillfället, hans åtbörder (t. ex. pekande), min-

spel, tonfall, afbrott i talet m. m. dylikt, som stundom kan vara af den allra största betydelse för rätta uppfattningen af det sagda. Kan nu skriften genom några af sina särskilda tillgångar ersätta saknaden af nyssnämda hjälpmedel, så blir den naturligtvis därigenom i och för sig endast så mycket fullkomligare. Men vidare kan det hända, att talet, trots all därpå nedlagd omsorg, på grund af sin naturliga beskaffenhet icke kan bli så otvetydigt och uttrycksfullt som önskligt vore. Kan då skriften i följd af sin särskilda beskaffenhet i föreliggande fall klarare och tydligare än talet uttrycka tanken och sålunda vara ett bättre språk än det sednare, så bör detta naturligtvis icke förmenas densamma, utan är tvärtom i högsta grad att anbefalla; så långt det kan ske utan att oskäligt öka svårigheterna vid skriftens inlärande och användande. Det är därför fullkomligt i sin ordning, att skriften — äfven då talet icke gör det — skiljer mellan två ord och ett enda ord. Detta sker genom användande af tomrum, t. ex. *kan hända* = är möjligt, men *kanhända* = möjligen; *förgät mig ej* = glöm mig icke, men *förgätmigej* (en blomma). Eller att skriften skiljer mellan två satser och en enda sådan; hvilket sker medelst vissa skiljetecken, t. ex. *det ädla, barnet ville, utvecklas hos den mogne mannen* och *det ädla barnet ville utvecklas hos den mogne mannen.* Eller att den, medelst vissa andra skiljetecken, angifver ordets eller satsens olika praktiska innebörd — i talet ofta uttryckt genom tonfallet — t. ex. *Det tror du. Det tror du! Det tror du?* Eller att genom ännu andra tecken angifves, det ett uttryck tages i en ovanligare eller alldeles

särskild betydelse, t. ex. *han reste med »Albert Ehrensvärd»* (en ångbåt) och *han reste med Albert Ehrensvärd* (en person). Ett hithörande viktigt fall är vidare det, då skriften upplyser, att ett ord icke brukas som artnamn, utan som egennamn. Detta sker genom att använda »stor» i stället för »liten» bokstaf, t. ex. *Karl* (en viss mansperson) och *karl* (mansperson i allmänhet), *Dufva* (viss person) och *dufva* (en fågel), *Kullen* (en viss ort) och *kullen* (den kulle, som för tillfället omtalas, hvar den än må vara belägen), *Nattvardsbarnen* (dikt af Tegnér) och *nattvardsbarnen* o. s. v. Behöfves ytterligare begränsning af ett egennamns betydelse, så användes dels främmande bokstafstyper, t. ex. *Wallin* och *Vallin, Carlsson* och *Karlsson, Lübeck* och *Lybeck, Zetterberg* och *Setterberg, Palmær* och *Palmér;* dels — hvilket är en sämre utväg — en fullkomligt ljudstridig stafning, t. ex. *Almquist* och *Almkvist, Schough* och *Skog, Young* och *Jung, Leuwgren (Leufgren)* och *Lövgren (Löwgren, Löfgren)* m. m. Äfven utom egennamnens område kan möjligen en dylik ofonetisk stafning komma att visa sig behöflig, ehuru det naturligtvis är omöjligt att hafva någon grundad åsikt i frågan, förrän själfva erfarenhetens vittnesbörd föreligger. Om t. ex. — såsom mycket möjligt är — i en framtid stockholmsuttalet, som icke skiljer på *e*-ljudet i *sed* och *ä*-ljudet i *säd* o. d., skulle komma att anses för det bästa riksspråksuttalet och sålunda vara det, som i skrift borde återges, så skulle en ljudtrogen skrift nödgas stafva icke blott *sed* och *säd* alldeles lika, utan äfven *tre* och *trä*, *fe* o. *fä*, *le* o. *lä*, *ref* o. *räf*, *hel* o. *häl*, *en* o. *än*, *ett* o. *ätt*, *lem* o. *läm*,

spett o. *spätt*, *nesa* o. *näsa*, *meta* o. *mäta*, *veta* o. *väta*, *reta* o *räta*, *vecka* o. *väcka*, *strecka* o. *sträcka* och snart sagdt otaliga andra ord af samma slag. Det är mycket tvifvelaktigt, om en sådan stafning skulle tillräckligt tillgodose lättfattlighetens kraf. Skulle detta visa sig icke vara fallet, så må man äfven i denna punkt stafva ljudstridigt och sålunda begå ett brott mot uttalsgrundsatsen för att lyda en högre lag, rättskrifningens grundlag, sådan den ofvan sid. 97 är angifven.

6. Den förnämsta orsaken till vår nuvarande skrifts brist på följdriktighet och verklig ändamålsenlighet ligger dock icke i någon eller några af de i det föregående behandlade omständigheterna, utan är helt enkelt det rådande bruket. Sedan ett visst stafsätt en gång blifvit allmänt gängse, har det liksom andra vanor vunnit en sådan makt, att det på grund af den mänskliga trögheten är så godt som omöjligt att ändra, detta äfven i fråga om de punkter, hvilkas orimlighet man till fullo insett. Att vår nu gällande stafning öfverhufvud kommit i bruk, beror i de flesta fall visserligen på något af de förhållanden, vi i det föregående påpekat. Men det finnes också rätt många fall, då vår stafning beror på blott godtyckliga infall t. ex. *bragte* (lånadt från det tyska *brachte*) för *brakte*, *der* (fordom skrifvet *där*) för *där;* eller rent af på missförstånd, t. ex. *hjärpe* (fordom *järpe*) för *järpe*, *hvimla* (lånadt från det tyska *vimmeln*) för *vimla*, *hvassrör* (troligen sammanhängande med *vatten*) för *vassrör* o. d. Den, som anser, att det rådande bruket — huru detta än uppkommit — bör bibehållas, säges hylla brukets eller den usuella (= som beror på

vana) stafningsgrundsatsen. Till försvar för densamma plägar först och främst anföras, att hvarje annan stafning är »ful». Detta äger nog sin riktighet. Men erfarenheten visar tydligt, att »ful» här ingenting annat betyder än »stridande mot det, hvarvid ögat vant sig». Obehaget försvinner sålunda fullständigt, så snart man vant sig vid en ändrad stafning, och då det alltså är af en snabbt öfvergående natur, bör man naturligtvis underkasta sig detsamma, därest ändringen är i öfriga afseenden nödig och nyttig. För öfrigt är tydligtvis det nämda obehaget icke alls till finnandes för dem, som ännu icke hafva några vanor i fråga om skrifning och läsning, d. v. s. för nybörjare; och det är för deras skull och med dem som en stafningsreform skall företagas. Men vidare framhålles af brukets målsmän, att en ändring af den brukliga stafningen är besvärlig, detta kanske till och med i högre grad, än som motsvarar gagnet af förändringen. Hvad detta beträffar, så är påståendet naturligtvis alldeles grundlöst i fråga om de personer, för hvilka ändringen egentligen skulle ifrågakomma, nämligen nybörjarna i stafkonsten. För dessa, som icke ännu tillägnat sig den brukliga stafningen, kan en ändring och förbättring af densamma ju icke medföra något besvär. Tvärtom minskas tydligtvis deras möda genom införandet af en ändamålsenlig och därför jämförelsevis lättlärd stafning i stället för den nuvarande af otaliga regler betungade, men dock laglösa. Hvad åter angår dem, som redan inlärt det nu gängse skrifsättet, så är det för stafningens framtid i vårt land skäligen likgiltigt, om dessa vidtaga någon ändring därutinnan eller icke. Och hvarför skulle de

göra det? Uteslutande för att påskynda reformernas genomförande, men ingalunda för att själfva skörda någon vinst däraf. Så som de nu redan stafva, begripas de ju nämligen af sina samtida, och den med svett och möda inlärda stafningen bereder dem numera, sedan den öfvergått till vana, ingen eller åtminstone ingen nämnvärd svårighet. För sin egen personliga del hafva de sålunda intet gagn af en ändring, endast obehag och besvär, hvilket de alltför väl kunna låta bli att underkasta sig, därest de finna det större, än de anse sakens vikt kräfva. Endast af de personer kan detta offer rimligen begäras, hvilka äro satta att som lärare leda det uppväxande släktet. Och dessa liksom reformens öfriga frivilliga förkämpar böra företaga den ju förr dess hellre. Ty ju längre den uppskjutes, desto större besvär kommer den att vålla, då den en gång skall genomföras. Och detta måste förr eller senare ske, såvida vår skrift icke skall med tiden blifva nästan omöjlig att lära. I följd af det talade språkets visserligen ytterst långsamt och därför nästan omärkligt, men dock alltjämt fortgående förändringar, måste nämligen skriften, därest den icke följer talet i spåren, så småningom föråldras ända därhän, att den öfvergår till en lönskrift, i hvilken icke en enda bokstaf bibehåller sin ursprungliga betydelse, utan kan beteckna snart sagdt hvad som helst, i följd hvaraf hvarje ords stafning måste särskildt inläras och i minnet fasthållas. Detta tillstånd är icke långt ifrån att redan hafva inträdt i engelskan, som t. ex. återger talets *aj* med *eye* eller *I* och talets *ju* med *ewe* eller *yew;* eller i franskan, som t. ex. stafvar ordet *å* med *eaux* och ordet *örö* med *heureux.*

Och tidpunkten för dess inträde är icke alltför aflägsen i ett språk, där man t. ex. skrifver *och, sex, igen* och *gif*, när man menar *åkk, säks, ijänn* och *jiv*.

Om sålunda bruket i allmänhet icke förtjänar att uppställas såsom stafningsgrundsats, så följer däraf ingalunda, att det icke inom vissa bestämda och väl begränsade områden kan och bör respekteras äfven af den, som för öfrigt och i allmänhet reformerar sin stafning. Dessa områden äro följande:

a) Egennamn (ort- och personnamn, i all synnerhet släktnamn), i fråga om hvilka man följe det bruk, som namnets ägare hyllar. Härvidlag torde nämligen endast ägaren (den person, kommun o. s. v. som äger namnet) hafva rättighet att företaga en ändring. Och äfven denne bör härvid förfara med en viss försiktighet, emedan en dylik namnändring icke blott lätteligen kan leda till förväxlingar, utan till och med understundom framkalla rättsliga förvecklingar (t. ex. om man testamenterar sin egendom åt en *K. Bärgström*, under det att den åsyftade personen själf skrifver sig *C. Bergström*, o. d.).

b) Främmande ord i den ofvan (sid. 93) angifna betydelsen, i fråga om hvilka man följe det bruk, som är härskande inom det språk, dit orden egentligen höra. En ändring bör här icke ifrågakomma, emedan, såsom vi ofvan utvecklat, en sådan (t. ex. *suum kujkve* för det latinska *suum cuique* eller *kånäsangs afär* för det franska *connaissance à faire*) icke skulle vara af något som helst gagn. Och en onödig ändring af något bestående är naturligtvis förkastlig.

c) Vacklande ord — d. v. s. sådana, i fråga om hvilka tvenne olika stafningar kunna från uttalets synpunkt anses vara ungefär lika berättigade — så ofta man icke af samhörighetsgrundsatsen kan erhålla någon ledning vid valet af stafning (se sid. 96). En dylik osäkerhet om den rätta stafningen kan uppstå på två olika sätt. Ett ord kan nämligen hafva tvenne tydligt olika uttal, som båda erkännas såsom ungefär lika goda i vårdadt eller högtidligt riksspråk. I ett sådant fall bör den gängse stafningen bibehållas, så långt den verkligen öfverensstämmer med ett af de rådande uttalen; detta emedan man naturligtvis icke har någon rimlig anledning att ändra mera, än som nödvändigt behöfves. Alltså bör man t. ex. skrifva *helbrägda, gitarr, tåddy,* icke *hällbräjda, jitarr, täddi,* ehuru äfven det uttal, som af de sednare stafningarna angifves, måste erkännas såsom godt. Skulle detta sistnämda uttal med tiden blifva erkändt såsom afgjordt bättre än det förra, så bör naturligtvis skriften då — men icke förr — ändras till öfverensstämmelse med det nya, allmänt erkända uttalet. Å andra sidan bör man naturligtvis icke bibehålla den gängse stafningen, i händelse den återger ett uttal, som visserligen förekommer, men icke erkännes som lika godt eller bättre än ett annat. Man bör sålunda icke skrifva t. ex. *djup, sigill, tomte* i stället för *jup, sijill, tåmte,* på den grund att det finnes ett större eller mindre antal personer, som verkligen uttala dessa ord med *d-*, *g-* och *o*-ljud; ett dylikt uttal är icke god svenska. Dess återgifvande vore lika obefogadt som stafningarna *tjyf* och *punn* i stället för *tjuf* och *pund,* ty det förra uttalet är visserligen rätt vanligt, men anses

mindre vårdadt än det sednare. — Men den rätta stafningen kan vara tvifvelaktig på helt annat sätt. Man säger hvarken *flickor* eller *flickår*, hvarken *sitter* eller *sittär*, utan i båda fallen något midt emellan. I sådana fall bör gifvetvis den nu brukliga stafningen bibehållas, emedan här ett *å* eller *ä* icke skulle bättre motsvara det verkliga uttalet, än den hittills gängse stafningen gör. Och denna bör därför få äga bestånd, så länge man icke funnit det vara lämpligt att medelst särskilda, nyuppfunna bokstäfver beteckna de nämda mellanljuden. Detta leder oss öfver till en ny synpunkt i fråga om rättstafning.

Äfven om vår skrift alltigenom vore styrd af uttalsgrundsatsen, d. v. s. alltid och i allt sökte återgifva uttalet, så voro vi ingalunda därför befriade från allt kompromissande. Frågan blir nämligen i alla fall den, med huru stor noggrannhet talet skall återges i skrift. Att med särskilda bokstäfver utmärka alla de ljudskiftningar, som den vetenskapligt bildade iakttagaren kan urskilja, är tydligen ett för vetenskapliga ändamål lämpligt och rent af nödvändigt sätt att gå till väga. Men för en praktisk skrift för gemene man, d. v. s. en skrift, som icke afser att åskådliggöra, huru det svenska uttalet i alla dess detaljer är beskaffadt, utan som blott vill för den läsande göra begripligt, hvad den skrifvande menat — för en sådan skrift är en dylik grad af noggrannhet vid uttalets återgifvande obehöflig, ja rent af skadlig; ty vi få aldrig glömma, att uttalets återgifvande icke är vår vanliga skrifts ändamål, utan blott ett — och visserligen det viktigaste — bland medlen för vinnande af ändamålet, som är: tankarnas

meddelande. Det är därför t. ex. alldeles onödigt att genom olika bokstäfver uttrycka den skillnad i uttal, som onékligen förefinnes i fråga om *a* i *ja* och *aj*, *u* i *ful* och *full*, *o* i *kor* och *flickor*, *e* i *ser* och *sitter*, *å* i *hål* och *urhålka* (hittills vanligen stafvadt *urholka*), *g* i *seg* och *segt*, *b* i *snabb* och *snabbt*, *p* i *på* och *spå* o. s. v. Och en sådan skrift, som slafviskt följer uttalet, blir också på grund af den mängd tecken, den kräfver, alldeles för svårlärd i förhållande till det gagn, man däraf har för tankarnas riktiga meddelande. Man måste sålunda vid uppgörandet (och reformerandet) af en praktisk skrift taga hänsyn icke blott till skriftens tydlighet och noggrannhet, utan äfven till dess enkelhet och lätthandterlighet. Men man måste äfven härvidlag vara varsam, så att man icke genom att taga för stor hänsyn till den skrifvandes bekvämlighet gör skriften så fattig på tecken, att den blir otydlig, ja vilseledande för läsaren. Så t. ex. är det naturligtvis ett missgrepp att under samma tecken inrymma så olika ljud som vokalerna i *ber* och *bär* (något som dock sker, när man skrifver *der*, *verk* i stället för *där*, *värk* o. d.), slutljuden i *telegraf* och *grav* (skrifvet *graf*) eller begynnelseljuden i *kisse* och *tjista* (skrifvet *kista*) o. a. d. Uppgiften för en praktisk skrift blir, kort sagdt, att söka genom en klok kompromiss med minsta möjliga besvär åstadkomma den för ett rätt begripande nödiga tydligheten; eller på annat sätt uttryckt: med minsta möjliga antal bokstäfver uttrycka alla de — och blott de — ljudskiftningar, som äro af väsentlig betydelse för rätta uppfattningen af det skrifnas tankeinnehåll.

För att detta tankeinnehåll skall kunna på ett fullt nöjaktigt sätt tillägnas, torde man emellertid böra af en verkligt praktisk skrift fordra, icke blott att den uttrycker nyssnämda ljudskiftningar, utan äfven dessutom ett annat förhållande af stor språklig betydelse, nämligen hvad man kallar stafvelsernas och ljudens tonvikt, d. v. s. det starka eftertryck, hvarmed vissa af dem uttalas i motsättning till de andra. Om vi jämföra de båda orden *kallas* och *kalas,* så finna vi lätt, att det förra har tonvikten på första, det sednare på andra stafvelsen. Jämföra vi så *talas* och *kallas,* finna vi, att båda visserligen hafva tonvikten på första stafvelsen, men i *talas* hvilar den på vokalen (*a*), i *kallas* på konsonanten (*l*). Och jämföra vi slutligen *kalas* och *madrass,* så befinnas båda hafva tonvikten på andra stafvelsen, men *kalas* på vokalen (*a*), *madrass* på konsonanten (*s*). I fråga om betecknandet af dessa viktiga olikheter i uttalet är vår svenska skrift högst bristfällig, hvilket visar sig på följande sätt:

1. Tonviktens plats lämnas vanligen obetecknad, då den hvilar på en vokal. Så t. ex. skiljer vår skrift icke emellan »*bete* för kreatur» och »*bete* sig illa», »i *förgår*» och »lifvet *förgår*», »hon har *dukat* bordet» och »en *dukat*», »en *maskerad* person» och »en *maskerad* med bal», »småle *trumpet*» och »blåsa *trumpet*», »det sluttande *planet*» och »vår *planet*», »starka *basar*» och »en *basar*» m. m. Endast undantagsvis angifves tonviktens plats i ordets slut genom en öfver vokalen *e* satt »accent», t. ex. *idé* (jfr »björnens *ide*»), *armé* (jfr »*arme* man»), *allé* (jfr »*alle* man»), *Linné* (jfr *linne*), *Palmén* (jfr *palmen*),

Tegnér m. m.; ännu mera sällan genom vokalens dubbelskrifning, t. ex. *Noreen, Tudeer,* eller genom båda delarna på en gång, t. ex. *Bromée, Améen.*

2. Tonviktens plats betecknas vanligen, då den hvilar på en konsonant, och då genom dennas dubbelskrifning, t. ex. *full, panna;* i stället för *kk* skrifver man emellertid alltid *ck,* t. ex. *rock, hacka* (i ett enda ord *ch: och*), i stället för *tt* stundom *dt,* t. ex. *midt.* Men äfven för öfrigt användes dubbelskrifningen ingalunda med någon egentlig reda och följdriktighet. Så t. ex. använder man ofta enkel konsonant, där det borde vara dubbel, t. ex. *plus, april, en* (jfr »påk af *en*»), »hustruns *man*» (jfr »hästens *man*»), »*min vän*» (jfr »en *vän min*»), »tjockt *dam*» (jfr »en tjock *dam*»), »ett *lam*» (jfr »en *lam* person»), *artikel, kapitel, discipel,* »vara *läns*» (jfr »ett *läns* styrelse»), »hundens *svans*» (jfr »en *svans* sång»), »*halt* på ena foten» (jfr »*hält* på isen»), »skomakarens *läst*» (jfr »hvad man *läst*») o. s. v. Omvändt brukas äfvenledes dubbel konsonant, där det borde vara enkel, t. ex. *addera* (jfr *studera*), *affär* (jfr *profet*), *ackord* (jfr *kokard*), *allé* (jfr *alarm*), *annons* (jfr *kanin*), *arrende* (jfr *baron*), *bassäng* (jfr *reson*), *kattun* (jfr *natur*) m. m., där den oriktiga dubbelskrifningen kan framkalla den missuppfattningen, att tonvikten hvilar på första stafvelsen i ordet.

Vi hafva i det föregående sagt, att vår skrift bör i allmänhet söka återgifva det nuvarande svenska uttalet. Men hvilket svenska uttal? Ty såsom bekant är detta ganska olika, allt efter olika orter, personer och tillfällen. Vi svara då först och främst: det är det svenska r i k s s p r å k e t s uttal, som skall återges.

Med riksspråk eller officielt språk i motsats mot »landsmål» eller dialekt menas det språk, som gäller för hela riket, d. v. s. det som är användbart såsom ett gemensamt meddelelsemedel för rikets innebyggare och såsom sådant allmänt godkännes samt i följd däraf eftersträfvas, om också endast en mindre del af rikets innevånare lyckas att fullt nöjaktigt tillägna sig detsamma. Man bör sålunda t. ex. skrifva *tagit, präst,* om man vill skrifva svenska, men *tajji, prest,* om man vill återge stockholms-dialekten; *båt, arj* äro svenska, *bat, arg* däremot gutniska (Gottlands dialekt) o. s. v. Men äfven riksspråket inrymmer inom sig flera olika uttal, allt efter den s. k. högre eller lägre stil, som användes. Så t. ex. äro uttalen *ladugården, laggården* och *laggårn* alla tre att anse såsom tillhörande riksspråket, men det första tillhör en högre, det sista en lägre stil än den, som i det personliga umgänget vanligen användes. Af dylika stilarter kan man urskilja en mängd af olika slag alltifrån det »finaste» till det »gröfsta» språk. Så snart man icke har till sin särskilda uppgift för tillfället att just framställa någon af de lägre stilarterna, bör man i skrift återgifva den högsta af dem alla, den s. k. högtidliga eller oratoriska stilen, d. v. s. den som användes i kyrkligt och annat högtidligt föredrag samt i (högtidlig) sång. Denna bör — så snart icke fråga är om särskild stilmålning — väljas bl. a. därför, att den redan väsentligen ligger till grund för vår nuvarande skrift, och man sålunda i denna behöfver vid en reform vidtaga mycket färre ändringar, än om man valde att lägga en annan stil till grund för skriften. Man bör alltså t. ex. skrifva *ladugården,*

jag, mig, sade, mycket, icke *laggården, ja, mäj, sa, mycke,* hvilka sednare former böra sparas för att därmed särskildt karakterisera lägre stilarter; och man bör skrifva *ord, barn,* ehuru *r* sällan höres annat än i sång, under det att annars *r*-ljudet sammansmälter med det följande *d*- eller *n*-ljudet till ett s. k. tjockt *d* eller *n*.

Ändtligen må påpekas, att hvarje ord har i någon mån olika uttal, allt eftersom det för tillfället är af större eller mindre vikt för det rätta uppfattandet af meningen. I förra fallet uttalas det — för att kunna bättre intränga i åhörarens öra, medvetande och minne — med tonvikt; i sednare fallet däremot icke. Därför har t. ex. *till* tonvikt i uttrycket »Hur gick det *till?*», men icke i »Han gick *till* sjöss»; likaså *sitt* i »*Sitt,* kära du!» men icke i »*Sitt* stilla!» Skulle nu skriften följa uttalet, så borde man i de förra exemplen skrifva *till* och *sitt,* men i de sednare *til* och *sit*. En sådan stafning vore visserligen »fonetisk», men ytterst opraktisk, enär den för gemene man blefve orimligt svår att felfritt tillämpa. Då nämligen, såsom vi nyss påpekat, de med tonvikt försedda formerna vida lättare än de andra fastna i minnet, så skulle den skrifvande ideligen frestas att skrifva *till, sitt* o. d. — ja till och med tro sig uttala dessa former — i stället för *til, sit* o. s. v. Vi hafva sålunda återigen stött på ett fall, då vi måste afvika från uttalsgrundsatsen, emedan dess tillämpande strider mot rättskrifningens högsta lag. Man bör alltså i skrift icke återgifva mer än den ena af de nyssnämda uttalsformerna, och efter hvad vi ofvan utvecklat, kan det icke vara tvifvelaktigt, hvilkendera vi böra välja.

Vi böra tydligtvis återge det uttal, som ordet äger, då det har tonvikt. Men härigenom kommer endast ett mindre antal ord i hvarje sats att erhålla en fullt ljudenlig stafning, nämligen de jämförelsevis få, som hafva tonvikt. Genom en dylik stafning blir uttalsgrundsatsen visserligen icke fullständigt upphäfd, men den blir det i högst väsentlig grad. Eller rättare sagdt, den erhåller en helt annan innebörd, än den förut ägt. Den bjuder nu icke att skrifva efter uttalet, sådant detta verkligen är, utan sådant det under en viss förutsättning skulle vara, nämligen i fall man uttalade hvarje ord utan allt sammanhang med de de öfriga i samma mening. Detta är hvad vi kalla s k r i f t u t t a l e t eller det lexikaliska uttalet, emedan detta uttal faktiskt användes, då vi utläsa uppslagsformerna i en ordbok.

Sammanfatta vi nu allt, som i det föregående framställts rörande stafningens grunder, så finna vi, att uppgiften för en verkligt praktisk rättskrifning — i motsats mot å ena sidan en vetenskaplig fonetisk skrift, å andra sidan en etymologisk, analogisk, ideografisk eller usuell stafning — blir att tillämpa följande grundlag:

S k r i f m e d m i n s t a m ö j l i g a b e s v ä r f ö r d i g s j ä l f s å, a t t d i n l ä s a r e m e d m i n s t a m ö j l i g a b e s v ä r r ä t t u p p f a t t a r, h v a d d u m e n a r.

Bästa medlet att förverkliga detta skriftens ä n d a m å l (att på möjligast enkla och lätta sätt meddela tankar) består i fråga om vår svenska skrift — sådan den nu en gång till hela sin anläggning är — i tilllämpande af följande underordnade grundsatser:

1. Följ i allmänhet u t t a l s g r u n d s a t s e n, prak-

tiskt fattad; d. v. s. återgif med så få tecken, som nödig tydlighet tillåter, det svenska rikspråkets högtidliga uttal, sådant detta vore, om man uttalade hvarje ord ensamt för sig och med särskildt eftertryck, alltså skriftuttalet.

2. Följ i fråga om ord, för hvilkas stafning uttalet icke lämnar tillräcklig ledning, samhörighetsgrundsatsen; d. v. s. stafva dem med afseende på de tvifvelaktiga ljuden i öfverensstämmelse med de andra ord i språket, om hvilka de genom sin bildning närmast påminna.

3. Följ i fråga om ord, för hvilka hvarken uttalet eller samhörigheten lämna tillräcklig ledning, det hittills allmänt gängse bruket; i fråga om egennamn ägarens bruk; i fråga om främmande ord bruket i det främmande språk, dit de egentligen höra.

4. Följ i fråga om ord eller uttryck med samma uttal, men olika betydelse, för hvilkas rätta uppfattning det är oundgängligen nödvändigt att stafva dem olika, ordskillnadsgrundsatsen; d. v. s. gif åt någon bokstaf i det ena ordet eller uttrycket en annan plats (t. ex. ett längre stycke från nästa bokstaf) eller en annan form (t. ex. *w* för *v*, *q* för *k*, *z* för *s*, *æ* för *e*, *A* för *a*, *B* för *b* o. s. v.), än den har i det andra ordet eller uttrycket.

* * *

I händelse vi nu få antaga, att vi äro ense om nyttan och nödvändigheten af att utbyta den gängse stafningen mot en efter ofvan angifna principer in-

rättad, så uppstår den frågan, huru en öfvergång från den ena till den andra lämpligast bör företagas. Bör man med ens genomföra alla ändringar, om hvilkas riktighet man är öfvertygad, eller bör man först införa några vissa sådana, sedan vissa andra dylika och efter ännu en tids förlopp ytterligare några o. s. v.? Svaret härpå ställer sig något olika i fråga om olika personer och förhållanden. Hvad då först angår dem, som saken förnämligast gäller, och för hvilkas skull hela reformen öfver hufvud ifrågasättes och företages, nämligen dem som ännu icke kunna stafva, vare sig på ena eller andra sättet, så är tydligt, att det för dessa nybegynnare i stafkonsten är ojämförligt bekvämare att få på en gång inhämta den stafning, som är deras slutmål, än att till en början få lära sig de äldres stafning för att sedan tillsammans med dem ha besväret att en, två eller flera gånger ändra densamma. Och äfven för de personer, som redan kunna stafva på nu gängse sätt, men såsom lärare eller öfverhufvud reformvänner vilja medverka till den goda sakens framgång, är det otvifvelaktigt både bekvämast och äfven för öfrigt lämpligast att i korrespondens och författarskap med ens taga ett så stort steg i reformvänlig riktning, som tillbörlig hänsyn — något olika i olika fall — till deras läsares bekvämlighet medger.

Något annorlunda ställer sig saken för flertalet tidningar och tidskrifter samt vissa andra publikationer. Skulle dessa med ett slag införa en radikal »nystafning», så lider det intet tvifvel, att de skulle förlora en stor del af sina läsare, ja i vissa fall kanske alla. Detta vore visserligen ett från läsa-

rens sida ganska omotiveradt steg, ty tvifvelsutan skulle en sådan redan efter genomgåendet af endast några få nystafvade tidningsnummer med lika stor lätthet läsa nystafning som den honom välbekanta gammalstafningen. Men dels skulle mången icke tro detta möjligt och därför underlåta att ens göra försöket; dels skulle mången icke vilja underkasta sig ens detta lilla besvär, då han ju kunde slippa det genom att vända sig till en tidning med gammalstafning. Alltså skulle ett dylikt radikalt tillvägagående från tidningens sida leda till ekonomisk förlust eller rent af ruin för densamma utan att i nämnvärd mån gagna den goda saken; och hvad värre är, det skulle strida mot alla sunda principer för en god skrift, ty — sämst af all skrift är den, som icke lyckas blifva läst. Naturligtvis, ty skriftens högsta ändamål är ju att öfverföra tankar från den ene till den andre, och detta kan icke ske, utan att den blir läst. Men för att bli detta, måste den stundom taga hänsyn till folks fördomar. I förevarande fall sker detta lämpligen på så sätt, att man t. ex. årligen (eller halfårsvis) inför ett antal ändringar, men detta för hvarje gång blott i så pass stor utsträckning, att skriften icke för en gammal läsare förefaller afskräckande. Och om t. ex. hvarje ändring icke göres mera genomgripande, än att hvar 100:de bokstaf (således ungefär en på hvarannan rad) af densamma drabbas, så torde en sådan med säkerhet icke komma att förefalla alltför stötande. Under förutsättning af årliga ändringar af samma omfång skulle på så sätt en radikal nystafning hinna på 10 år genomföras, utan att läsaren däraf haft nämnvärdt obehag.

Den stundom hörda invändningen, att nystafningens genomförande skulle göra vår äldre, på gammalt sätt stafvade literatur onjutbar, har föga att betyda. Våra store författare från 15-, 16- och 17-hundratalen, en Olavus Petri, Stiernhielm, Spegel, Dalin m. fl. använde en ortografi, som i högsta grad afviker från den nu brukliga. För att bringa O. Petris stafning till öfverensstämmelse med vår, måste man ändra ungefär hvar 11:te bokstaf, sålunda nästan detsamma som för att införa den radikalaste af någon nu för tiden föreslagen nystafning, nämligen hvar 10:de bokstaf. Och dock har man icke hört, att han eller någon annan af de nämda författarna är »onjutbar» för den, som ännu i våra dagar intresserar sig för de af dem behandlade ämnena — och hafva väl Dante och Cervantes blifvit onjutbara, därför att italienare och spanjorer långt efter deras dagar grundligt reformerat sin ortografi? Lika litet skulle detta kunna blifva fallet med författare från vårt århundrade, en Tegnér, Geijer, Runeberg o. s. v. För resten komma de populäraste arbetena naturligtvis att gång på gång omtryckas i nystafvade upplagor såsom hittills varit vanligt med äldre författares skrifter. Thorild, Lidner, Bellman m. fl. få ju aldrig behålla sin egen ortografi annat än i upplagor som vilja tillgodose rent filologiska och lingvistiska syften. Vi behöfva sålunda icke häller från denna synpunkt draga oss för en genomgripande omstöpning.

I hvilken ordning böra i så fall förändringarna vidtagas? Svaret härpå är i sin allmänhet tämligen självklart. Eftersom ifrågavarande »afskrifning af sekelgammal orätt» företages för att befria vår skol-

ungdom från en odräglig börda, som utan allt gagn för den själf eller andra trycker densamma; och eftersom en stafningsreform vid skolundervisningen finge sitt kraftigaste stöd i en gradvis fortskridande reform uti de äldres stafning och knappast kan blifva fullt betryggad annat än i de punkter, i hvilka man å båda hållen följes åt; så är det tydligt, att hufvudsynpunkten i fråga om ordningen för småreformernas genomförande bör vara: den större eller mindre grad af svårighet, som för undervisningen vållas af det missförhållande i stafväg, som reformen i fråga afser att afhjälpa. En undersökning häraf har gifvit vid handen, att de nuvarande bristerna i vårt återgifvande af de olika ljudskiftningarna intaga i afseende på de olägenheter, de vid undervisningen förorsaka, följande rangordning:

1. Stafningen af *t*-ljudet och särskildt skillnaden mellan *dt* och *t* såsom tecken för nämda ljud. De hittills gällande stafningsreglerna i denna punkt utgöra den ojämförligt tyngsta rättstafningsbördan. Trots sällsyntheten af *dt*-teckningen vållar dock fordran på detta orimliga stafsätts användande nära 17 procent af alla »staffel» (d. v. s. — i de flesta fall — en förnuftig stafning, som af det rådande bruket stämplas såsom fel blott därför, att den icke brukas). Också uppslukar undervisningen i »rätta» bruket af *dt* mera tid, än någon annan del af rättstafningsläran tarfvar, och ändock lämnar den ett ovanligt dåligt resultat, i det att de flesta aldrig lyckas lära sig att alldeles felfritt tillämpa de gifna reglerna. Ingen reform bör därför gå före denna.

2. Stafningen af *s*-ljudet (med *s, c, z* o. s. v. o. s. v.)

visar sig vara den därnäst mödosammaste att inhämta.

3. Stafningen af *j*-ljudet. Härvidlag visa sig skrifningarna *hj* och *lj* vara något svårare att inlära än *g* och *gj*. Men å andra sidan förekomma de sednare mycket oftare, hvarför staffelen i fråga om dem äro vida vanligare. På grund häraf torde hela *j*-ljudsbeteckningen böra reformeras i sammanhang (jfr sid. 123 nedan).

4. Stafningen af *sj*-ljudet. Härvid vålla sådana beteckningar som *g, ge, j, sch, si, ssi* betydligt större svårighet än *sj, sk* och *stj,* men af alldeles samma skäl som i fråga om *j*-ljudet bör reformen äfven här icke splittras.

5. Stafningen af *å*-ljudet. Den hittills gällande regeln, att *å*-ljud i vissa fall skall återges med *o,* är visserligen ett af rättstafningens allra värsta plågoris och framkallar i följd af *å*-ljudets ovanligt täta förekomst större antal staffel (öfver 25 procent, således drygt en fjärdedel af hela antalet) än någon annan regel. Men då fackmännen ännu icke äro fullt ense om det lämpligaste sättet att reformera *å*-ljudsbeteckningen, så bör denna reform tillgripas betydligt senare, än som kräfdes i händelse man uteslutande fäste sig vid nödvändigheten af en reform i och för undervisningen. Endast i ett fall, i hvilket så godt som alla sakkunniga äro ense, kan den utan någon olägenhet med snaraste företagas, nämligen i fråga om (»långt») *å,* som har tonvikten, t. ex. *sofva, tjog, honing,* hvilka ord alltså böra skrifvas i öfverensstämmelse med *gåfva, tråg, våning.*

6. Stafningen af *ä*-ljudet. Inhämtandet af kun-

skapen om, när *ä*-ljudet skall betecknas med *e*, är nästan lika mödosam som motsvarande färdighet i fråga om *o* såsom *å*-tecken. Och nästan lika talrika blifva staffelen (nära 23 proc.) i denna punkt. Icke för ty är en reform härutinnan ingalunda bland dem som böra i något af de första rummen ifrågakomma; detta därför att den förnuftiga regeln: »beteckna *e*-ljud med *e* och *ä*-ljud med *ä*» icke gagnar mer än ungefär tre fjärdedelar af dem som tala svenska. Detta beror på att den återstående fjärdedelen (omkring en million individer) icke kan skilja på ljuden *e* och *ä* och sålunda i alla fall får såsom en ren minnesläxa lära sig, hvilka ord som skola hafva *e* (-tecken och -ljud), och hvilka som skola hafva *ä*. Blott i ett bestämdt fall är reformen af obestridligt gagn för alla, som tala svenska, nämligen då de ifrågavarande båda ljuden stå närmast före *r*. I denna ställning äro *e*- och *ä*-ljuden mera olika hvarandra än vanligt (t. ex. *lera* och *lära*) och sammanblandas därför ingenstädes och af ingen. På grund häraf bör *ä*-reformen närmast inskränkas till detta fall samt till ställningen före *j* (t. ex. *nej, fejd*), där nästan aldrig *e*-ljud förekommer, utan bokstafven *e* hittills regelbundet haft att betyda *ä*.

7. Stafningen af *v*-ljudet. Här bereder skrifningen *hv* ojämförligt större svårighet än *f* och *fv* och detta i den grad, att, ehuru de sednare beteckningarna ofantligt mycket oftare förekomma, dock staffelen i fråga om *hv* blifva icke obetydligt flera (5 proc. mot 4 proc.). Därför är ett utbyte af *f* och *fv* mot *v* en från undervisningens synpunkt jämförelsevis mindre viktig reform. Men då densamma

redan i nära 200 år varit ifrigt påyrkad och af mången både i äldre och nyare tider praktiserats, så torde det vara skäl att vidtaga den samtidigt med utbytet af *hv* mot *v* (jfr vidare sid. 123 nedan).

8. Stafningen af *tj*-ljudet (med *tj, k, kj*).
9. Stafningen af *ng*-ljudet (med *ng, g, n*).
10. Stafningen af *k*-ljudet (med *k, g, c, ch* m. m.).
11. Stafningen af öfriga ljud (*a, b, d, e* o. s. v.).

Utom de svårigheter, som bero på nu nämda oriktiga återgifvande af ljudskiftningarna, har undervisningen nästan lika stora sådana att bekämpa på grund af de hittills gällande reglerna för tonviktens beteckning och användningen af stor bokstaf. Men då i fråga om dessa punkter — af hvilka särskildt den förra torde utgöra den svenska rättskrifningslärans allra svårlösaste uppgift — fackmännen ännu hysa rätt olika meningar om, huru dessa reformer böra vara beskaffade, så måste desamma i fråga om tidpunkten för sitt fulla genomförande få en senare plats sig anvisad, än som af sakens egen vikt rätteligen kräfves.

Näst hänsynen till undervisningens kraf bör i fråga om de särskilda reformernas ordningsföljd komma i betraktande det större eller mindre obehag, de vålla äldre läsare. Det är tydligt, att detta är större, i samma mån som de ord, hvilka af ändringen drabbas, äro vanliga, d. v. s. ofta möta läsaren. En reform, som leder till ändring af sådana stafningar som *och, den, men, om, som, af* o. d., är därför vida mera stötande än en, som ändrar stafningen af t. ex. *skjorta, stjert, bundt, kalladt, cigarr, psalm, ljuga, gjuta.* Reformer af förra slaget torde därför icke böra i tid-

ningar o. d. bjudas allmänheten förr, än genom flera andra, mindre iögonenfallande ändringar udden brutits af fördomarna och förhärdelsen i fråga om rättstafningsreformen. Nu förhåller det sig också så lyckligt, att just de ändringar, som skulle mest lätta stafningsundervisningen, på samma gång äro de, som minst äro ägnade att ådraga sig en dylik mindre smickrande uppmärksamhet från den fördomsfulles eller för sina vanor kelandes sida. Detta beror naturligtvis på det till sin anledning självklara faktum, att det är svårare att lära stafningen af ett sällsynt ord än af ett vanligt, hvilket sednare man ofta ser och därför lättare minnes.

Under det att en fullt radikal nystafning skulle, som nämdt är, leda till ändring af ungefär hvar 10:de bokstaf i gammalstafningen, så är däremot förhållandet det, att en reform af endast de tre värsta lytena: *t*-, *s*- och *j*-ljudens nuvarande stafning, skulle kräfva förändring af endast ungefär hvar 142:e bokstaf. Och dock skulle redan genom en dylik mindre reform nära 30 proc., således inemot en tredjedel, af alla »staffel» försvinna hos våra skolbarn och vår »underklass». Skrede man äfven till reformerande af *sj*-ljudets stafning samt *å*- och *ä*-ljudens i den utsträckning vi ofvan angifvit, så behöfde man ändock icke ändra mer än hvar 84 bokstaf. Och denna nya reform bortskaffade dock ytterligare minst 10 proc. af alla »staffel, så att sålunda inemot hälften af alla de nuvarande vore försvunna. En reform af *v*-ljudets teckning skulle nog vara ganska stötande, emedan så många mycket vanliga ord (t. ex. *af, hafva, gifva, hvar, hvilken*) komme att drabbas af densamma; men

så befriades vi också genom den ensam från nya 9 proc. staffel.

Den tredje och sista synpunkt, vi hafva att taga hänsyn till, är den skrifvandes bekvämlighet. Emellertid leder icke häller denna till någon annan ordning i fråga om reformernas inträdande, än den vi ofvan uppställt, om blott vi noga beakta, att hvarje reform bör genomföras med ledning af en lättfattlig och undantagslös regel, t. ex. »*j*-ljudet tecknas alltid med *j*» eller »*ä*-ljudet tecknas alltid med *ä* före *r* och *j*». Stadgar man däremot ändring af stafningen i ett visst antal ord, som icke sammanhållas af någon klar och lätt regel, och som därför måste särskildt uppräknas och som en läxa inläras; eller ändrar man enligt en regel, som man belamrat med undantag, hvilka på samma sätt måste läxvis innötas; så fäster man vid reformen en black så tung, att åtminstone ingen, som redan tillägnat sig en viss användbar stafning, vill frivilligt bära den. Man afskräcker på så sätt de äldre reformvänner, som annars gärna skulle vara hågade att skänka den goda saken ett väl behöfligt understöd; för att icke tala om, att man ej häller på nämnvärdt sätt lindrar lärjungens och lärarens möda. Hellre sålunda ingen reform än en dylik ändamålsvidrig.

Ett nytt uppslag i fråga om den nordiska mytologien.

Mer än ett decennium har nu hunnit förflyta, sedan professor Sophus Bugge på offentliga föreläsningar i Upsala 1880 först framställde den åsikt, som han sedan i sina »Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse» 1881—89 utförligare motiverat, nämligen att den nordiska eller rättare sagdt den norsk-isländska mytologien[1], sådan vi känna den från Eddorna och andra isländsk-norska skrifter, i hög grad rönt inflytande från den äldre medeltidens kristna legender och dess ur den klassiska mytologien uppvuxna sagor.

Tanken, att kristendomen på ett eller annat sätt påverkat den »nordiska» mytologien, var icke ny. Alltifrån början af 1700-talet intill våra dagar har den mer eller mindre löst framkastats af än en, än en annan vetenskapsman. Det nya hos Bugge var — frånsedt den kolossala lärdom och grundlighet, med hvilken han framställde sin åsikt och skälen för densamma — dels den ofantliga utsträckning, i hvilken han antog det kristna inflytandet hafva gjort sig gäl-

[1] Att den svenska mytologien, om hvilken man öfverhufvud känner ganska litet, högst väsentligt skilde sig från t. ex. Eddornas, är mycket sannolikt, för att icke säga säkert (jfr sid. 20 ofvan).

lande; dels hans teori om ännu ett annat, klassiskt inflytande; ändtligen det sätt, hvarpå han tänkte sig denna främmande påverkan hafva egt rum. Enligt Bugge skola nämligen hedniska och halfhedniska nordbor under vikingatiden hafva på de britiska öarna hört kristna berätta de legender och sagor, hvaraf reminiscenser sedan inflöto i och sammansmälte med det hedniska hemlandets gamla gudatro.

Denna icke blott nya, utan äfven i hög grad djärfva teori, åstadkom också en formlig uppståndelse såväl i den vetenskapliga världen som hos en större allmänhet, detta visserligen — åtminstone på somliga håll — till stor del på grund af groft missförstånd rörande den nya åsiktens verkliga innebörd i kulturhistoriskt och »nationellt» afseende. Man insåg icke, det Bugges teori, rätt fattad, tillskref de gamla nordborna en i sanning storartad poetisk och konstnärlig begåfning, som förmådde sammansmälta allehanda främmande sagostumpar med inhemsk världsåskådning till ett harmoniskt helt, tolkadt i odödliga poetiska mästerverk. I stället äflades man att betrakta Bugge som en, den där gjort sig skyldig till ett pietetslöst attentat mot förfädrens ära, hvilken man besynnerligt nog ansåg vara större, i händelse de från uråldrig »indoeuropeisk» tid ärft, hvad Bugge påstod dem hafva förvärft. För att värna detta arf hafva under det gångna decenniet en mängd mer eller mindre välrustade motståndare till Bugge uppträdt och delvis ganska hårdt ansatt honom, om också icke alla så lågat af »helig ifver» som den framstående Berlin-professorn Karl Müllenhoff, hvilken genom sin lärdom och skärpa, ja hätskhet, intager så att säga heders-

platsen bland dem alla. Å andra sidan har icke anslutning saknats, i synnerhet på sista tiden, sedan det nya icke längre är så nytt. Vi erinra här blott i förbigående om bl. a. det af Schullerus i en intressant artikel i Paul-Braunes »Beiträge» (XII, 221 ff.) gjorda försöket att uppvisa Valhallstrons oursprunglighet.

Huru har nu denna strid lyktats? Har Bugge segrat? Eller har han, såsom man stundom, i synnerhet i den dagliga pressen, får höra tvärsäkert påstås, blifvit »ovederläggligen» vederlagd? Eller uppstå möjligen de slagna kämparna, om också icke hvarje morgon, så dock hvarje år till nytt lif och ny kamp? Hotar det redan betydligt mer än sjuåriga kriget att öfvergå till ett trettioårigt? Från den i hithörande literatur bevandrade fackmannen, hvilket läger han än må tillhöra, kan svaret icke lyda mer än på ett sätt: stridsfrågan är ännu långt ifrån löst. Bugges teori är för närvarande lifskraftigare, än då den först framställdes. Om den kommer att afgå med segern, därom kunna meningarna vara delade, allt efter hvars och ens egen ståndpunkt i frågan. I alla händelser torde den knappast komma att godkännas, icke blott icke i alla detaljer — något som Bugge själf varit den förste att erkänna — utan väl ej heller i fullt samma form, hvari den ursprungligen framställts.

Så långt enighet. Skulle nu författaren af dessa rader vedervåga en profetia utan alla andra anspråk på ofelbarhet än dem, som öfverhufvud kunna förekomma hos en nutida profet, så skulle han vilja på följande sätt antecipera framtidens dom: Det främmande inflytandet på Eddamytologien är mycket stort, kanske till och med större, än ens Bugge själf tänkt sig. Där-

emot torde det endast delvis hafva nått Norden på den väg och det sätt Bugge antagit. Hvilka vägarna och sätten voro, därom må den literatur meddela upplysning, som förskrifver sig från framtidens »Buggianer». Emellertid hafva redan lämnats några högst intressanta bidrag till denna frågas diskussion, om också icke slutliga lösning. Vi tänka härvid särskildt på de båda tyska vetenskapsmännen Golthers och Meyers arbeten.

Bland alla hufvudbeståndsdelarna af Bugges teori var det väl ingen, som till att börja med uppväckte så många och välgrundade tvifvelsmål — äfven hos teoriens anhängare — som den om klassiskt inflytande på Eddadikten. Dessa betänkligheter ökades i hög grad, sedan Viktor Rydberg (i »Nordisk tidskrift» 1881) på ett slående sätt uppvisat, att några grekiska skrifter (»Sibyllinerna»), af hvilkas framställning Bugges landsman prof. Bang velat finna spår i Eddan (Voluspá), icke under vikingatiden kunnat vara bekanta på de Brittiska öarna. Icke desto mindre torde det blifva denna del af teorien, som tidigast lyckas förvärfva sig allmänt erkännande. Det tarfvas då emellertid, att en annan väg uppvisas, på hvilken det klassiska inflytandet kan hafva nått Norden, och väl äfven uppvisandet af några mera slående fall, än dem Bugge antagit, af sådan öfverensstämmelse mellan nordisk och klassisk mytologi, att den icke kan rimligen förklaras på annat sätt än genom antagande af lån i den förra från den senare. I båda dessa afseenden har den unge München-docenten W. Golther inlagt stor förtjänst genom flera afhandlingar under åren 1888 och 1889, af hvilka de viktigaste äro de båda,

som varit föremål för redogörelse i »Nordisk tidskrift» för 1889, s. 291 ff. Golther visar öfvertygande, hurusom den i Eddan behandlade sagan om Volund eller Völund ovillkorligen måste vara en ombildning och sammansmältning af de bekanta klassiska sagorna om flygkonstnären Dædalus och smeden Vulcanus[1], och att denna, liksom den ursprungligen franska (frankiska) sagan om Sigurd Fafnesbane (Sigfrid), troligen lånats till norden från Syd-Frankrike öfver Normandie och Nordsjökusten genom »Normannerna». Om sistnämda resultat är ägnadt att öfverraska äfven en Bugges anhängare, så är detta i ännu högre grad förhållandet med dem, till hvilka professor E. H. Meyer[2] i Freiburg (Baden) anser sig hafva kommit i sin skrift »Völuspa. Eine Untersuchung», Berlin 1889, för hvars innehåll vi här vilja något närmare redogöra.

* * *

Den »Müllenhoffska skolan» har efter mästarens för ett par år sedan timade död drabbats af svåra förluster. En af dess genom lärdom och begåfning allra mest framstående medlemmar, prof. R. Heinzel i Wien, har nyligen i fråga om kritisk metod offentligen tillkännagifvit sitt affall från skolans grundsatser. Nu kommer en annan af Müllenhoffs grundlärdaste

---

[1] Jfr numera ock H. Schück »Volundsagan» i Arkiv för nordisk filologi IX, 1893.

[2] Författare af flera digra mytologiska verk (bl. a. Germanische Mythologie, 1891) och för svenska läsare särskildt bekant genom sin kritik af V. Rydbergs »Undersökningar i germanisk mytologi», I (i Anzeiger für deutsches Alterthum, 1888).

lärjungar, nämligen prof. Meyer, och förfäktar i ett digert arbete, hvad han själf kallar »völlig entgegengesetzte» resultat mot dem, för hvilka hans lärare lefvat och — man kan väl säga — dött (Müllenhoffs polemik mot Bugge var det sista han utgaf). Att detta kommer att väcka — en icke oblandadt behaglig — uppmärksamhet, är tydligt, och att döma af skolans föregåenden torde förf. vara väl sangvinisk, då han i sitt ädelt skrifna förord säger sig hoppas, att hans fullkomligt opolemiska ton skall finna ett eko i hans recensenters. Ogillandet torde icke väsentligen komma att minskas af den omständigheten, att prof. Meyer är en man, som fyllt sina 60 år, och hvars »affall» sålunda icke kan, trots åsikternas onekligen ungdomliga djärfhet, skrifvas på räkningen af ungdomens obetänksamhet.

Meyers bok är mycket svår att referera, detta på grund af dess storlek, dess rika innehåll och, icke minst, dess uppställning. Den utgör en fortlöpande, mycket speciell kommentar till Voluspá, strof för strof, med här och där inströdda exkurser rörande andra Eddadikter och Eireksmál. Under gången af sin framställning lyckas förf., tack vare en häpnadsväckande beläsenhet i medeltidens teologiska och quasi-teologiska literatur, uppvisa, att de nämda dikterna ofta ända in i de minsta detaljer och bokstafliga uttryck öfverensstämma med kristna skrifter från kontinenten, delvis af så sent datum som omkring år 1100. De skrifter, som erbjuda de talrikaste och mest slående likhetspunkterna, äro: af Gamla Testamentets böcker Genesis, Hesekiel, Jesaja och Höga visan; af Nya Testamentets Evangelierna och Apokalypsen; bland apo-

kryfer Henoks bok och, i fråga om Eireksmål, Nikodemi Evangelium; bland kyrkofäderna Ambrosius och Hieronymus; bland yngre författare Gregorius den store och Isidorus. Men framför alla och i fråga om Voluspá liksom behärskande det hela står den bekante lärde teologen Honorius från Augustodunum (det nuvarande Autun), författare af Elucidarius m. fl. under medeltiden allmänt, äfven här i Norden, spridda uppbyggelse- och läroböcker. Bland Honorii arbeten är det i synnerhet hans »Utläggning af Höga visan» och hans »Kyrkospegel», skrifna mellan 1100 och 1125, som här komma i betraktande.

Huru skola de nu förklaras, dessa märkliga och oemotsägliga likheter, som — huru förf:s åsikter för öfrigt än må komma att slutligen bedömas — dock stå som ett faktum, det där kräfver sin förklaring? Innan vi öfvergå till att redogöra för det sätt, hvarpå förf. söker besvara denna fråga, må vi ur den blott allt för rika massan af exempel framdraga några af de likhetspunkter, som skola förklaras.

Den isländska guda-trilogien *Óðenn*, *Vile* »vilja» och *Vé* »den helige» erinrar tydligt om medeltidsteologiens Fadren, Voluntas Dei »Guds vilja», ett ofta förekommande namn på Sonen, och den Helige Ande. Enligt Snorres Edda skapa de nämda tre gudarna de första människorna, mannen Askr (jfr Adam) och kvinnan Embla (jfr Eva), liksom man under medeltiden antog, att alla tre gudomspersonerna medverkat vid motsvarande skapelse, något som man slöt sig till af uttrycket »låtom oss göra» (faciamus) i Genesis. Också finnes på en lateransk sarkofag till och med en bildlig framställning af, hurusom alla tre

gudomspersonerna samverka vid Adams och Evas skapelse. Enligt Genesis gaf Fadren »lifsfläkten» (spiraculum vitæ) och »en lefvande anda (animam viventem), liksom Oden gaf »andedräkt», »anda» (ond) och, enligt Snorres Edda, »lif». Enligt Honorius' och andra medeltidsteologers ofvannämda utbildning af skapelsehistorien gaf Sonen »förstånd» (intellectus), liksom Vile ger »förstånd» (óðr) eller enligt Snorre »vett». Den Helige Ande gaf »värme» (calorem), »färdigheter» (artificia) och »alla slags tungomål» (genera linguarum), såsom Vé gifver »värme» (lá), »godt utseende» (lito góða) och »åthäfvorna» samt »rösten» (læte), enligt Snorres närmare utläggning: »utseende, språk, hörsel och syn». Asarna kallas aldrig »kärleksrika» (ástger) mer än i detta sammanhang, liksom Guds kärlek ansågs särskildt hafva uppenbarat sig genom skapelsen.

Namnen Vile och Vé, hvilkas abstrakta betydelse hänvisar på en jämförelsevis sen uppkomst, förekomma i Snorres framställning af skapelsehistorien. Den äldre källan, dikten Voluspá, har på motsvarande ställe *Hœner* och *Lóðorr* »hetta», motsvarande Henok och Elias, som i vissa medeltidsskrifter äfven få uppträda som demiurger, medhjälpare vid skapelsen. Elias har här kommit att öfvertaga den Helige Andes funktioner på grund af sin eldvagn (med hvilken han åker till himlen), sin »eldnatur» m. fl. likheter (jfr t. ex. »spiritus Eliæ», Lukas 1: 17), liksom han i den slaviska folktron utträngt den gamle åskguden. Henok har blifvit en Guds handtlangare genom missförstånd af uttrycken i Genesis och Syraks bok, att han »vandrade i sällskap med Gud» och blef »förflyttad till paradi-

set» (där människornas skapelse ägde rum). Höner är »den räddaste bland Asar», liksom Henok under sina promenader med Gud och änglarna dånar, skriker och faller till marken (enligt Henoks bok). Höner är liksom Henok den högste gudens följeslagare. Han och Lóðorr dö aldrig utan öfverlefva Ragnarök, liksom Henok och Elias lefvande upptagas till himlen. Höner har i den nya världen rollen att medelst lottkastning utdela platser (»Thá kná Hœner hlautvið kiósa») åt sönerna af »tvänne bröder» (tueggia brœðra), ett uttryck, som i denna myt icke får någon förklaring, men som belyses af Henoks roll såsom platsutdelare i himlen åt sönerna af Israel och Juda, under det att de kristna få sig sin lott (»sors») anvisad af änglar. Höner spelar en slät roll såsom gisslan, sänd från Asarna till Vanerna, liksom Henok förgäfves medlar mellan ärkeänglarna och de affälliga änglarna i deras strid mot de förra (jfr Vanernas mot Asarna).

Detta krig är enligt Honorius »det första medborgerliga krig», Eddans »första folkkrig i världen». Det är sammanbundet med och delvis föranledt af den syndiga själens affall ifrån sin brudgum Kristus, hvilket på medeltidens lättvindiga sätt identifieras med Evas utstötande ur paradiset, som skall hafva skett medelst spjutstingande. Härom erinrar slående Voluspás uppgift, att det nämda folkkriget uppkom »då de stötte Gollveig med spjut» (es G. geirom studdo). För att förstå namnet Gollveig måste man beakta, att Eva för medeltidens tro ofta tedde sig som en inkarnation af mänsklighetens alla syndiga tendenser. Kyrkofadern Ambrosius går så långt, att han jämför henne med den babyloniska skökan och citerar i anledning

häraf dels Apokalypsens uttryck om denna: »med en guldpokal i sin hand», dels Jeremias' »guldpokalen Babylon», hvilket är Eddans *Gollveig*, som enligt Meyers — dock förmodligen oriktiga — mening rentaf betyder »guldpokal».

Men de medeltida författarnas fantasi och kombinationsförmåga, som nästan icke kände några gränser, stannade ej härvid. Den i Genesis 10, 8 omnämde »väldige jägaren» Nimrod, hvars »rikes begynnelse var Babel» göres af kyrkofadern Ambrosius till en gigant, som i likhet med de klassiska titanerna vill storma himlen. Isidorus gör honom till en inkarnation af djäfvulen, upprorisk mot Gud och chef för tornbyggarna i Babel, hvilka nu förvandlats till jättar. Ändtligen låter Honorius honom hafva tagit den fallna själen, Kristi brud, till fånga i »babylonisk fångenskap», tills han af Kristus störtas i svafvelsjön. Jämför härmed Voluspás berättelse, om »Óðs mö lämnad åt jättens släkt» och Snorres om jättebyggmästaren, som med sitt byggande vill förvärfva Fröja och skrämmer Asarna, men af Tor störtas till Hel. »Den fångna själen» (captiva anima) gråter efter Kristus, liksom Fröja efter sin make Óðr, hvars namn pekar hän på Vile såsom utdelare af *óðr* vid skapelsen. Anima liksom Fröja irrar omkring, sökande sin make, och erhåller af honom en härlig gyllene »prydnad», hvilket lifligt erinrar om, att Fröja af Óðr fått döttrarna *Hnoss* »klenod» och *Gersime* »dyrbarhet», namn af sådan beskaffenhet, att de icke kunna vara urgamla.

Bland de fallna och upproriska änglarna intar enligt Henoks bok *Azazel* ett framstående rum och erinrar på ett högst öfverraskande sätt om *Loke* en-

ligt Eddamytologien. Han föder liksom Loke tre slags odjur: Giganter, Nephelim och *Eliud.* Jämför härmed det såsom nordiskt ord betraktadt högst underligt klingande namn, *Eliuðner*, som bäres af den sal, där Lokes dotter Hel residerar. Azazel och Loke förråda båda himlens hemligheter, äro stora kvinnoförförare, beblanda sig med jordiska kvinnor och utlära allt ondt på jorden, hvilket slutligen framkallar syndafloden (jfr Eddans framställning i Hyndlolióð, v. 41 och 42). Azazel uppträder som häst, Loke som märr, födande Odenshästen Sleipner. Den förre parar sig med en ko, den senare beskylles i Lokasenna för att en tid hafva varit »en mjölkande ko».[1] Azazel har ohöfviska åthäfvor, hvilka påminna om Lokes bekanta uppträdande som clown inför Skaðe. Och ännu blott ett drag! Azazel straffas med att läggas på spetsiga stenar i *Dudael* »Guds kittel», Loke får samma straff »i kittellunden» (und hvera lunde). Likheten sträcker sig äfven till barnen. De upproriska änglarnas barn hetsas mot och sönderslita hvarandra, ett öde som ju äfven kom Lokes ena son (Nare) till del genom brodern (Vale).

Lokes mest beryktade afkomma, Midgårdsormen och Fenris-ulfven erinra ända in i många detaljer om odjuren Leviatan och Behemot, sådana dessa skildras i Henoks bok och i Jobs, något som vi här emellertid till utrymmes vinnande förbigå under hänvisning till förf:s intressanta framställning. Att detta förhållande var välbekant för de gamle isländingarna själfva, framgår af det bekanta stället i den äldsta isländska

[1] Stället torde dock möjligen kunna öfversättas: »en som mjölkar kor».

homilieboken, där afskrifvaren öfver ordet Leviatan skrifvit Midgårdsormen.

Urjätten *Ymer* är en motbild till medeltidens *Chaos*, som uppfattades som person, sedan man missförstått Genesis' uttryck »afgrundens anlete» (facies abyssi) och Jobs skildring af den talande afgrunden, hvilken måtte hafva varit vådlig att skåda, enär Karl den store år 790 förbjöd att måla bl. a. »afgrundens figur». Enligt Vilhelm de Conchis är Chaos bildadt genom sammanblandning af elementerna värme och köld, liksom Ymer uppstått genom förening af isströmmar och eldgnistor. De mytologiska källornas sinsemellan stridiga uppgifter om chaossvalget Ginnungagap »där Ymer höll till» (thar's Y. bygðe) och »där intet fanns» (thar's ekke vas), paralleliserar förf. slående med de två motsatta medeltidsuppfattningarna af det »chaos», hvaraf Gud skapade världen, nämligen dels såsom en urmateria (jfr Ymer), dels — mera ortodoxt — såsom det rena intet (jfr »ekke»).

Ännu större äro de likheter, den förste jätten visar med den mera minutiöst utarbetade bilden af den första människan, Adam. Enligt Isidor m. fl. författare är denne en mikrokosmos, en värld i smått, »sammansatt af alla världens beståndsdelar», och Honorius i sin Elucidarius utför denna tanke i detalj. Köttet är af jord, blodet af vatten, benen af sten, håret af gräs o. s. v., samt enligt Honorii Sacramentarium — tankarna af moln! Vi behöfva ej påpeka, huru in i detalj allt detta, dock i omvänd ordning, gäller om makrokosmen Ymer, hvars hjärna blef till moln, kött till jord o. s. v. Liksom Eva kom till under Adams sömn och, såsom ännu traditionen i Holland vet att

förmäla, skapades ur hans vänstra sida, så växte, när Ymer sof, under hans vänstra arm man och kvinna. Dessutom skaffade sig Ymer en son med sex hufvuden, hvilken icke torde vara alldeles främmande för de sex hufvudsynder, Adam enligt Elucidarius lär hafva begått.

Redan genom sitt namn *Heimdallr*[1] »öfver världen lysande» erinrar regnbågens gud om Kristus, »världens ljus». Men detta kan vara tillfälligt. Betänkligare är, att han ensam bland gudarna kallas »enfödd» (einn borenn) »i tidens begynnelse» (í árdaga), liksom Kristus ständigt får heta »enfödd» (unigenitus), »förstfödd» (primogenitus), »född före människoåldrarna» (ante sæcula genitus). Liksom Kristus af jungfru Maria, är han född af nio jungfrur, en för hedniska nordbor säkerligen mycket ovanlig tanke. Han är vidare »spjutberömd» (naddgofogr), något som ej förklaras ur Heimdalsmyten, hvilken låter honom hafva ett svärd till vapen. Men ljus sprides häröfver af legenderna om Kristus, som under medeltiden nästan i högre grad väckte intresse och medlidande i följd af det spjutstyng, har erhöll af krigsknekten Longinus, än för själfva korsfästningen. Heimdal kallas »den stor-rikaste» (stórauðgaste), liksom Kristus ofta prisas för sin rikedom och makt. Ett Eddaställe, som man ansett syfta på Tor, men som af förf. visas nödvändigt böra föras till Heimdal: »med heliga släktskapsband förbunden med alla folk» (sif sifiaðan siótom gorvollom), återger så väl, som gärna är möjligt, tanken om Kristus, allas vår broder, och Gud, vår fader.

[1] Ursprungligare är väl samma gudomlighets andra namn *Heimdalr* »världsbågen» (jfr sid. 29 ofvan).

Också kallas människosläktet i Voluspás första strof »Heimdalls söner», och till yttermera visso »helgar kinder», hvilket icke betyder, såsom det vanligen öfversättes, »heliga», utan efter gammalt språkbruk »fridlysta» — man vore frestad säga: återlösta — »släkten».

Heimdal har sin näring och styrka från tre elementer, tre emedan regnbågens färger gällde för att vara trenne: grönt, blått och rödt, motsvarande den gröna jorden, det blåa vattnet och det röda blodet. Likaså har Kristus enligt medeltidens mystiska uppfattning dessa trenne elementer att tacka för sin förmåga att fylla sin stora mission; nämligen dels sin jordiska lekamen, dels badet i Jordans vatten, dels ändtligen det försonande blod, han utgöt på korset. Hvarifrån hämtar nu Heimdal sin styrka (»er aukenn»)? Från »jordens kraft», »svalt kylig sjö» och »offergaltens[1] blod».

Men regnbågen är icke blott Heimdals attribut, utan ofta under medeltiden Kristi, både i skrift och bild, t. ex. Kristus omgifven af en regnbåge. Denna sednare omständighet kan antingen bero på eller i viss mån vara en bidragande orsak till, att regnbågens gamle herre, Noak, människosläktets räddare från syndafloden (liksom Kristus från syndernas flod), så ofta uppfattas såsom en prototyp, förebild, till Kristus. Om Noak vet nu Honorius att förtälja, att han är grundläggaren af de tre stånden, tre såsom regnbågens färger. Dessa stånd äro: »trälar», genom sonen Cham, »frie», genom Sem, och »krigare», genom Jafet. Det är bekant, att detsamma, till alla detaljer, berättas om

[1] Meyer öfversätter »sonens», en tydning som visserligen är språkligt möjlig, men från andra synpunkter föga sannolik.

Heimdal i Eddadikten Rígsthula, som kanske i sin helhet är tillkommen för att söka förklara det ofvannämda Voluspáuttrycket »Heimdalls söner» om människorna.

Dock, afbrytom dessa paralleller, som med förf:s ledning kunde fortsättas i det oändliga. Vi nöja oss med att i korthet omnämna ett och annat, såsom att den af Bugge i sista häftet af hans »Studier» gjorda sammanställningen af Oden i galgen med Kristus på korset här stödes med nya skäl, i det att förf. jämför Eddans »ser en flod strömma från Valfaders pant» (á sér ausask af veðe Valfoðor) med blodets strömmande från den korsfäste, »återlösningens pant» (pignus) eller »gisslan» (obses). Skildringen af Ragnarök, världens undergång, erinrar om Uppenbarelsebokens skildring af samma tilldragelse, och de fem vidundren Hrymr, Loke, Ulfven, Ormen och eldguden Surt motsvara de fem vid världens sista strid uppträdande hufvuddemonerna »Döden», »Helvetet», »Vilddjuret», »gamle Ormen» eller »stora Draken» och Antikrist, som kallar eld från himlen. De ondas hemvist, Nástrond, skildras i detalj såsom helvetet i vissa kristna medeltidsskrifter, och de godas boning Gimlé liknar det Nya Jerusalem, hvilket redan Schullerus påpekat. Ändtligen förefaller den omkring 960 författade dikten *Eireksmál*, som skildrar Erik Blodyxas mottagande i Valhall, vara en ren stilistisk imitation af det ställe i Nikodemi evangelium, där helvetets innevånare bereda sig att mottaga Kristus vid dennes nedstigande dit.

* * *

Huru vill nu förf. förklara dessa likheter? Helt enkelt — men icke därför mindre förbluffande — så,

att de dikter, där de påpekade öfverensstämmelserna uppträda, äro på literär väg påverkade, ja stundom rena efterbildningar af kristna skrifter från kontinenten. Så t. ex. skall Voluspá vara ett slags mytologisk roman, skrifven förnämligast med ledning af Honorii arbeten, som delvis äro religiösa romaner. I en synnerligen intressant historik redogör förf. för dessa och andra dylika modeller för Voluspá liksom för hela denna diktarts uppkomst och utveckling till Honorii tid. Att en sådan sammansmältning af hednisk form och kristen åskådning som den i Voluspá föreliggande icke var något för denna tid ovanligt, framgår dels i viss mån af de talrika exemplen på skrifter från kontinenten, i hvilka änglarna, Kristus och hans brud m. fl. kristna typer på det mest ogenerade sätt röra sig midt ibland Apollo, Neptunus, Æolus, Muser och Sirener, eller Gud fader, Jupiter och Parcerna samverka vid skapelsen. Dels visas detta ännu tydligare i själfva Norden af sådana dikter, som, ehuru bevisligen skrifna af kristna skalder öfver kristna konungar, dock hafva fullkomligt hednisk form. Så t. ex. låter Øyvindr Skaldaspiller i dikten Hákonarmál sin hjälte, Norges första kristna konung, inträda i Valhall, hälsad af de gamla gudarna på gammalt gödt einherie-sätt. Och Eilífr Guðrúnarson skrifver dels en Torsdrapa, dels en Kristusdrapa (där Kristus får sitta »i söder vid Urdarbrunnen», d. v. s. Jordan).

Att ett visst drag, lånadt från den kristna legenden, öfverföres på en viss bestämd nordisk gudomlighet, beror enligt förf. på vissa likheter, som redan förut funnos mellan de jämförda typerna. Så t. ex. är regnbågen en föreningslänk mellan Heimdalr, Kri-

stus (här kanske äfven namnet, se sid. 136 ofvan) och Noak; o. s. v.

Men är Voluspá en imitation efter Honorius, så kan den icke vara författad förr än omkring 1125. Häremot talar visserligen allt hvad hittills i denna fråga varit trodt och gissadt, men knappast något fullt bevisadt faktum. Språk och metrik tyckas icke lägga några oöfverstigliga hinder i vägen för antagandet. Att Honorii och andra källskrifter vid denna tid varit kända och spridda här i norden, uppvisar förf. såsom högst sannolikt, och redan på 1100-talet öfversattes till och med Honorii Elucidarius till isländska. Härtill kommer, att man af en 1604 upprättad handskriftsförteckning vet, det många af de arbeten, som här komma i fråga, sedan gammalt, troligen sedan klostrets grundläggning, tillhört Skálholts bibliotek på Island.

Å andra sidan kan Voluspá icke vara yngre än omkring 1150, enär redan då af Einar Skúlason citeras det i dess strof 25 förekommande uttrycket »Óðs mö» (se sid. 133 ofvan).

Den bör sålunda, menar Meyer, vara skrifven mellan 1125 och 1150.

Den måste i så fall ha till författare en lärd prest och härstamma från någon af de då blomstrande skolorna på Island. Nu förestods vid denna tid den ryktbara skolan i Odde af Sämund den lärde († 1133). Denne var, såsom äfven hans tillnamn anger, en mäkta lärd man, hvilken länge vistats på kontinenten för att studera; så länge, att han på Island en tid ansågs vara omkommen. Han är känd såsom författare,

ehuru det är mycket ovisst, om något af honom bevarats åt eftervärlden[1], och hans författarhåg låg åt det mystiska och religiöst spekulativa hållet. Möjligen är därför Sämund författare till Voluspá. Därför talar kanske i sin mån, att Snorre Sturlasson uppfostrades hos Sämunds sonson Jon Loptsson och då möjligen förvärfvat sig den kännedom, han ådagalägger rörande Voluspá, som annars tyckes hafva varit föga känd i forntiden och väl alls icke före 1150. Den har sedan blifvit utvidgad — icke till sin fördel —, möjligen af Einar Skúlason, som kanske ock författat Rígsthula.

Så Meyer, hvars uppfattning nog i mycket, särskildt väl beträffande diktens ålder, författare och förhållande till sina källor, kommer att af den framtida forskningen underkännas eller modifieras. Å andra sidan kan den förtjänst han inlagt genom det detaljerade uppvisandet af det mäktiga kristna inflytande — hur nu än detta må vara att förklara — för hvilket Voluspá varit utsatt, icke högt nog uppskattas och kommer att länge verka befruktande på den vetenskapliga forskningen.

Förf:s — åtminstone delvis riktiga — resultat blir alltså emellertid rörande Voluspá (och några andra Eddadikter): Den är nästan värdelös såsom källa för nordisk mytologi, men utgör de första mäktiga

[1] Särskildt är det — hvilket Meyer icke beaktat — föga sannolikt, att Sämund skrifvit något på isländska. Åtminstone tyckas de, sannolikt nu förlorade, arbeten af honom, om hvilka man äger någon kännedom, samtliga hafva varit affattade på latin.

spåren af ett utländskt rent literärt inflytande på nordens literatur. Men, slutar förf., »Völuspa, die in Wirklichkeit die Summa christlicher Theologie enthält, gilt bis heute für die Summa der heidnisch-germanischen».

Om språkriktighet[1].

Vår tids i ögonen fallande brist på intresse för allmänna spekulativa teorier och den bland de nutida vetenskapsmännen rådande förkärleken för detaljforskning med undanskjutande af vetenskapernas principfrågor torde väl vara hufvudorsakerna till, att spörsmålet om språkriktighet numera tyckes ådraga sig föga uppmärksamhet, åtminstone i literaturen föga diskuteras. Och dock är det icke länge sedan i vårt land hithörande frågor voro föremål för ett mycket allmänt och lifligt intresse, framkalladt dels i början af detta århundrade af »göternas» patriotiska sträfvanden, hvilka bland annat äfven inneburo fordran på »god svenska», dels sednare af J. E. Rydqvists och C. Säves mera allmänna, V. Rydbergs och Es. Tegnér d. y:s mera speciella bidrag till utredning af språkriktighetsspörsmålet, hvilka åtminstone vid våra universiteter åstadkommo en högst liflig diskussion af frågan. Emellertid är det långt ifrån, att denna kan anses därigenom hafva blifvit bragt synnerligen närmare sin lösning, och de åsikter i ämnet, som nu

[1] Finnes äfven i tysk bearbetning af A. Johannson uti Indogermanische Forschungen I (1891).

tyckas vara de allmännast rådande — åtminstone bland våra skriftställare och lärare — anser författaren af dessa rader vara i så väsentlig mån falska, att han icke kan underlåta att, gifvande efter för en länge närd åtrå, nu åter upptaga frågan till skärskådande. Om han också, såsom ofvan antydt, numera kanske icke vågar vänta ett så allmänt intresse för densamma som t. ex. för två eller tre decennier sedan, så torde däremot, och delvis på grund däraf, den nuvarande perioden vara synnerligen lämpad för en lidelsefri diskussion af ämnet. Härtill kommer, att detta är af så genomgripande praktisk vikt och betydelse, icke minst för vår undervisning, att denna fråga helt enkelt är en af dem, som icke få falla, minst då såsom nu oriktiga åsikter tyckas komma att genom häfd och i följd af uteblifven protest från de omdömesgilla blifva så att säga sanktionerade. Måtte efterföljande framställning i någon mån bidraga till förebyggande däraf!

Bland dem, som yttrat sig i ämnet, kan man med lätthet urskilja anhängare af tvänne olika ståndpunkter, hvilka här för korthetens skull må — med för tillfället skapade termer — kallas den literär-historiska och den natur-historiska. Till dessa vill författaren för sin del lägga en tredje, som han, med lätt förklarlig partiskhet, benämner den rationella[1].

---

[1] Mera betecknande för ståndpunktens innebörd vore otvivelaktigen den af A. Johannson (»Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit» i Indogermanische Forschungen I) föreslagna termen *ändamålsenlighetsståndpunkten* (»Zweckmässigkeitsstandpunkt»), som dock synes mig vara för långsläpig för att kunna upptagas till användning.

I. Den literär-historiska ståndpunktens äldsta och förnämsta målsman under detta århundrade är Jacob Grimm, »den historiska språkforskningens fader». Äfven den berömde språkforskaren Schleicher hörde väsentligen hit, och bland nutida tyske författare har denna ståndpunkt tvenne ifriga förkämpar — många andra att förtiga — i K. G. Andresen och H. v. Wolzogen[1]. Grimms lärjunge, J. E. Rydqvist, är dess förnämsta representant i Sverge. Bland äldre författare må C. Säve nämnas såsom företrädesvis hithörande, bland yngre representeras ståndpunkten af V. Rydberg — framför allt i hans uppseendeväckande artikel »Tysk eller nordisk svenska?» i Svensk tidskrift för 1873 —, A. O. Freudenthal, Hans Hildebrand — företrädesvis i hans äldre arbeten — m. fl.[2], isynnerhet inom den något äldre nu lefvande generationen, om också ingen, åtminstone numera, är en till alla delar konsekvent anhängare. På denna ståndpunkt uppställes såsom norm för språkriktighet: en — ofta

[1] Se Johannson, a. st. sid. 97 f.

[2] Jag får här på det kraftigaste framhålla, att det ingalunda är min mening att påstå, det dessa författare numera hylla denna ståndpunkt, ej häller att de någonsin klart och tydligt uttalat sig för densamma, icke ens att de tänkt den tankegång som karakteriserar ståndpunkten i sin helhet, om också det ena eller andra kan vara händelsen i fråga om den ene eller andre af dem. Utan jag vill härmed blott hafva sagdt, att deras spridda uttalanden i frågan äro fragmenter af en tankegång, som — efter min mening — fullständigt och konsekvent utförd ger den nedan skildrade ståndpunkten, och att i deras språkliga praxis företeelser mer eller mindre talrikt förekomma, som endast låta förklara sig ur — medvetet eller omedvetet — förefintliga teorier af dylik art.

skäligen godtyckligt vald — förfluten periods språkbruk. Så t. ex får för latinet den latinska »guldålderns» språk vara normgifvande, för franskan Voltaires och hans samtidas språkbruk. Hos oss betraktade Rydqvist, som för de yngre blef oomtvistad auktoritet, fornsvenskan omkring år 1300 såsom (i rent språkligt afseende) »klassisk». Bäst blir således den svenska, som minst aflägsnar sig från denna tids språkform. Detta åskådningssätt leder nu till, exempelvis, följande speciella åsikter:

Genitiven *hvars* (fsv. *hwas, hwars*) är bättre än den nyare bildningen *hvems* (Rydqvist[1], Freudenthal).

Nominativerna *när-, från-, till-, sam-vara* (fsv. *vara*) äro de riktiga, *närvaro* o. s. v. däremot oriktiga (Rydqvist m. fl.). I sin nitälskan mot denna »sällsamma», ja »vidunderliga» nominativ går Rydqvist till och med så långt, att han nekar faktum; »en nominativ *närvaro*» o. s. v. har aldrig funnits och kan, enligt språkets både gamla och nya lagar, icke finnas(!!). Det är således ett stort språkfel att säga: *hans närvaro erfordras*» (Den historiska språkforskningen, 2 uppl., s. 29).

Följeslage (fsv. *følgheslaghe*) är rättare än *följeslagare* (Rydqvist)[2].

Såsom preteritum af *varda* är *vard* (fsv. *vardh*, men äfven — hvilket man förbisett — *vart*, t. ex.

---

[1] Enligt Sv. Spr. L. II, 545 är formen *hvems* jämförd med *hvars* »något barbarisk» och saknande »rätthet, lätthet, skönhet».

[2] T. ex. Sv. Spr. L. II, s. 178 f., där *följeslagare* får heta: »förbildadt», »innehållslöst», »oförklarligt för tanken» (!) och »svårhandterligt».

redan i Codex Bureanus) att föredraga framför *vardt* (Hildebrand).

Jätten (fsv. *iætun* och *iætte*), pl. *jättnar*, och *drotten* (fsv. *drotin*), pl. *drottnar*, äro riktigare former än *jätte*, pl. *jättar*, och *drott*, pl. *drottar* (C. Säve).

Pluralen af *härad* heter bättre *härad* än *härader* (Rydqvist, Rydberg m. fl.).

Exemplen kunna naturligtvis mångfaldigas i det oändliga, men de redan anförda torde vara tillräckliga för att belysa ståndpunkten, hvilken, såsom af de anförda exemplen också framgår, in praxi först och främst kännetecknas af en utpräglad motvilja för alla sådana förändringar inom språket, hvilka bero på hvad man kallar analogibildning. Gentemot de på s. k. ljudlagar[1] beroende språkförändringarna uppträder man mindre fiendtligt och är härvidlag — med en icke obetydlig inkonsekvens mot ståndpunkten i det hela — i allmänhet benägen att såsom de bästa språkformerna proklamera dem, som man, visserligen ofta på otillräckliga grunder, anser vara regelbundna resultater af »(svenska) språkets lagar», hvarmed man då alltid, halft godtyckligt, menar ljudlagar. På grund af detta betraktelsesätt har man därför trott sig kunna påstå t. ex., att

allra, hällre äro bättre former än *aldra, häldre*[2], emedan den för fornsvenskan gällande regeln, att ett

---

[1] Om begreppen »ljudlag» och »analogibildning» jämför min framställning i Nordisk Familjebok, artikeln Ljudlag.

[2] Det är här, liksom öfverallt i denna uppsats, naturligtvis blott fråga om uttalet. Säger man verkligen *allra*, så är det ju självklart, att *allra* är en bättre skriftform (ortografi) än *aldra*.

d inskjutes mellan *ll* och *r*, icke blott icke gäller för nysvenskan, utan man till och med tror sig hafva funnit, att gammalt *ld* i nysvenskan ljudlagsenligt i alla ställningar blifvit *ll* (jfr *hålla* af fsv. *halda*, *såll* af fsv. *sald* o. s. v.);

åsar är att föredraga framför *asar* (gudanamnet), emedan fornsvenskans långa *a* i nysvenskan regelbundet blifvit *å* (jfr *sand-ås* af fsv. *as*, *gå* af fsv. *ga* o. s. v.).

Alltså, hvad som är språkriktigt, kan man blott få veta af språkforskaren, företrädesvis den historiske språkforskaren. Han ensam är den sakkunnige i fråga om språkriktighet, och han finner det i hvarje fall språkriktiga genom studiet af språkhistorien.

Att den nu skildrade ståndpunkten är nästan allt igenom ohållbar, torde framgå af följande kritiska anmärkningar:

1. Det är i allmänhet orimligt att söka normen för något som hälst utom detsamma. Men detta gör man, då man t. ex. söker normen för nysvenskan i ett väsentligen annat språk, i fornsvenskan.

2. Att uppställa en förfluten periods språk oförändradt såsom ideal för en senare period är — i händelse någon verkligen skulle på allvar komma med en dylik fordran — icke blott orätt utan, hvad värre är, omöjligt och skulle vid första försök till praktiserande ögonblickligen förbjuda sig själft.

3. Nöjer man sig med att fordra ett närmande — så vidt möjligt — till det äldre språket, så råkar man ut för den största godtycklighet, och knappast torde väl ens två personer kunna enas om, huru långt

man härutinnan bör gå. Också har man i praktiken gjort sig skyldig till de bjärtaste inkonsekvenser. Icke ens i fråga om de så klandrade analogibildningarna — hvilka i gemen skäras öfver en kam och stämplas såsom »falska» — har man varit något så när följdriktig. Man ratar *följeslagare* på grund af dess afvikelse från fsv. *følgheslaghe*, men man godkänner eller åtminstone fördrager med god smak alldeles likartade nybildningar, såsom *köpare* (fsv. *køpe*), *arftagare* (fsv. *arftake*), *stackare* (fsv. *stafkarl*), ja redan i fornsvenskan *lækiare* läkare jämte *lækir* (danskans *læge*). Man stämplar formen *hvems* såsom »barbarisk» o. s. v., men låter *Norges* passera, ehuru äfven där genitivändelsen lagts till en ursprunglig dativ. Man vill reformera *tillvaron*, som »bör» heta *tillvaran*, men åtminstone hittills har *Falun* sluppit att omdöpas till *Falan*, ehuru staden bär sitt namn med precis samma »orätt» som *tillvaron* har denna form (se Rydqvist, Sv. Spr. L. II, 280). Pluraler sådana som *härader, instrumenter* skola utrotas till förmån för *härad, instrument*, men samma oursprungliga *-er* godkännes i *bagerier, fängelser*, och man har ej det minsta att anmärka mot det sent tillfogade *-n* i pluraler sådana som *stycken* (fsv. *stykke*, på 1500-talet *stycker*).

4. Att med ledning af språkets ljudlagar afgöra, hvad som är språkriktigt, d. v. s. regelbundet och ljudlagsenligt utveckladt ur det äldre språkets förutsättningar, är ytterst vanskligt, för att icke säga omöjligt. Ty förutom den principiella svårighet, som ligger i att bestämma, hvilka ljudlagar vi skola taga hänsyn till: det äldre språkets eller de som ännu verka

eller de som nu hålla på att arbeta sig fram eller alla dessa tillsammans (månne äfven, då de stå i strid med hvarandra?), så är att märka, att vi sällan eller aldrig så i grund känna till den speciella ljudlagens art och verksamhetssfär, att vi kunna exakt formulera densamma. Vetenskapens framsteg leda dagligen till nya och bättre formuleringar af ljudlagarna, hvilket nödvändigtvis medför idkeliga ändringar i uppfattningen af än den ena, än den andra formens språkriktighet. Ännu för icke länge sedan ansågs *Sver(i)ge* vara en i viss mån osvensk form, där *g* berodde på danskt inflytande, hvarför också t. ex. Dybeck och Rydberg i sin patriotism velat införa formen *Sverike;* nyligen är emellertid uppvisadt, att *Sver(i)ge* just är den från svensk ståndpunkt ljudlagsenliga formen, och torde den väl sålunda hädanefter få gälla såsom den bättre. Likaledes kunna från denna ståndpunkt *aldra, häldre* göra anspråk på att få anses som bättre än *allra, hällre,* ty *-ldr-* kvarstår säkerligen ljudlagsenligt i nysvenskan; jfr *äldre, föräldrar, aldrig* m. m. (*skvaldra, buldra* o. d. äro omstöpta till *skvallra, bullra* efter *skvaller, buller*). Emellertid är det nog icke medvetandet af, att våra ljudlagsformuleringar äro mer eller mindre osäkra och växlande, som afhåller dem, som från den här kritiserade ståndpunkten söka förbättra vårt språk, från att konsekvent praktisera sina teorier. Idkeliga inkonsekvenser råkas nämligen äfven här, och godtyckligheten har fritt spelrum. Så t. ex. — för att blott anföra ett af de otaliga hithörande fallen — har bland de många författare, som nitiskt sträfvat att införa formen *åsar* (för *asar*), ingen — så vidt jag vet — velat offra någon möda på att skaffa guden

Balder det ljudlagsenliga namnet *Balder* (jfr. *ålder* af fsv. *alder, såld* af fsv. *sald* o. s. v.).

5. Det beror uteslutande på godtycke, hvilken periods språkbruk man väljer till sitt ideal. Då Rydqvist förälskade sig i tiden omkring 1300, så var hans subjektiva skäl därtill tydligen det, att vi från den tiden ega vår äldsta literatur. Hade vi haft någon äldre att tillgå, så hade Rydqvist tvifvelsutan i dennas språk sökt yttersta normen för svensk språkriktighet. Hade svenskan ännu på hans tid icke hunnit få någon literatur, så hade han aldrig fallit på den idén, att i det äldre språket söka normen för det yngre. Detta leder oss öfver till ett skärskådande af hvad som är hela ståndpunktens djupaste grund.

6. Den beror tydligen ytterst på ett öfverskattande af språkets literära fixering, hvaraf följer en malplacerad pietet för någon i detta afseende betydelsefull period, »guld»-åldern, den »klassiska» tiden, vårt »äldsta» språk, vårt »urgamla» vördade fornspråk, eller hvad det nu allt kan heta. För denna ståndpunkts förfäktare lefver språket egentligen och bättre på papperet än i de talande individernas mun; det talade språket har enligt deras — åtminstone de flestas — mening att rätta sig efter det skrifna, ehuru motsatsen rätteligen bör i vida öfvervägande grad ega rum. I och med att ett språk fått literatur, har det i deras ögon fått liksom en helgelse, och då för öfrigt det äldre ju ofta får, blott därför att det är gammalt, gälla såsom det bättre, så är det gifvet, att afvikelser från äldre språkbruk blifva liktydiga med språkligt »förfall» — som man ofta älskar att uttrycka sig — icke — hvad de dock oftast äro — utveckling.

7. Ett dylikt åskådningssätt leder sålunda till ett motverkande af språkets lif, och det skulle, omsatt i en konsekvent praxis, medföra språkets stereotyperande i en form, som det en gång växt ifrån. Men det är så långt ifrån, att man i språkets intresse bör fasthålla ett äldre språkbruk, att tvärtom i hvarje ny tid språket kräfver sin särskilda form för att kunna motsvara den nya tidens kraf.

* * *

Dessa och dylika betraktelser ledde till en ny ståndpunkt:

II. Den naturhistoriska, till hvilken antydningar träffas — undantagsvis — redan hos Grimm och Schleicher. Den som talangfullast eller åtminstone populärast framställt denna ståndpunkts språkfilosofiska basis, torde vara Max Müller, som dock numera öfvergifvit densamma. Hos oss hafva M. B. Richert (»Om rätta betydelsen af språkriktighet» i Ny svensk tidskrift för 1888) och många hans lärjungar omfattat den, och öfverhufvud torde man kunna antaga, att flertalet af vårt lands något yngre språkmän ännu tillhöra detta läger[1]. Resonemanget lyder här:

Det primära och egentliga språket, det ur hvilket normen för språkriktighet ytterst skall hämtas, är det talade språket, hvarvid det är fullkomligt likgiltigt, om detta är i skrift fixeradt eller ej. Det talade språket är en lefvande organism. Alltså får man ej misstycka, att det lefver. Man bör tvärtom inse, att

[1] Äfven här gäller hvad jag sid. 145 not 2 yttrat.

det just tillhör språkets väsen att lefva genom att förändra sig; detta är icke förfall, utan utveckling. Språket är en organism af det slag, som kallas naturprodukt (jfr härom isynnerhet Max Müller), och en sådan är bättre, ju mera fritt och otvunget den fått växa. Vi må, för att tala väl, tala »wie der schnabel uns gewachsen ist» (Schleicher). Alltså, bort med allt »schulmeisterei» i fråga om språket, så mycket mer som för resten dylikt i längden aldrig lyckas, då det ju icke lyckades för — några kejsare (Tiberius, Sigismund) som lära hafva försökt sig i den vägen (Max Müller)[1]. Liksom den planta härligast uppenbarar sin natur, som fått fritt utveckla sig, så ock det språk som icke mästrats. Dialekterna böra sålunda komma till heders gentemot det bildade riksspråket, ty de äro språket par préférence, det »naturliga» språket i jämförelse med literaturspråket, detta konstlade blandspråk, där »ljudlagarna» icke på långt när så härligt och rent framträda. »The real and natural life of language is in its dialects» (Max Müller). [Man hade nyss börjat drifva studiet af fonetik, upptäckt begreppet ljudlag — förut hade man opererat med bokstäfver i stället för med ljud — och dyrkan af denna afgud trädde i stället för den hyllning man förut egnat den något mystiska och transcendenta guddomen »Språkets lagar»]. Resultatet af en ljudlags

[1] .»We might think as well of changing the laws which control the circulation of our blood... as of... inventing new words according to our own pleasure» (Science of language, 3 ed., s. 37); »the attempts of single grammarians... to improve language are perfectly bootless (s. 66); »not even an emperor could change... gender or termination» (s. 38).

verksamhet är naturligtvis oantastligt. Men äfven öfriga produkter af språklifvet måste respekteras. Har en språkform väl uppstått, så är den eo ipso berättigad. »Das wirkliche ist das vernünftige». Af flera med hvarandra kämpande former är den den bättre, som begagnas af flera talande. Hvad som blifvit allmänt brukligt är det bästa språkbruket. »Vox populi vox dei». Uppstår ett nytt språkbruk och vinner majoritet för sig, så är detta nu det bästa. Minoriteten har alltid orätt, väl till märkandes: relativt; ty absolut oriktigt gifves intet, så snart det öfverhufvud existerar — notabene i det talade språket. »Förkastlig blir den nya ordformen först då, när han är en konstprodukt och har sin enda eller hufvudsakliga tillvaro på papperet» (Richert). Allt annat är mer eller mindre riktigt. Hvad som är det riktigare uttrycket, är i de speciella fallen icke så lätt att afgöra; det beror på publikens kvantitet, ej på dess kvalitet. Sakkunnig i fråga om språkriktighet är således icke företrädesvis språkforskaren, utan det är hvem som helst bland det talande folket, och man finner det i hvarje fall språkriktiga genom statistisk undersökning af nu'ets språkbruk.

Det torde, för att klart belysa denna ståndpunkt, icke vara af nöden att anföra många exempel på, hur den tar sig ut i tillämpningen: *Instrumenter* och *instrument* äro båda såsom pluralformer riktiga, ty båda äro i bruk; då den förra formen väl är något vanligare i talet, så är den alltså i någon mån riktigare. *Skepper* såsom plural af *skepp* är orätt, eftersom det icke brukas. Likaså pluralformen *fjällar* af *fjäll* (berg), hvilken visserligen förekommer i skrift, men

icke[1] i tal. Äfvenledes är *omhänderhafva*, såsom varande en blott[1] skriftform, ett oriktigt uttryck. Ville någon företaga sig att t. ex. till det latinska *caro* nyskapa en genitiv *carinis* (jfr *virgo: virginis*) eller *caronis* (jfr *Juno: Junonis*) i stället för *carnis*, så vore det orätt, eftersom genitiven af *caro* faktiskt heter *carnis*, o. s v.

Klart är, att denna ståndpunkt är lika ohållbar som den förra; ja, den är ännu orimligare och kan till stor del kritiseras omkull med dess egna förutsättningar och antaganden till utgångspunkt. Följande invändningar erbjuda sig nästan själfmant:

1. Högst besynnerligt vore, om språket skulle intaga en sådan undantagsställning, att just här frågan om rätt och orätt, bättre och sämre skulle vara ofelbart löst genom ett majoritetsbeslut. Här skulle således minoriteten aldrig kunna representera den riktigare ståndpunkten. Här ensamt skulle makt vara alldeles detsamma som rätt. Men detta är ju att neka all egentlig rätt.

2. Då för denna ståndpunkt bättre och sämre beror på antalet af de talande, så följer, att man omöjligt kan såsom det bättre erkänna någotdera af tvenne olika uttryck för samma sak, så snart dessa uttryck äro fullkomligt lika gängse. Och då förbättring (och försämring), i fråga om språket i det hela, icke får betyda annat än, att språket blir allt enhetligare (eller tvärtom), att allt färre (eller flere) minoritets-språkbruk inom detsamma uppträda, så är gifvet, det man icke kan säga, att af flera till olika tider

[1] Detta påstående torde emellertid kunna med skäl bestridas.

rådande allmänna språbruk någotsomhelst är bättre än det andra; icke påstå, att språket genom sina förändringar blifvit bättre. Men hur man då kan tala om utveckling hos språket, är obegripligt. Man är icke berättigad att använda annat uttryck än förändring, hvarvid man, mera än hittills varit fallet, borde betänka, att icke alla förändringar äro ändringar till det bättre. Men för denna ståndpunkt är ett allmänt språkbruk alltid fullkomligt riktigt, hurusomhelst det må vara beskaffadt. Nåväl! Antag, att vi — medvetet eller omedvetet — ändrade vårt språk på ett visst sätt, och att denna ändring blefve allmänt genomförd. Det nya språkbruket vore ju nu bra, ty det vore allmänt gängse. Men så gjorde vi en ny ändring, som fullständigt återinförde det gamla språkbruket. Nu vore detta fullkomligt lika bra, om blott det vore lika allmänt antaget. Men detta är ju orimligt. Alla slags förändringar äro på så sätt lika bra, om de blott lika allmänt accepteras. Detta är ju detsamma som att säga: alla mod i fråga om klädedräkt äro lika bra, blott de äro lika brukliga. Nå, det är sant, den uppfattningen tyckes ju också hafva många anhängare, om också icke mången har kurage nog till att uttala den.

3. Emellertid böra, hos ett folk, där denna ståndpunkt allmänt hyllas — något som dess anhängare ju måste anse önskligt — språkändringar strängt taget icke kunna förekomma, om man nämligen icke blott lär på ofvannämda sätt, utan äfven lefver därefter. Ty den som vill tala väl, bör naturligtvis noga rätta sig efter det brukligaste uttryckssättet, således undvika de ovanligare uttrycken och i all synnerhet nyskapel-

ser, ty dessa äro absolut oriktiga, eftersom de aldrig förut varit hörda. Och dock är det de förra, som företrädesvis gifva åt språket färg och poesi, och det är i och genom de sednare, som språket framför allt lefver. Alltså leder sträfvan efter språkriktighet på denna väg till inskränkning och stereotypering af de språkliga uttrycken, d. v. s. till språkets fattigdom och till språkets död. Och dock ville man inom detta läger ju ursprungligen vinna en språkriktighetsprincip, som just respekterade och befordrade språkets lif. Men tydligtvis är ståndpunkten i grund och botten icke skiljaktig från den förra, som uppställde en förgången tids språkbruk såsom allena saliggörande. Denna proklamerar, konsekvent tillämpad, den närvarande periodens. — Men, skall man kanske invända mot mig, språket skulle nog ändå komma att lefva, ty människans vilja är vanmäktig gentemot språket, och våra mest nitiska bemödanden skulle icke krönas af någon framgång. Må vara (ehuru jag för min del ingalunda medger riktigheten af detta påstående). I alla händelser skall språket då komma att lefva och utvecklas endast genom brott mot språkriktigheten; dess lif kommer att bestå i en serie af språkliga försyndelser; det blir dem, som tala »orätt», som vi få att tacka för språkets »utveckling». Men en princip, som leder till en dylik uppfattning, är uppenbarligen falsk.

4. Ståndpunkten beror tydligen ytterst på en oriktig uppfattning af språkets väsen, i det att man säger detta vara en »naturprodukt». Äfven under antagande af denna dogms giltighet är det resonemang, som sedan föres, i flera afseenden oriktigt. Inkonse-

kvent är det, att då man tror på de lyckliga resultaten af ett vildt och obehindradt — af människans vilja! — växande, att då öfverhufvud tala om språkriktighet. En alldeles egendomligt bildad martall är då lika god som den mest typiska fura. Men det är falskt, att den planta blir den bästa, som får vildt växa; afklippas ej olämpliga skott, så kan plantan dö; omvändt kan inympande af ett nytt skott ibland vara just hvad som kräfves. Växten »utvecklar» sig bättre genom en sund kultur än i det »fria», »naturliga» tillståndet. Alltså: den kultiverade, ansade plantan är till arten högre och bättre än den vilda; den odlade drufvan ger ädlare vin än den vilda. Villigt må det medgifvas, att en doktrinär och förkonstlad trädgårdsmästare kan förfuska — och ofta förfuskar — växten genom klippning i barockstil och andra vridna åtgärder. Men detta hindrar dock ej, att plantans ansande af en trädgårdsmästare, som begriper dess natur och ändamål, det är idealet.

* * *

För att kunna nå fram till en förnuftig språkriktighetsprincip måste man således söka att komma till en rätt uppfattning af språkets väsen och uppgift. Är denna funnen, så är det jämförelsevis lätt att angifva normen för språkriktighet. Det språkbruk är naturligtvis bäst, som bäst löser den för språket ställda uppgiften. Hvilken är alltså denna?

Besvarandet af denna fråga leder öfver till hvad jag ofvan ansett kunna betecknas såsom

III. Den rationella ståndpunkten. Jag kan här

knappast hänvisa till några företrädesvis representativa vetenskapsmän, emedan det här ifrågavarande åskådningssättet, såsom vetenskaplig teori, just befinner sig i görningen och — så vidt jag vet — ännu icke klart formulerats, trots att det är ett nödvändigt korollarium af den uppfattning rörande språkets väsen och uppgift, hvilken af Madvig, Whitney, Leskien, Paul och öfverhufvud hela den s. k. junggrammatiska skolan hyllas och så segerrikt förfäktats. Emellertid intaga ännu dennas anhängare i fråga om språkriktighet en vacklande ställning, beroende därpå, att de icke hunnit fullt lösgöra sig från inflytandet af den äldre, nyss skildrade »naturhistoriska» ståndpunkten. Detta gäller t. ex. både där, såsom i Tyskland, de ifrigaste och talangfullaste junggrammatikerna äro till finnandes[1],

---

[1] T. ex. »Den öfvervägande brukligheten af ett uttal är den enda måttstocken på dess korrekthet och mönstergiltighet» (Paul, Principien der sprachgeschichte, s. 55, 2 uppl. s. 58). För så vidt emellertid förf. här endast åsyftat uttalet — hvilket är mycket möjligt — och icke öfriga slag af formbildning, så är hans uttryck tämligen riktigt (jfr sid. 185 nedan). Så är däremot under inga omständigheter fallet med följande tillspetsade uttalanden af Osthoff (Schriftsprache und Volksmundart; h. 411 uti Virchow & v. Holzendorff's Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher vorträge): »Skriftspråket måste, såsom språk betraktadt, otvifvelaktigt i värde stå tillbaka för munarten» (s. 15); »det finnes öfverhufvud — detta kan ej nog betonas — inför den fördomsfria, äkta historiska språkuppfattningen intet riktigt och falskt i fråga om en språkform ... På all historisk utveckling äro begreppen rätt och orätt otillämpliga... Något som på historisk väg blifvit till, är det rätta, just därför att det blifvit till... Må också en Napoleon III genom en statskupp och andra moraliskt förkastliga medel tränga sig i spetsen för staten, så snart det lyckas honom att befästa

och där, såsom i Sverge, förmodligen hela den yngre generationen af språkmän mer eller mindre tillhöra denna riktning. Hos oss torde man emellertid kunna anse Es. Tegnér d. y. såsom en tämligen konsekvent representant för här ifrågavarande språkriktighetsståndpunkt, änskönt han i sin briljanta och för kritiken af den »literärhistoriska» ståndpunkten så viktiga artikel »Om språk och nationalitet» (Svensk tidskrift, 1874) gjort sig skyldig till några uttryck, af hvilka det förefaller som om han i likhet med den förra ståndpunktens anhängare satte bruket som högsta norm för språkriktighet[1]. Många förträffliga uttalanden och antyd-

---

sig i makten, är han fransmännens legitime kejsare» (s. 25); »Med språkfel måste vi mena det som icke, icke längre eller ännu icke upptagits i det allmänna bruket» (s. 27).

[1] »Må språket ha sin gång» (s. 144); »de största språkorimligheter i verlden blifva riktiga, så snart de fått bruket på sin sida, liksom den värste usurpator blir legitim, när han blott sitter fullkomligt fast på sin tron» (s. 133); »ett språk är icke annat än ett inom en viss krets rådande mod. Om detta mod är aldrig så orimligt, så är det dock [»ock» är väl tryckfel] språklag, för så vidt det är gällande. Det finnes ingen auktoritet öfver det att vädja till. Så till vida kan man säga därom: vox populi vox dei» (s. 112). Härpå svarar jag naturligtvis (jfr också hvad jag härom yttrat i tidskriften Nystavaren för 1886, s. 23 f.): Lika visst som man för att få reda på, hvad som är en riktig beklädnad, kan vädja från en modegalen allmänhet till läkaren, som tänkt öfver kläders uppgift, och till skräddaren, som yrkesmässigt förfärdigar sådana, så kan man i fråga om språket vädja till språkfilosofen och språkkonstnären. Ett annat är, att allmänhetens, företrädesvis på bruket grundade smak har en modifierande betydelse; ty om en skräddare, i samråd med läkaren, förfärdigar de mest idealiska dräkter, men allmänheten har en så förvänd smak, att den hellre finner sig i att få gå naken, än den begagnar dylika »fula» kläder, så är klart,

ningar, som peka åt rätt håll, finnas i den lilla uppsatsen »Några ord om svenska språkets bearbetning i närvarande tid» af —*n*, en skrift där dålig stil, bjärt framträdande brist på fackkunskaper samt ett och annat förfluget infall icke mäkta förtaga intrycket af den ovanligt goda sens commun, hvarom arbetet i sin helhet vittnar. Öfverhufvud torde de flesta af våra icke lingvistiskt skolade författare omedvetet — mer eller mindre — och in praxi representera den efter min uppfattning rätta ståndpunkten i språkriktighetsfrågan, under det att här, liksom så ofta på andra områden, de egentliga fackmännens uppträdande mången gång bringat i åtanka det gamla ordet: »mycken lärdom hafver gjort dig rasande». Jag torde därför vara en tolk för en i vida kretsar rådande sens-commun-uppfattning, då jag nu går att framställa det resonemang, som från den »rationella» ståndpunkten bör föras.

Man har här att utgå från följande axiom: Språket är ett meddelelse-medel. Alltså är det språkbruk bäst, som bäst meddelar det, som skall meddelas. Absolut oriktigt är sålunda blott det språkbruk, som antingen alls icke mäktar bibringa den, till hvilken det riktar sig, någon kännedom om den talandes (skrifvandes o. s. v.) mening, eller som inger en falsk uppfattning af denna. Dåligt är det språkbruk, som endast ofullständigt lyckas nå sin afsikt att meddela tanken; godt, respektive det bästa är det språkbruk, som lyckas tillnärmelsevis väl eller fullkomligt att sätta den tilltalade in i den talandes tanke- eller föreställningslif. Hvilka medel och konstgrepp skola nu an-

att dessa kläder äro för tillfället (d. v. s. för denna publik) dåliga, ja absolut odugliga. Härom mera nedan!

vändas för att uppnå ett så godt resultat som möjligt? Detta beror naturligtvis på, hvilka som i hvarje föreliggande fall utgöra den talande och den tilltalade. Detta sednare är den viktigaste omständigheten. Synpunkten är således fullkomligt opportunistisk. Intet uttryck är i allo bäst, utan hvart och ett är endast i detta speciella fall det bästa. Hvad som här är bra, är där dåligt; hvad i dag är godt språkbruk, är i morgon ett språkfel. Såsom generell regel kunna vi uppställa: Bäst är hvad som kan af den förevarande publiken **exaktast** och **snabbast** uppfattas och af föredraganden **lättast** produceras[1] eller, såsom Flodström (Nystavaren 1887, sid. 143) föreslår att ändra denna min formulering, Bäst är den språkform, som med nödig tydlighet förenar största möjliga enkelhet.

* * *

Jag vill nu för att visa, hvart denna uppfattning in praxi bör leda, meddela dels en mängd exempel på sådant språkbruk hos våra författare, hvilket från denna ståndpunkt måste betraktas såsom språkfel; dels exempel på sådant, som utgör ett verkligt förbättrande och utvecklande af vårt språk. Härvid måste jag dock ännu en gång betona, att hvad som i skrifter (och tal) afsedda för en viss publik är ett fel, kan inför en annan publik vara ett lyckligt grepp, och tvärtom.

1. Oriktigt är hvad som missförstås. Det är alltså t. ex. afgjordt oriktigt att i en icke-filosofisk

---

[1] Jämför Tegnérs uttryck (anf. st. s. 130): »Det som lättast gifvet lättast förstås».

eller i en populär-filosofisk framställning använda uttrycken »*självmedvetande*», »*sinnlig*», »*förnuftig*», »*personligt väsen*», »*moralisk person*» för att beteckna de begrepp, som inom den boströmska filosofien med dessa facktermer afses; oriktigt därför, att dessa uttryck nästan med nödvändighet måste af en icke filosofiskt bildad person missförstås, såsom också en nästan daglig erfarenhet gifver vid handen.

2. Oriktigt är hvad som icke förstås. Alltså är det tydligtvis galet att t. ex. i »öresskrifter för folket» o. d. literatur använda uttryck sådana som *timid* i stället för *blyg* (eller *tillbakadragen*), *nonchalant* för *vårdslös* o. s. v. De äro oriktiga, icke af några patriotiska (puristiska) skäl, utan emedan de här icke begripas. På sin höjd kunna de missförstås, såsom då hos allmogen *aktiv* kommit att betyda *aktsam*, *chikan* någonting med*skickadt* och *laxera* försegla med *lack* (jfr. sid. 42 ofvan).

Ett särskildt fall af icke-förstående föranledes ej sällan af s. k. homonymer, d. v. s. ord med samma ljud men olika betydelse (t. ex. *lif* i motsättning mot död och *lif* på en klädning). Ehuru tillvaron af dylika är i hvarje språk mer eller mindre oundviklig[1], utgör den dock onekligen en väsentlig brist[2] uti språ-

[1] Enär ju de allra flesta »ord» hafva flera betydelser — d. v. s. äro olika ord — består, strängt taget, den ojämförligt största delen af ett språks ordskatt af homonymer. Ett språk, där hvarje tankeskiftning har sitt särskilda uttryck, är beklagligtvis en utopi.

[2] Däremot är tillvaron af s. k. synonymer, d. v. s. ord med olika ljud, men (samma eller) ungefär samma betydelse, en högst betydande fördel för ett språk; ty först och främst är att märka, att synonymer nästan aldrig äro fullständiga sådana, utan ange vissa nyanser (t. ex. *fäderneslandet*, *fosterland*,

ket, emedan den lätteligen alstrar tvetydiga uttryck, d. v. s. uttryck som såtillvida icke förstås, att de ej upplysa om, hvilkendera af tvänne (eller än flere) möjliga betydelser är den åsyftade.[1] De äro till gagn och glädje endast för ordlekaren, till hvars bekvämlighet dock icke så synnerligen stor hänsyn torde böra tagas vid afgörande af språkriktighetsspörsmålet. Emellertid äro de flesta homonymer jämförelsevis oskadliga, enär man vanligtvis af sammanhanget finner, hvilken betydelse i det förevarande fallet är den rätta. Men det är i alla fall en — om också icke synnerligen betydande — olägenhet att t. ex. i svenskan hafva sju olika ord med formen *led* (nämligen: 1. en *led* på kroppen; 2. *led* = väg, farled; 3. ett *led* i en

---

hemland, *fädernejord*, *fosterjord*, *hembygd* m. m. d.), och äro sålunda rent af nödvändiga för det precisa uttryckandet af hvad man åsyftar: och vidare må besinnas, att om tvänne uttryck verkligen vore fullständigt synonyma (t. ex. möjligen *Kristus* och *Jesus* i vanligt språkbruk), så är det, förnämligast i estetiskt afseende, förträffligt att ha tillfälle till variation i uttrycket.

[1] Märkas bör, att då skriftspråket stundom undviker denna olägenhet genom skrifningar som *hvitt: vidt*, *själ: skäl: stjäl* o. d., är därmed ingenting vunnet för talspråket, där frasen »*vär(l)den* är föraktlig», är tvetydig, hur den än skrifves. Om emellertid skriftspråket härutinnan är bättre än talspråket — ett försteg som dock säkerligen icke är af den betydelse, att skriftskillnaden bör upprätthållas med ringaktning af andra behjärtansvärda synpunkter, hvilka ju nyligen föranledt vår officiella ortografi att uppgifva distinktioner sådana som *rigta: rikta*, *sigta: sikta*, *flygt: flykt*, *t(h)é: te* o. d. — om så är, så har skriften däremot en annan specifik olägenhet i sina s. k. homografer, d. v. s. ord med olika ljud och betydelse, men samma skrifning, t. ex. *men* (substantivet och konjunktionen), *kort* (substantivet och adjektivet) o. a.

krigshär; 4. ett *led* på en gärdesgård, grind; 5. adjektivet *led;* 6. imperativen af *leda;* 7. preteritum af *lida)*[1], och gifvet är, att om ett ord vacklar mellan två former, af hvilka den ena i ljud öfverensstämmer med ett annat ords — t. ex. *fordra*, som i hvardagstal vanligen får heta *fodra* (jfr *fodra* kreatur) — så är den andra att föredraga (således här *fordra*, änskönt denna form är i talet den mindre brukliga). Från denna synpunkt alltså bör man motarbeta, såsom varande till verklig nackdel för språket, utbredandet af det i Stockholm (m. fl. orter) gängse uttal, hvarigenom *sed* och *säd*, *ref* och *räf*, *hven* och adj. *vän*, *reta* och *räta*, *veta* och *väta*, *meta* och *mäta*, *skela* och *stjäla* o. s. v. i oändlighet, sammanfalla med den påföljd, att språket sålunda får några nya tjog, eller kanske hundratal, af homonymer (jfr sid. 101 ofvan).

En grupp af homonymer, som här förtjänar särskild uppmärksamhet, äro de, som uppkommit därigenom, att olika delar af ett paradigm antagit samma form. En dylik förenkling af paradigmet är ingenting ondt, så länge ej tvetydighet därigenom uppstår — så t. ex. har däraf, att nominativen, dativen och ackusativen i nysvenskan erhållit samma form, ingen nämnvärd olägenhet, snarare vissa fördelar uppstått — men den innebär en språkförsämring, så snart detta blir fallet, ty det vill säga, att två (eller än flere) väsentligen skilda betydelser fått slå sig tillsammans om samma form, hvilket är en brist. Då t. ex. den urnordiska singularen *borda* (ett bord) och pluralen *bordu* (flera bord) genom vissa ljudlagars verksamhet båda

[1] Jfr att tyskan (enligt Johannson, a. st. sid. 117) har sexton olika ord med formen *lehne.*

ledde till den fornsvenska singular- och plural-formen *bordh*, uppstod en tvetydighet, hvaraf vi hafva verklig olägenhet än i dag. Vid en fras sådan som »Jag beundrar snickarens *bord*» eller »Jag har sett Sverges vackraste *landskap*» är det oss alldeles omöjligt att afgöra, huruvida det är ett eller flera bord, ett eller flera landskap, hvarom fråga är. Denna olägenhet höll på att delvis afhjälpas på 1500- och 1600-talen, då *brefver* (af *bref*), *besluter* (af *beslut*), *mynter* (af *mynt*) och åtskilliga andra dylika, välbehöfliga och därför förträffliga[1], pluralformer skapades åt våra på konsonant slutande neutra. En olycka för vårt språk var det måhända, att man ej fortgick på den väg man sålunda inslagit, utan att dessa pluraler tvärtom så småningom tillbakaträngts; och »språkvidrigt» är det att nu söka motverka dylika former, som lyckligtvis ännu rätt ofta — åtminstone i talspråket — förekomma, specielt ofta hos utländska låneord (t. ex. *elementer*[2], *systemer, resultater* m. fl.), men äfven hos åtskilliga inhemska ord eller jämförelsevis gamla lånord (t. ex. *härader, landskaper, behofver, förråder* o. a.), där formen på *-er* mången gång har 200- eller 300-åriga anor, hvilka borde kunna tillförsäkra den sympatier hos vännerna af det gamla — som dock hittills varit dess argaste fiender[3]. Här ha vi således åter ett fall,

---

[1] »Språkvidriga» (Rydqvist, Sv. Spr. L., II, 313); »former, hvilkas barbari nu sticker oss bjärt i ögonen» (V. Rydberg, a. st. s. 522).

[2] »Falskt böjdt» (V. Rydberg, anf. st. s. 514 f.); »ett fel, som hvarje skolgosse väl nu får lära sig att undvika» (s. 522).

[3] »Det är ett märkvärdigt förhållande, att många, i öfrigt skarpsinniga män, som ifra för att vi skola hålla våra fäders språk rent och oförderfvadt, hafva så svårt att komma ihåg, att

där den — åtminstone i skriftspråket — mindre brukliga formen är den språkriktigare. »Öfversikt öfver filosofiens *systemer*» är en riktigare titel än »Öfversikt öfver filosofiens *system*», då fråga verkligen är om flera sådana; den är den riktigare, emedan den är mera upplysande rörande verkliga meningen[1]. *Skepper*, *border*, o. d. vore riktigare pluraler än *skepp*, *bord* o. s. v., om och när dylika former lättare förstodes, hvilket emellertid säkerligen icke ännu är fallet såsom vid *förråder*, *behofver* m. fl. Man är nämligen ännu alltför ovan vid ändelsen *-er* hos ord, så ytterst vanliga och med så genuint svensk klang som t. ex. *skepp*, *bord*. Till sådana kan turen rimligtvis komma först sedan alla andra neutra på konsonant antagit pluraländelsen *-er*[2].

3. Oriktigt är vidare, hvad som endast med svårighet förstås. Jag har hittills uteslutande betonat vikten af att ett uttryck exakt uppfattas af den tilltalade. Men det är äfven af vikt, att det snabbt och med minsta möjliga ansträngning[3] fattas. Mindre

våra fäder lefde icke blott på 12- och 1800-, utan också på 16- och 1700-talen» (Es. Tegnér, a. st. s. 132).

[1] Flodström (a. st. s. 147 ff.) anser denna fördel vara af ringa betydelse. Af motsatt mening är Johannson (a. st. sid. 246 ff.); jfr Schlyter, Ordbok sid. XXXIX f.

[2] Jfr numera härom utförligt N. Linder »Om *-er*, *-r*, *-ar* och *-or* såsom pluraländelser för neutrala substantiver» (speciellt sid. 57 ff.).

[3] Hvad man gemenligen kallar god (lättläst) stil i motsättning mot dålig (eller, som det oftast heter, tung) stil, har för detta beröm hufvudsakligen att tacka sin författares tillgodoseende af denna sida af språkriktigheten. Från denna synpunkt har Herbert Spencer i sin lilla förträffliga uppsats »The philosophy of style» (Westminster Review, oct. 1852; omtryckt

riktigt är därför det uttryck, som mindre fort för den tilltalade klargör den talandes mening; som kräfver större ansträngning för att rätt begripas. Härvidlag är naturligtvis mycken subjektivitet i uppfattningen möjlig, i ty att personers förmåga af idéassociation och sätt att associera sina idéer ju äro så högst olika, att det uttryck, som ögonblickligen mäktat föra den enes föreställning på rätt stråt, kan gentemot den andre visa sig fullkomligt odugligt. Jag är därför fullt medveten om, att möjligen något af de exempel på hithörande språkfel, som jag nu går att anföra, torde vara mindre lyckligt valdt och alltför mycket bära vittne om min individuella smak.

»Gifva goda *efterdömen*» synes mig vara afgjordt sämre än »gifva goda *föredömen*», emedan det förra uttrycket står i fråga om sin bildning i en onaturlig opposition mot ungefär liktydiga uttryck såsom »vara en *föresyn, förebild, föregångare*» m. fl., hvilka man omedvetet har i sitt minne, och med hvilka *föredöme* enkelt och naturligt associerar sig[1]. För resten skulle t. ex. »ett efterföljansvärdt efterdöme» nästan låta som en motsägelse.

Till dömes, brukadt af V. Rydberg och många hans efterföljare i stället för *t. ex.,* är obekvämare och alltså sämre än detta vanligare uttryck, emedan

---

i Essays, Vol. II, 1868), stödd på en mängd fina observationer, framställt en hel teori för stilistisk praxis. Till denna artikel får jag, beträffande ifrågavarande sida af saken, hänvisa för komplettering af min framställning.

[1] Rydberg tyckes föredraga *efterdöme*, utan tvifvel emedan detta är äldre (isl. *epterdœme*) än *föredöme*, som är en yngre bildning, framkallad just af de psykologiska grunder jag ofvan angifvit.

det frestar tanken till en missledande association med *döma,* hvarmed det till betydelse har numera ingenting gemensamt.

Tillkall (Rydberg) i stället för *anspråk* är olämpligt, bland annat emedan det leder tanken hän på *tillkalla.* Af liknande grund är *dyrd* (Rydberg), som associerar sig med *dyr,* icke ett passande synonym till *ära.* *Märkelse* (Rydberg) kan icke utan stor svårighet hos en svensk väcka samma föreställning som *betydelse (bemärkelse),* ty det associerar sig oundvikligen med *märka,* till hvilket det träder i samma betydelseförhållande som *stärkelse* »hvad som stärker» till *stärka, rökelse* till *röka, händelse* till *hända, styrelse* till *styra* o. s. v., eller ock som *döpelse* »det att döpa(s)» till *döpa, rörelse* till *röra* m. m.

Att, såsom H. Hildebrand gjort, vilja ersätta *handtverk* med *handverk* är oriktigt icke blott af sednast angifna grunder, utan också emedan härigenom skulle uppstå ett nytt par af de redan förut alltför talrika homonymerna. *Handverk* skulle dels föranleda en numera — då handtverkaren ej så som förr är hänvisad till handen — olämplig association med *hand,* dels i ljud sammanfalla med *handvärk,* visserligen till stor uppbyggelse för alla vitsmakare. För öfrigt skulle det vara intressant att veta, huruvida den, som skrifver *handverk,* också verkligen i sitt tal genomför den för honom lika tillbörliga, men icke alldeles så lättvindiga reformen. I annat fall skulle jag vilja påpeka, att därest en ändring af dylika i talspråket ytterst gängse ord skall hafva någon utsigt att lyckas, bör den först företagas (och helst också genomföras) i talet, hvarefter turen må

komma till skriften. I viss mån annorlunda ställer sig saken med t. ex. vetenskapliga termer, hvilka lika mycket eller mera förekomma i skrift än i tal.

4. Sämre är hvad som, rent fysiskt sedt, mindre klart och tydligt uppfattas, sålunda hvad man kallar ett dåligt uttal. De reella betingelser, som göra ett visst uttal bättre, d. v. s. ändamålsenligare än ett annat — äfven om detta skulle vara »brukligare» — äro bl. a. följande (jfr för öfrigt O. Svahn, Det muntliga föredragets konst I, 181 ff.):

a) Att ljuden i och för sig äro tydligt artikulerade. Nödig tydlighet vinnes dels genom en energisk artikulation — härpå beror det t. ex. att franskans »spända» ljud behaga oss vida mer än engelskans eller danskans »slappa» — dels ock därigenom, att artikulationsstället icke förlägges längre tillbaka i munnen än som för producerandet af det åsyftade ljudet absolut nödvändigt är. Härigenom ernås nämligen en högre grad af hörbarhet. Också är det väl tämligen allmänt erkändt, att det uppsvenska *r*-ljudet, som bildas med tungspetsen, är vida att föredraga framför det sydsvenska »skorrande» *r*, som frambringas medelst tungroten. Bäst lottade af alla ljud öfverhufvud äro från ifrågavarande synpunkt de s. k. labiala och labialiserade ljuden, som bildas medelst läpparnas medverkan, och hvilkas artikulation därför kan uppfattas icke blott af örat, utan äfven åtminstone delvis af ögat. Också beror t. ex. engelskans så öfverklagade otydlighet väsentligen på dess föga utpräglade läppartikulation, en brist som särskildt bjärt framträder vid jämförelse med den på starkt labialiserade vokaler *(o, u, y, å, ö)* så rika svenskan.

b) Att ljuden äro tydligt differensierade i förhållande till hvarandra, d. v. s. ligga i fråga om bildningsläge och bildningssätt så pass långt från hvarandra, att de ej lätteligen kunna förblandas. Det är genom brister af denna art, som t. ex. sång är från rent språklig synpunkt så underlägsen talet. I den förra ha nämligen, såsom vi ju blott alltför ofta nödgas konstatera, alla vokaler en gifven tendens att förskjutas åt *a*-hållet, emedan denna vokal är den i alla tonlägen lättast producerade.

c) Att relativt många språkligt differensierade ljudnyanser finnas, och att dessa kunna med hvarandra bilda en relativt stor mängd af kombinationer. Ett ljudrikt språk står alltså närmare idealet än ett ljudfattigt, som bland annat nödvändigtvis måste komma att lida af en mängd homonymer (hvarom jfr sid. 163 ff. ofvan). Också har jag redan ofvan framhållit, hurusom de svenska dialekter, som i likhet med stockholmskan icke i uttalet göra skillnad på *sed* och *säd, ref* och *räf* m. m., härigenom äro från en icke oviktig synpunkt sämre än de andra.

d) Att många med stämton försedda (d. v. s. tonande, sångbara) ljud finnas att tillgå. Särskildt är rikedom på det klangrikaste och därför sångbaraste af alla ljud, vokalen *a* (jfr ofvan b) härvidlag af oskattbart värde. Dylika ljud, som i sång äro strängt taget de enda, som i nämnvärd grad höras, äro nämligen äfven i vanligt tal vida mera hörbara (»sonora») och göra sig därför ojämförligt bättre gällande för uppfattningen. Därtill kommer, att endast dessa sångbara ljud äro mäktiga af de musikaliska modulationer (»tonfall»), som äro bärare af de skiftande känslostämnin-

garna och skapa hvad man kallar »uttrycksfullheten» i språket. Också är det en både gammal och allmän mening, att den vokalrika italienskan, till stor del just på grund af denna sin egenskap, i skönhet öfvergår de på konsonanter så rika tyskan, ryskan och äfven franskan. Och att den *a*-rika svenskan just härigenom öfverträffar den på rent *a*-ljud så fattiga danskan, torde väl få anses vara lika allmänt erkändt. Emellertid gäller regeln »lagom är bäst» äfven i fråga om vokalrikedom, ty t. ex. den värmländska frasen »å i åa ä e ö» (d. v. s. »och i ån är en ö») är visserligen klangrik, men ändock mindre tydlig. Detta beror här på, att glidljud — hvilka nästan alltid inställa sig vid »hiatus» (d. v. s. då två vokaler sammanstöta) — här uppträda i sådan mängd, att de minska precisionen i uppfattningen.

* * *

Allt hvad jag hittills anfört såsom villkor för språkriktighet, har afsett den tilltalades bekvämlighet, som också mycket riktigt utgör, hvad som bör i främsta rummet tillgodoses. Men det är äfven af stor vikt, att språket är för den talande så lätthanderligt som möjligt[1]. Häraf följa åtskilliga nya anspråk, som äro att ställa på språkriktighet i högsta mening:

5. Sämre äro sådana uttryck, som innebära en

[1] Att den tilltalades intresse (språkets tydlighet) och den talandes intresse (språkets enkelhet) ligga i strid med hvarandra, och att ett praktiskt språk måste bildas genom en ständig kompromiss mellan bådas fordringar, påpekas af Flodström, anf. st. s. 146.

större uttalssvårighet, d. v. s. som icke ställt sig de svenska uttalsvanorna till efterrättelse. Detta är emellertid en tämligen underordnad synpunkt. Om genom det svårare uttrycket något väsentligt i andra afseenden vinnes, så bör man underkasta sig uttalssvårigheten, hvilken torde, åtminstone på längden, i de flesta fall temligen lätt låta sig öfvervinna. Men om ett uttryck icke i andra afseenden är att föredraga, så äger det alltid i sin större svårighet att uttala ett fel, till hvilket hänsyn bör tagas vid bedömande af dess språkriktighet.

Alltså är t. ex. ett stundom förekommande snobbigt uttal *prefera*"*s* (med nasalvokal såsom uti det franska *préférence*) sämre än det vulgärare *preferangs*, notabene i en svensk mun, talande för svenska öron, ty hänsynen till publiken är här som alltid i fråga om språkriktighet den hufvudsynpunkt, som aldrig får lämnas ur sikte.

Det af någon föreslagna uttrycket »*slavska* språk» är sämre än det gängse »slaviska språk», emedan förbindelsen *vs* är illa tåld i svenskan, där den ljudlagsenligt öfvergår till *fs*, hvarpå vokalen före konsonantgruppen förkortas. Men genom ett uttal *slăfsk* skulle adjektivet sämre associera sig med substantivet *slaver*, och därför vore äfven denna form sämre än *slavisk*.

Att, som en och annan »väl»talare gör, uttala grupperna *rd, rl, rn, rs, rt* med tydligt *r*-ljud (alltså: *bor-d, kär-l, bar-n, for-s, for-t*, eller kanske till och med, om det skall vara riktigt »fint»: *bored, kärel, baren* o. s. v.), är misslyckadt, emedan det för nutidens svenska tungor är ett onödigt besvär, hvar-

för det också förefaller tillgjordt, isynnerhet då detta uttal uppträder i hvardagligt språk. Något annorlunda ställer sig saken i högtidligt och poetiskt språk (samt i sång), där arkaismer — således också ett ålderdomligt uttal — äro jämförelsevis berättigade, ja i många fall eftersträfvansvärda.

Uttalet *morgon,* pl. *morgnar* (med hörbart *g*) är sämre än *mor(g)on,* pl. *mor(g)nar,* emedan svenskan nästan utan undantag låtit *rg* blifva *rj* (jfr *torg, korg, färg, berg* o. s. v.[1]), och särskildt *morgnar* visat sig vara svårt att uttala (redan fornisländskan har *mornar* jämte *morgnar*). Men en oregelbunden böjning *morgon,* pl. *mornar* är olämplig af skäl, som längre fram skola anföras.

Att i *gästgifvare* och *Kristian* bemöda sig om att uttala *s-, t-* och *j*-ljuden hvart för sig (i stället för ett enhetligt *sje*-ljud), är opraktiskt, emedan svenskan räddat denna ljudförbindelse endast i sammansättningar (t. ex. *prestgäll, lastdjur*), och såsom en sådan uppfattar man icke vidare ordet *gästgifvare;* detta med all rätt, emedan gästgifvaren icke längre gifver något åt gäster (i modern mening) utan säljer åt resande. Där, såsom i *Östgöte, Vestgöte,* känslan af sammansättning är skäligen svag, är också uttalet — med rätta — vacklande.

Att i *(p)salm, pseudonym* och *psykisk* uttala *p,* i *(t)schakå* och »ryske *tsaren*» uttala *t* är ett olämp-

[1] Därför utbytes ock *rg* mot *rj* uti lånord, i den mån de blifva verkligt införlifvade med svenskan; t. ex. *märgel* och *orgel,* som nu nästan aldrig uttalas med *rg,* hvilket däremot mer eller mindre ofta höres i de mindre nationaliserade *dramaturg, energisk, orgier.*

ligt pedanteri, då svenskan annars icke äger *ps* eller *ts(ch)* i ordens början.

Ett kvasi-danskt uttal *Khöbenhavn* eller kanske till och med ännu »bättre» *Khövenhaun* i stället för *Köpenhamn* är, då ordet brukas såsom lånord i svenskan (d. v. s. af svenskar till svenskar), ett klandervärdt snobberi, i ty att svenskan har motvilja mot (hårdt) *k* före »lena» vokaler och mot förbindelsen *vn* samt ej häller är synnerligen gynnsamt stämd mot *b* (men väl *bb*) mellan tvenne vokaler. Jfr för öfrigt sid. 185 här nedan.

6. Sämre äro sådana former, som äro svårare att för det tillfälle, då de behöfvas, hitta; hvilket beror på, att de äro svårare att minnas; hvilket i sin ordning beror på, att de trögare associera sig med öfriga uttryck af likartad användning. Ett uttryck, mäktigt af lätt association, kan lättare i minnet fasthållas, lättare vid behof tillgripas och kan, såsom redan ofvan blifvit framhållet, vanligtvis också snabbare och lättare än andra uppfattas. Men ett dylikt uttryck är just, hvad man plägar kalla ett regelbundet bildadt. Här stöta vi på den gamla dogmen, att oregelbundna former äro både goda och framför allt sköna. Om det sistnämda, såsom beroende på tycke och smak, skola vi icke tvista; men gagnet torde vara illusoriskt. Att rikedom och omväxling inom språket kan på annat och bättre sätt ernås, skall jag sednare framhålla. Här vill jag blott betona, att i och för sig är regelbundenhet, systematiskhet, organiskt sammanhang inom språket en härlig förmån.

Alltså är i vanligt (d. v. s. icke högtidligt) språk

neutralformen *intet* sämre än *inget*, emedan den sämre ansluter sig till *ingen;*[1] genitiven *hvars* (i frågesatser) sämre än *hvems*, som bättre stämmer med den nuvarande nominativen *hvem*, under det att *hvars* hvarken passar till *hvem* eller till det gamla »goda» *ho;* en neutral, med bestämd artikel försedd plural sådan som *ögonen* sämre än *ögona*, som antagit samma artikel som är den enda i *rikena* o. d. former[2]; ja framtidsformerna *bordna, bladna, kortna*, o. d., som ännu så länge blott uppträda i mycket hvardagligt språk, äro en afgjord vinst för språket, emedan detta, då de en gång blifvit ensamt härskande, kommer att hafva en och samma artikel hos alla neutra i pluralis, och denna artikel *-na* är då den samma som hos maskulinerna och femininerna, ett stort framsteg hos språket i fråga om regelbundenhet.[3]

Preteriti-formerna *stred, kved* jämte de af Rydberg m. fl. förkättrade *stridde, kvidde* äro goda, icke på grund af sin ålder — för öfrigt äro *stridde, kvidde* faktiskt äldre (se Rydqvist, Sv. Spr. L. I, 215 och 213), hvilket en och annan icke torde hafva uppmärksammat — icke heller på grund af sin oregelbundenhet, utan emedan de äro regelbundna analogibildningar efter den mycket talrikt representerade typen *rida: red* o. s. v. Sådana bildningar som de i Stock-

[1] Jämför härom L. F. Lefflers i så många afseenden intressanta anmälan af N. Linders »Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift» (Nordisk revy, april 1883, s. 11, spalt 1).

[2] Jfr Leffler, anf. st. s. 11, sp. 2.

[3] Att genusskillnaden icke bör hos artikeln betecknas, framhålles sid. 183 f. nedan.

holms-målet stundom uppdykande *rang* af *ringa*, *rös*[1] af *rysa* böra ej heller — annat än i fråga om någon viss stilart — fördömas och motarbetas, ty de äro fullt regelbundna analogibildningar efter typerna *springa: sprang* och *frysa: frös* och kunna göra anspråk på att en gång komma i åtnjutande af samma popularitet, som nu redan länge tillkommit böjningen *tvinga: tvang* (fsv. *thwingadhe*)[2] och *knyta: knöt* (fsv. *knytte*) m. m. Icke fullt så lyckad är den stundom förekommande böjningen *rycka: röck, trycka: tröck*, emedan vokalens korthet gör dessa verber väsentligen olika typen *ryka: rök*, efter hvilken t. ex. *dyka: dök* med full rätt redan lämpat sig. Alldeles förkastligt är det af t. ex. C. J. L. Almquist gjorda försöket *klippa: klöpp*, sannolikt föranledt af dialektformen *klyppa*, om hvilken dock — äfven om man i riksspråket brukade den — gäller samma betänklighet, som nyss framställdes rörande *rycka, trycka*. Dålig är också den uppländska böjningen *sitta: sått* (formen uppkommen genom en kompromiss mellan *satt* och den gamla pluralen *såto*), hvilken står där utan all analogi inom språket; god är däremot den nysvenska böjningen *satt: sutto*, i stället för det äldre *satt: såto*, emedan den nyare böjningen förträffligt stämmer med *spratt: sprutto, slapp: sluppo*, hvaremot den äldre icke ens fullt öfverensstämde med den för resten ytterst svagt representerade typen *gaf* (lång vokal, under det att *satt* har kort): *gåfvo*.

---

[1] Förekommer för öfrigt redan i fsv. (och i fornisländskan under formen *hraus*).

[2] Blott uti Gotlandsdialekten förekommer formen *thwang*.

Den öfver större delen af Sverge spridda böjningen *stå: stog* i analogi med *slå: slog* — Stockholmsmålet har tagit steget fullt ut med sitt particip *stagit (staji)* efter *slagit (slaji)* — är en icke så oäfven ersättning för det fullkomligt enstående bildningssättet *stå: stod;* men det synes mig, som om en nybildning *stå: stådde* vore afgjordt att föredraga, dels på grund af dess öfverensstämmelse med den redan faktiskt genomförda nybildningen *stått* i stället för det föråldrade participet *ståndit* (som i sin ordning var nybildning i stället för det ännu äldre *stadhit;* jfr *stad-na*), dels och hufvudsakligen emedan typen *spå: spådde: spått* (jfr *trå, försmå, så* m. m.) är vida talrikare representerad och lifskraftigare än den blott i *slå: slog: slagit* fullständigt framträdande typ, från hvilken faktiskt på senare tider eröfrats *flå* och *två* (änskönt Rydberg ännu vill i andlig stil använda *tvog, tvogo,* likaväl som *tvagit;* anf. st. s. 524). Bildningar sådana som det af mig förordade *stådde* förekomma i all synnerhet ymnigt uti barnens på allehanda nybildningar så rika — och därför så lärorika — språk, där man får höra *gå: gådde, slå: slådde, ta: tadde* (efter *ha: had[d]e*), *se: sedde* (efter *ske: skedde*) m. m. former hvilka förr eller senare nog få inträde i »de storas» språk, likaväl som *dö: dödde* (för *dog*) m. fl. ursprungligen »barnsliga» böjningar. Och hvarför? Tydligtvis emedan språket på så vis blir lättare. Men, så snart ej tydligheten blir lidande, blir språket därigenom också såtillvida bättre. Vi hafva — äfven i fråga om språket — åtskilligt att lära af barnen.

Det bär likaledes vittne om en sund språkinstinkt, då man i hvardagligt tal ej sällan omstöper det till

sin bildning enstående *hertig* till *herting* efter de snart sagdt oräkneliga maskulinerna på *-ing: höfding, utländing, inföding, niding* o. s. v.; jämför vidare titlar sådana som å ena sidan femininet *drottning*, å den andra maskulinet *konung*.

Formen *sednare* (superlativ *sednast* eller, ofta med något olika betydelse, *sist*), hvilken det nu blifvit modernt att söka utrota[1], är för en betydelse motsatt den af *förr(e)* vida bättre än det nu allmänt favoriserade *senare (senast)*, som bör reserveras för betydelsen *mera (mest) sen*. *Sednare* är i den angifna betydelsen bättre, icke blott emedan det då nästan oundvikligt associerar sig — hvilket är en stor fördel — med det till betydelse närstående *sedan*, som också behöfver en särskild komparativ, skild från den af *sen;* utan äfven, och än mer, därför att det här som alltid är en betydande fördel att ega ett synonympar (jfr härom ofvan sid. 163 not 2), hvilket i detta fall får uttrycka den icke oviktiga betydelsedifferens, för hvilken latinet använder *posterior* och *serior*, engelskan *latter (last)* och *later (latest)*.

I händelse formen *sednare* verkligen, såsom allmänneligen antages, på så sätt uppstått, att *senare* genom association med *sedan* erhållit ett *d* — det kunde emellertid tänkas, att *sednare* vore direkt bildadt af *sedan* genom komparation — så står detta

[1] Häri samverka både den literärhistoriska och den naturhistoriska ståndpunktens anhängare, de sednare med den efter min mening på ett faktiskt misstag beroende argumentationen, att *d* aldrig uttalas. »Huru ofta som hälst brukade i skrift kunna därför sådana ordformer som — — *sednare* — — aldrig vinna erkännande af att vara riktiga» (Richert)!

fall mycket nära hvad man kallar folketymologi, d. v. s. en på god tro (i motsats mot vits) företagen omtydning (oftast i förening med formell ombildning) af ett mer eller mindre svår-associeradt uttryck [1]. Dylika bildningar, som fordom voro — och väl kanske ännu på de flesta håll äro — ytterst föraktade, såsom de där framför andra »språkfel» äro hiskliga och ovärdiga en verkligt »bildad» människa [2], de äro emellertid förträffliga, i fall det nya uttrycket blifvit så att säga genomskinligare, fått lämpliga associationer, hvarigenom det lättare minnes, hittas och fattas. En synnerligen god folketymologi föreligger i vårt *armbåge* för äldre *almboge* och detta för ännu äldre *alnboghe*. Mot det dialektiska *badsäng* (för *bassin*) är i fråga om dess första beståndsdel föga att invända; däremot lär väl lämpligheten af den andra med rätta dragas i tvifvelsmål. De likaledes i munarterna förekommande *jordgrafi* (för *geografi*), *stirreskåp* (*stereoskop*), *jämnasteg* (*gymnastik*), *dra-tvärs* (*travers* på ett järnvägsspår) ägna sig — trots sin förvånande fyndighet icke lämpligen för en allmännare användning, emedan det här gäller vetenskapliga och yrkes-termer, hvilka böra vara så kosmopolitiska som möjligt, enär vetenskapen och yrkesbildningen icke är eller åtminstone icke borde vara i första rummet »nationell».

Till hinders är all öfverflödig barlast. Det gäller inom språket detsamma som på de flesta andra

---

[1] Jämför härom utförligare sid. 38 ff. ofvan.

[2] Icke för ty är vårt riksspråk öfverfullt af dylika grässligheter: *frukost* (plattyska *frokost*, t. *frühstück*), »vara i sitt *esse*» (fr. être à son *aise*), *alldeles* (af fsv. *allalcdhes*), o. s. v., se mitt ofvan sid. 38 noten citerade arbete.

områden, att hvad som ej är till gagn är till skada. Detta leder oss till följande tvenne påståenden.

7) Sämre är ett längre uttryck, då det icke säger något annat än ett kortare eller åtminstone icke för tillfället kan eller bör uttrycka något annat. Exempel på hithörande fall äro bl. a. *misskund(samhet), saktmod(ighet), enfald(ighet), häkte(lse), umgänge(lse), (be)läglig, (be)dåra, (be)väpna, (be)fukta* o. s. v. *Ensam* är bättre än det äldre *ensamen*, äfven på grund af sin regelbundna bildning (jfr ofvan), efter de talrika adjektiverna på *-sam (långsam, skämtsam* o. s. v.). Emellertid är den här framhållna synpunkten för språkriktighet af mycket underordnad betydelse, enär de längre uttrycken — äfven de flesta bland de af mig ofvan anförda — nästan alltid mäkta angifva och behöfvas för att angifva en betydelsenyans, som — om också minimalt — skiljer sig från det kortares. Så t. ex. är jag i motsats mot V. Rydberg (anf. st. s. 498) — af den meningen, att *beledsaga* icke kan till fullo ersättas af *ledsaga;* en konung *beledsagas* af sin svit, en text af noter, men man *ledsagar* en främling; *beledsaga* anger ett ofritt och passivt följande, *ledsaga* antyder ett frivilligt och aktivt vägvisande. — Jag vänder mig därför till en viktigare synpunkt af liknande art.

8) Dåliga äro uttryck, som lida af pedantisk och onödig tydlighet, d. v. s. som medelst sin form ange en betydelsedistinktion, som antingen icke behöfver angifvas, emedan den redan på annat sätt är för tillfället uttryckt, eller också icke bör angifvas, emedan den icke längre såsom sådan uppfattas.

Ett godt exempel på en af det förra skälet onödig formdifferensiering hafva vi i svenska skriftspråkets verbalböjning, t. ex. »jag *går*», »vi *gå*» och »jag *gick*», »vi *gingo*», där numerus uttryckes icke blott genom det utsatta subjektet, utan äfven genom de skiftande formerna hos verbet; detta sednare alldeles onödigtvis, enär platt ingen otydlighet eller öfverhufvud någon olägenhet uppstår genom en böjning »jag *går*», vi *går*» och »jag *gick*», »vi *gick*», såsom hvardagstalet också redan länge[1] uttryckt sig. Den särskilda pluralformen har blifvit öfverflödig i och med det, att subjektet, äfven då det är ett personligt pronomen, undantagslöst utsättes. Behöflig är denna formdifferens däremot t. ex. i latinet, där *lego, legimus* är regel, konstruktionen *ego lego, nos legimus* däremot ett sällsynt undantag; där således *jag, vi* o. s. v. uttryckas b l o t t genom verbets ändelse. Af samma skäl är särskild pluralform jämförelsevis behöflig i den svenska imperativen t. ex. (*läs, läsen*), där subjektet ej utsättes; hvadan det hvardagliga talspråket, som ej heller här skiljer på singular och plural, i d e n n a punkt är åtminstone s å t i l l v i d a sämre än skriftspråket och det högtidligare talspråket, att det är otydligare (jfr ofvan sid. 167 not 1). — Af liknande skäl är det ett förkastligt pedanteri att, som en och annan vill, skilja på en nominativ »*närvara*» och en pre-

---

[1] Till och med i fornsvenskan voro dylika konstruktioner icke sällsynta (t. ex. i Cod. Bureanus), och redan i landskapslagarna finnas såväl ett par exempel på det numera hos alla svaga preterita genomförda lånet af singularform i pluralis (t. ex. *kopte* för äldre *kopto*) som ock många fall af presens singularis i stället för pluralis (t. ex. *ær, havir* för *æru, hava* m. m.).

positionskasus »(i någons) *närvaro*». Här gör tillvaron af preposition en särskild oblik kasusform öfverflödig. Att i detta speciella fall *närvaro* såsom gemensam form är att föredraga framför *närvara*, framgår af hvad jag sid. 186 f. nedan yttrar.

Bland exemplen på ett pedantiskt upprätthållande af en formdifferens, som icke längre uppfattas såsom bärare af en betydelsedifferens, förtjänar framför andra att framhållas det hos många författare framträdande bemödandet att i riksspråket uppehålla den redan utdöda — men i många dialekter lifligt fortlefvande — känslan af genusskillnad hos döda föremål. Detta skall ske genom att i riksspråket, i likhet med dialekterna, använda pronomina *han* och *hon* i stället för det såsom oriktigt brännmärkta *den*. Det skall sålunda heta »stolen, *han*» men »dörren, *hon*», icke »*den*» i någotdera fallet. Att detta är misslyckadt, och att *den* verkligen är att föredraga [1], behöfver jag här ej utförligt framhålla, eftersom jag i denna punkt kan hänvisa till Tegnérs (anf. st. sid. 140 ff.) förträffliga kritik af dessa sträfvanden. En konsekvens af denna min åsikt blir naturligtvis, att jag äfven måste såsom förkastlig betrakta den nu så gängse äflan att i substantivets och adjektivets bestämda former samt i adjektivets obestämda pluralformer uppe-

---

[1] Att i likhet med åtskilliga genuina stockholmare välja *han* till generellt pronomen och sålunda säga »dörren, han», ja »skatan, han» är tydligtvis oriktigt därför, att *han* behöfves — äfven för en stockholmare — såsom särskild beteckning för sådana föremål, som verkligen äga ett naturligt maskulint kön, t. ex. *man, yngling, bock, gumse, hingst, oxe* m. fl. fall, där man ännu bibehållit känslan däraf.

hålla en genusskillnad. Jag anser det vara olämpligt (emedan onödigt) att säga (och skrifva) *skyarne, fötterne, stolarne* i motsättning mot *dörrarna, dikena.* Kan ett neutrum sådant som *dikena* få begagna samma artikel *-na,* som af ålder tillkommit *kvinnorna,* så bör man med allt skäl yrka »full likställighet» för genus maskulinum. På sin höjd kan man finna sig i, att *-ne* — som för öfrigt på 1500-talet var mindre brukligt än *na-* (ursprungligen den maskulina ackusativens form) — reserveras för ord som utmärka naturligt kön, t. ex. *gossarne, konungarne,* ehuru den äfven i detta fall är af rent estetiska skäl så godt som oanvändbar, då den obestämda formen ändas på *-er,* t. ex. *presterne, européerne, handelsresandene.*[1] Likaså synas mig »*stora, vackra* stolar», »den *blåa* himlen», »den *långa* vägen» vara afgjordt att föredraga framför »*store, vackre* stolar», »den *blåe* himlen», »den *långe* vägen», uttryck som äro så krystade, att de nästan förefalla komiska. Däremot torde man, åtminstone för viss stil, böra förorda uttryckssättet: »*ädle* gynnare», »*gode* herrar», »den *sköne* ynglingen», »den *gamle* siaren» o. s. v.[2]

Men vidare och slutligen kan man påstå:

[1] Jfr om denna fråga den utförliga framställningen af N. Linder: »Några anmärkningar om slutartikeln i svenska språket» i »Forhandlinger paa det andet nordiske filologmøde», Kristiania 1883), där *-na* förordas såsom artikel för alla fall utan undantag. — Att, som några företagit sig, oberoende af genus använda *-ne* såsom artikel efter *-ar,* däremot *-na* efter *-er* (således t. ex. *drottningarne,* men *presterna*), är fullkomligt godtyckligt. Förmodligen tycker man, att det »låter bra».

[2] Om uttrycket »*mine* herrar» se N. L(inder) i tidningen Aftonbladet den 25 sept. 1894.

8) Absolut förkastlig är hvarje ändring i språkbruket, hvarigenom intet vinnes, d. v. s. som icke leder till, att tanken vare sig exaktare eller snabbare meddelas, ty i så fall innebär ändringen endast besvär för den talande, ofta också för den tilltalade, utan någotsomhelst gagn för någondera. Alltså är bruket såtillvida normgifvande för språkriktighet, att ceteris paribus (d. v. s. om det ena uttrycket icke i annat afseende är bättre än det andra) är det gängse uttrycket det bättre, emedan det är lätt-tillgängligare och lätthandterligare för både den talande och den tilltalade, hvilken sednare för öfrigt vanligtvis tycker det vara »vackrare», hvarvid han är van. Då nu i allmänhet jämförelsevis föga vinnes (i riktning af språkets fulländning) genom en ändring af uttalet[1], mera genom ändring af ordens form, mest genom ändringar i deras syntaktiska förbindelser och deras betydelser, så är det gifvet, att brukets auktoritet blir störst i fråga om ordens uttal. Mot en minimal afvikelse från det gängse uttalet kan man vanligtvis icke med skäl rikta någon annan anmärkning än, att »det brukas icke»[2] och kommer följaktligen att förefalla »stötande» för örat — som man vanligtvis behagar identifiera med »skönhetssinnet». Mindre vitsord har bruket rörande ordens form och allra minst i fråga om deras syntaktiska användning och betydelse. I detta sistnämda afseende har bruket faktiskt aldrig spelat någon synnerligen betydande roll. Nästan aldrig händer det, att ett uttryck uppträder i alldeles

[1] Jfr dock ofvan sid. 170 f.

[2] Blir afvikelsen större, kan det leda till felaktig association och äfven på flera andra sätt verka förvillande.

samma förbindelse och i fullkomligt samma betydelse, hvari det förut användts, utan ständigt uppstå nya kombinationer och nya betydelser såsom uttryck för nya tankar. Och väl är det, ty härigenom (speciellt genom de fordom föraktade »falska» analogibildningarna) är det företrädesvis, som språket lefver och utvecklas. Uttalets förändringar tyda nog också på lif, men till god del beteckna de (särskildt de fordom i vidskeplig vördnad hållna ljudlagarna) den afvigsida af lifvet, som heter: nötning, slitning, förbrukande af material[1]. Då så är, lär icke ens den argaste fiende till »det konventionella» kunna misstycka, om det alltid skäligen konservativa bruket i fråga om språkets ljud får vara nästan allsmäktigt, i fråga om dess form och betydelse vanmäktigt. — Nu några exempel på obefogadt afvikande från bruket.

En alldeles gagnlös ändring af gällande språkbruk vore att med V. Rydberg skrifva *krafdes* för *kräfdes* eller *kärne, penne, vilje, ände* för *kärna* o. s. v. Dessutom utgör detta sednare fall en inkonsekvens eller åtminstone en stor godtycklighet från ändrarens egen ståndpunkt, som härvidlag vill visa pietet för den forna böjningen af dylika ord. Emellertid var som bekant denna sådan, att nominativen ensam ändades på *-e*, de öfriga tre kasus på *-a*. Då nu svenskan ej vidare upprätthåller denna kasusskillnad, så frågas, med hvad skäl man kan vilja så favorisera minoriteten och taga så ringa hänsyn till den

[1] Härmed vare icke förnekadt, att ljudlagarna, i den mån de leda till kortare och lättare uttalade språkformer, äro af positiv nytta såsom minskande den talandes rent fysiska möda (jfr Jespersen, Studier over engelske kasus, sid. 11 f.).

gamla böjningen, att man låter både direkt och indirekt objekt ändas på *-e* trots fornspråket. Tvifvelsutan är skälet det rent utvärtes och mer än lofligt ytliga, att våra substantivparadigm äro så uppställda, att vi inlära nominativen först och däraf förledas att anse denna kasus förnämligare än alla andra. Började våra paradigm med ackusativen — hvilket de alltför väl kunde göra — så hade man nog aldrig fallit på att vilja införa *kärne* i stället för *kärna* o. d. — I fråga om *stadga,* pl. *stadgar* påpekar Rydberg, att fortvaron af den gamla pluralen på *-ar* i detta ord utgör ett särskildt och kraftigt talande skäl för att äfven låta den gamla singularen *stadge* komma till heders. Detta skulle jag i regelbundenhetens intresse — således icke såsom R. af språkhistoriska hänsyn — kunna vara med på, men för så vidt R. vill alldeles bannlysa formen *stadga,* så vill jag påpeka, att detta vore till afgjord skada för vårt språk. Fasthellre borde man söka att få ordet, så att säga, klufvet i tu, så att man erhölle ett konkret maskulinum *stadge* (pl. *stadgar*) i betydelsen »lagstadgande» och ett abstrakt femininum *stadga* i betydelsen »stadighet», hvilket vore ett verkligt språkförbättrande. Samma procedur har till stort gagn för vårt språks uttrycksfullhet företagits med flera dylika ord: *ande* andligt väsen och *anda* andlig riktning, *grädde* på mjölk och *gräddan* i samhället, timmer-*flotte* och örlogs-*flotta, mosse* ställe där *mossa* växer, *värme* af fysisk art och *värma* varm sinnesstämning (samt neutret *värme,* fysikalisk term); jämför också: *dager* (gammal nominativ) och *dag* (gammal ackusativ), hälsningen *hell* (nom.) och adjektivet *hel* (oblik form),

hug-full och *håg*-lös, *frid* med Gud och *fred* med fienden, en *tått* lin och *tåt* i ett rep, *fynd* och på-*fund*, *stod* och *stöd*, *sägen* och »syn för *sagen*», *stinga (stang)* med spjut och *sticka (stack)* med nål (i stället för ursprungligt *stinga, stack* i båda betydelserna), *springa (sprang)* i tu och *spricka (sprack)* sönder, *skärt* ljus och *skirt* smör, *rätt* mening och *rät* väg, *kona* och *kvinna*, *låter* och *lär* (»dicitur») m. m. dylikt[1]. Att här och i andra snart sagdt otaliga dylika fall vilja afskaffa den ena formen såsom mindre riktig vore ett straffvärdt försök till stöld från vårt språk, och lyckades man, hade man beröfvat detta en betydande rikedom, som icke utan möda och med ett klokt tillgodogörande af språkets tillgångar under tidernas lopp vunnits. Att t. ex. införa den gamla nominativen *kona* i samma betydelse som den ursprungliga (plural-)genetiven *kvinna*, hvilken usurperat dess plats, torde ej ens den radikalaste reaktionär ifrågasätta; men det vore konsekvensen.

Opraktiskt och därför klandervärdt är att i grammatisk literatur, afsedd att för personer, som i alla fall måste lära sig den gängse grammatiska terminologien eller redan förut känna densamma, införa nya termer, som icke säga något annat eller bättre än de gamla[2]. Jag måste därför beteckna det såsom ett missgrepp, då t. ex. J. Pipon uti sitt i vissa

---

[1] Se härom utförligt i min afhandling »Om orddubbletter i nysvenskan» uti Språkvetenskapliga sällskapets i Upsala förhandlingar 1882—1885, sid. 81 ff. (Upsala universitets årsskrift 1886).

[2] Jag betviflar högeligen, att dylika »reformer» ens för den första folkundervisningen äro af något gagn.

afseenden förtjänstfulla, men i sin helhet mera om teoretisk än praktisk begåfning vittnande arbete »Svensk språklära för mellanskolorna (elementarläroverken) och till sjelfid» (Sthlm, 1878) använder följande terminologi: *utsägetingsord* (infinitiv), *omständighetsord* (adverb), *hjälpord* (preposition), *antalstingsbestämningsord* (kardinaltal) o. s. v. Dylika beklagliga sträfvanden hafva, tack vare framstående tillskyndare, vunnit tämligen allmän efterföljd uti Danmarks och Tysklands grammatiska literatur, så vidt jag kan se utan gagn för danskarna eller tyskarna själfva, men afgjordt till stort men för denna literaturs internationella brukbarhet, enär termer sådana som *stedord* eller *fürwort* (pronomen), *navneord, hauptwort* (substantiv), *navneform, nennform* (infinitiv), *nævneform, nennfall* (nominativ), *udsagnsord, zeitwort* (verb), *biord, umstandswort* (adverb), *fremsættende måde, aussageweise* (indikativ) o. s. v. bereda utländingen, och förmodligen också infödingen, åtskillig möda, som kunde bättre användas. Dylik »fosterländskhet» är nätt opp lika mycket (resp. litet) på sin plats som det bekanta puristiska försöket att i matematisk literatur ersätta t. ex. *tangent* med det »goda svenska» uttrycket *snudd* och *cotangent* med *fyllsnudd* o. s. v.

* * *

På intet område torde åsikterna om språkriktighet gå så vidt isär, ingenstädes en så oöfverskådlig och hopplös villervalla i praktiken vara rådande som i fråga om behandlingen uti svenskan af främmande nomina propria. Detta beror därpå, att härvidlag

tvänne hvarandra stick i stäf motsatta doktriner göra sig med ungefärligen samma styrka gällande och båda erhållit rätt talangfulla målsmän. Å ena sidan heter det, att främmande orter och personer skola benämnas så, som de i sitt eget hemland heta och själfva kalla eller kallat sig; en åsikt som beträffande de geografiska namnen på ett mycket talangfullt, men ensidigt sätt förfäktats af A. Hedin i artikeln »Om geografiska namn och deras rättskrifning» (i Fria ord, utg. af Publicistklubben, Stockh. 1878). Å andra sidan håller man (t. ex. C. J. Schlyter, Ordbok, sid. XXXII) före, att åt dylika namn må i svenskan få gifvas en svensk form, ja, bör i vissa fall en försvenskad form anskaffas. Det är i synnerhet i fråga om fornisländska namn, som denna sednare åsikt åstadkommit en stor uppståndelse, och märkvärdigt nog har denna, ursprungligen från Danmark utgångna, rörelse — trots sin, efter min mening, bjärt framträdande ovetenskaplighet — haft att glädja sig åt mäktigt understöd från flera i fråga om de nordiska språken vetenskapligt bildade och begåfvade författare, såsom C. Säve (lärjunge af N. M. Petersen), Th. Wisén, V. Rydberg, H. Hildebrand, E. Hildebrand, P. A. Gödecke (som dock söker följa en god medelväg), D. A. Sundén m. fl., under det att auktoriteter sådana som Rydqvist (Sv. Spr. L. IV, 544 f.) och Lyngby (Tidskr. f. Philol. og Pædag. X, 112 f.) uppträdt däremot. Att hela denna fråga ännu befinner sig i ett så oklart skick, och att man å båda sidor med sina delvis berättigade yrkanden skjutit så vidt öfver målet, beror därpå, att man förbisett följande för bedömande af språkriktigheten så hufvudsakliga synpunkter: att man framför

allt måste taga hänsyn till sin publik och sålunda, då man riktar sig till svenskar, icke företrädesvis sträfva efter att göra sig förstådd af utländingar; att alla onödiga ändringar af gängse språkbruk böra undvikas; och framför allt, att språkriktigheten ställer helt olika kraf på verkliga i språket gängse lånord å ena sidan och å andra sidan sådana ord, som mera tillfälligtvis då och då i svenskan citeras, i fråga om hvilka sednare de två förra synpunkterna hafva nästan intet att betyda, hvarför här mera kosmopolitiska hänsyn kunna få göra sig fullt gällande (jfr sid. 93 och 105 ofvan). Utgående från den här af mig förfäktade språkriktighetsståndpunkten kommer man därför till följande tvenne, som mig synes, enkla grundsatser:

a) Främmande namn, hvilka såsom lånord upptagits i allmänt svenskt språkbruk och där under en viss form blifvit gängse, bibehållas oförändrade vid denna form, emedan genom en ändring ingenting vunnes för den publik, för hvars skull de äro till i svenskan, men väl mycket onödigt besvär åstadkommes. Vid denna grundsats och dess tillämpning i detaljer behöfver jag, trots sakens stora vikt, ej utförligt dröja, emedan ungefär samma grundsats, som jag här formulerat, på ett synnerligen förträffligt sätt förfäktats och med exempel belysts uti en artikelserie »Namnförklädning eller gamla och nya namn» af anonym författare (O. E. L. Dahm) uti Nya dagligt allehanda, årg. 1880 (n:r 280 och 282; 1 och 3 dec.) och 1882 (n:r 24; 30 jan.). Ett och annat tillhörande fall kan jag dock ej underlåta att framdraga.

Det är alltså enligt min mening afgjordt oriktigt

att söka ersätta de gängse formerna *Köpenhamn*, *Aten*, *Rom*, *Paris* (med hörbart *s*), *Neapel*, *Tyskland*, *Frankrike*, *England* (uttaladt *Ängland*) o. d. med respektive *Köbenhavn*, *Atenai*, *Roma*, *Paris* (uttaladt *Pari*), *Napoli*, *Deutschland*, *France*, *England* (uttaladt *Ingland*), helst härutinnan ingen konsekvens kan ifrågakomma; den ene går med på *Napoli*, men vill bibehålla *Rom*; den andre finner sig äfven vid *Roma*, ja *Atenai*, men tappar modet inför *France* och *Deutschland*; och hvem vill väl gå in på — åtminstone i praktiken — att benämna t. ex. de slaviska länderna och orterna så, som innevånarna själfva kalla dem, alltså *Rossija* för *Ryssland*, *Brno* för *Brünn*, *Sibir* för *Sibirien* o. s. v. Som bekant har också intet annat språk bekvämat sig till en dylik courtoisie gent emot utländingen, som den man nu för svenskan ifrågasätter.

Af samma skäl är det ett missgrepp att omstöpa *Ludvig* XIV, *Fredrik* II, *Jakob* I, *Olof den helige*, *Peter den store* till *Louis* XIV, *Friedrich* II, *James* I, *Ólafr helge*, *Pëtr* (läs: *Pjåtr*) *velikij*. Det sista exemplet synes emellertid ännu icke hafva fått några förespråkare, och detta är ej förvånande, ty konsekvens söker man lika förgäfves här som inom »reform»sträfvandena i fråga om de geografiska namnen.

Likaså böra naturligtvis ord, som lånats från isländskan, bibehålla sin gängse form. Väl må det vara den enskilde obetaget att i likhet med en aktad skolman i våra dagar benämna sig *Fridtjuf* i stället för *Fritiof*; men det må påpekas, att för den händelse man därigenom tror sig hafva erhållit ett »språkriktigare» förnamn än andra Fritiofar, så misstar man

sig. Dylika ändringar åsyfta förmodligen att vara »i öfverensstämmelse med språkutvecklingens fordringar» (D. A. Sundén), men det är just detta jag vill på det bestämdaste bestrida, att de äro. Att i alla händelser dessa »fordringar» äro litet oklara, äfven för dem som tro sig särskildt manade att tillgodose dem, tyckes framgå af den osäkerhet, som råder i fråga om de »rätta» formerna. I stället för det hittills gängse gudanamnet *asar* får man se dels den fornisländska formen *äser* (E. Hildebrand), dels alldeles nyskapadt *åser* (C. Säve, Th. Wisén) eller än oftare *åsar*. Former sådana som de båda sistnämda äro oriktiga från alla möjliga synpunkter. De äro icke den fornisländska formen, ty denna var *æser* (läs *äser*); icke den nyisländska, ty denna är *æsir* (läs *ajsir*); icke den fornsvenska, ty denna är oss alldeles obekant (se Rydqvist, Sv. Spr. L. VI, 21), men har tvifvelsutan lydt antingen *æsir* eller *asar*, möjligen *aser*; icke den nysvenska, ty denna har hittills varit *asar*. Frågas då, hvarför i all världen denna sistnämda form skall vara oriktigare än de nyuppfunna *åser* eller *åsar*, hvilka på ingen tid och hos intet folk varit verkligt talade former. Svaret måste lyda: om detta ord icke vore, hvad det nu verkligen är, ett lånord, inkommet i svenskan ur isländska literaturen (hvars *æser* af oss utbytts mot *asar*, en analogibildning efter singularen *áss*, som antagit den vanligaste svenska pluraländelsen för maskulinum, nämligen *-ar*); utan om ordet vore inhemskt svenskt; om det i fornsvenskan förefunnits under formen *aser* (eller *asar*), hvilket är mycket ovisst: om denna form sedan fortlefvat genom svenskans alla perioder ända till våra dagar, hvilket den emellertid

beklagligtvis icke gjort; om den under detta sitt lif utvecklats rent ljudlagsenligt, utan att några analogibildningar fått störande ingripa i ljudlagarnas verksamhet (hvilket emellertid sällan händer); och om vi — hvilket är högst osäkert — nu lyckats upptäcka och fullt riktigt formulera de ljudlagar, för hvilkas verksamhet ordet skulle hafva varit utsatt; så komma vi till det sannolika resultatet, att ordet nu borde hafva uppträdt under formen *åser* (eller *åsar*); alltså är denna den riktiga. Om nu detta svar lyckas *fullt* tillfredsställa och öfvertyga oss, så hafva vi endast att tillägga: Nåväl, låtom oss då i konsekvens med det förda resonemanget och i språkriktighetens intresse behandla alla isländska (och fornsvenska) lånord lika; således icke säga *Hjalmar*, utan *Hjälmar* (eller *Hjälmer*), icke *Birger Jarl*, utan *Börje* (eller *Birge*) *Järl*[1], icke *skald*, utan *skåld* (jämför *våld, båld, såld* af *vald* o. s. v.) eller *skåll* (jämför *såll, fåll, håll* af *sald* o. s. v.; ja, då är det obegripligt, hvarför icke tyska och engelska lånord skulle lika väl som de isländska bringas »i öfverensstämmelse med språkutvecklingens fordringar», så torde vara bäst att så snart som möjligt se till, det t. ex. namnen *Bernhard, Leopold, Konrad, Edvard* utbytas mot de bättre *Björnhård, Ljudbåld, Könråd* och *Ödvård*. Detta och dylikt torde emellertid ingen vilja vara med om. Men då frågas med skäl: hvad tjänar det till att uppställa en princip, som man sedan ej bryr sig om att ens i aflägsnaste mån konsekvent tillämpa?

b) Främmande namn, hvilka endast undantagsvis

[1] Olavus Petri skrifver i sin krönika *jerl*.

i svenskan citeras, eller som endast i vetenskaplig literatur (hvartill jag äfven räknar vanliga läroböcker) förekomma, böra också bibehållas oförändrade, d. v. s. förblifva vid den form, de äga i det främmande språk, hvarifrån de för tillfället hämtas. Jag måste därför gifva A. Hedin fullständigt rätt, då han som ett högst klandervärdt oskick framhåller våra läroboksförfattares vana att, slafviskt afskrifvande tyska arbeten, hos oss gifva kurs åt sådana onödiga namnförvrängningar som t. ex. *Gröningen* för *Groningen, Zaardam* för *Zaandam, Mailand* för *Milano, Lüttich* för *Liège* m. m. Än mera omotiverade äro statskalenderns former *Chili* för *Chile, Syracusa* för *Siracusa, Norrige* för *Norge* m. m., af hvilka dock en del numera rättats.

Mest brytes nu för tiden mot den ofvan uppställda grundsatsen vid återgifvande af isländska namn, öfver hvilka man tyckes anse sig ha rätt att förfoga alldeles efter godtycke, och hvilka man därför »försvenskar» efter dylika principer, som jag ofvan i anledning af ordet *asar* skildrat. Men dylika omstöpningar äro absolut till skada både för fackmannen och icke-fackmannen. För egen del får jag bekänna — och jag vet, att det är en erfarenhet, som mången med mig gjort — att man icke riktigt vet, hvar man är hemma och endast med möda hittar till rätta, då man får höra talas om *Sjunkebäck* (E. Hildebrand) i stället för *Søkkuabekkr, Sänkmime* (E. Hildebrand) för *Sokkmimer, Jämnhår* (E. Hildebrand; man väntar sig åtminstone *Jämnhög*) för *Iafnhár, Valand* (V. Rydberg) eller *Valund* (Th. Wisén) för *Volundr, Arvar-Udd* (E. Hildebrand) eller *Örvar-Udd* (förra

hälften nyisländska, andra hälften nysvenska; Wisén) för *Orvar-Oddr*, *Kråka* för *Kráka*, *Valsungar* (Wisén) för *Volsungar* o. s. v. — Ej sällan äro de nya formerna oriktigt fabricerade äfven från försvenskningsteoriens egen ståndpunkt (jfr om *Jämnhår* nyss ofvan). Guden *Njord* (isl. *Niorðr*) har aldrig någonstädes burit det namn *Njärd*, som Säve, Wisén, Hildebrand m. fl. gifvit honom, och namnet skulle efter svenska »utvecklingslagar» just heta *Njord*[1] på samma sätt som sv. *hjort*, *fjord*[2], *jord*, *gjord* o. s. v. motsv. isl. *hiortr*, *fiorðr*, *iorð*, *giorð*. *Havamal* har likaså icke i fornisländskan hetat *Håvamål*, utan *Hávamál* (*á* uttaladt såsom långt *a*), och om ordet funnits i fornsvenskan, skulle det med all sannolikhet där hafva hetat *Høghamal*, i nysvenskan *Högamål*. Himlabron *Bifrost* »borde i nysvenska och fornsvenska (om det funnes där), lika väl som i fornisländskan heta just så[3], icke »*Bäfrast*»[4]. Brist på konseqvens är äfvenledes vid dessa namnändringar ögonskenlig. Drottning *Kráka* skall nu heta *Kråka*, emedan samma ord, brukadt som appellativum i nysvenskan, har denna form; men namnet *Kettil* får förblifva oförändradt, trots att ordet såsom appellativum har den nysvenska formen *kittel*. Man (t. ex. Wisén) skrifver *Laxdalingar* (isl.

---

[1] Jämför härom M. Lundgren: Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige, s. 73.

[2] Om *fjärd* se Lundgren a. st.

[3] Jfr A. Kock: Tydning af gamla svenska ord, s. 31 noten, och Rydqvist, Sv. Spr. L. II, 66 f.

[4] *Bäfva* är tyskt lånord (se Rydqvist, Sv. Spr. L. VI, 66). Isl. *bifa* skulle i nysvenskan heta *befva* (jfr *lefva*: isl. *lifa*), isl. *bif* däremot heta *bif*.

Laxdǿler), men *Hitdölakämpe* (isl. *Hitdǿla-kappe*); utbyter *ey* mot *ö* i *Rökdalingar* (isl. *Reykdǿler*), men behåller det i *Eyrbyggiar;* förändrar hos den fornnorske skalden *Øyvindr Skaldaspillir* förnamnet till *Övind*, men låter tillnamnet förbli oförändradt o. s. v. Härtill kommer den principiella inkonsekvens, som ofvan påpekats på tal om isländska lånord i svenskan: Hvarför skola blott dylika försvenskas? Hvarför talar man icke, konsekvent, om *Johan* eller *Jan Ulfgång* (för *Wolfgang*) *v. Goethe*,, om *H. C. Anderssons* sagor o. d.? Ty om det tyska namnet i stället för tyskt vore svenskt, utveckladt efter svenska språkets lagar, så skulle det onekligen heta *Ulfgång* o. s. v. Härpå ger man måhända det svaret, att det är en stor skillnad mellan »fornnordiska» namn och andra, och att vi öfver de förra hafva dispositionsrätt i vida högre grad än öfver hvilkasomhelst andra. Detta svar torde verkligen angifva själfva roten och upphofvet till den falska ståndpunkten. Denna tyckes ytterst bero på ett — kanske delvis omedvetet — fasthållande af den, såsom hvarje fackman numera vet, bevisligen oriktiga, men ända intill våra dagar tämligen allmänt gängse dogmen, att det forniländskt-fornnorska literaturspråket en gång varit hela nordens gemensamma språk, alltså det »fornnordiska språket». Samma falska skandinavism ledde till, att den forniländskt-fornnorska (kortare uttryckt: den »norröna») literaturen kallades den »fornnordiska», hvarmed antyddes, att den tillhörde hela norden; att sålunda t. ex. Eddadikterna vore hela nordens tillhörighet o. s. v. Att här ingå på de skäl, som för längesedan vederlagt denna uppfattning, skulle föra för långt bort från mitt för till-

fället förelagda hufvudämne, skulle för den stora allmänheten blifva alltför detaljeradt vetenskapligt, och det vore för fackmannen öfverflödigt. Däremot må här påpekas, att äfven om denna gamla uppfattning vore riktig — i stället för att, som den är, vara fullkomligt oriktig — så komme vi till alldeles samma resultat. Äfven om alla de isländska namnen funnits i fornsvenskan, så borde de (som saknas i nysvenskan) behålla sin gamla form: den isländska, då man talar om isländingar, den fornsvenska, då fråga är om fornsvenskar, eftersom fornsvenskan faktiskt är ett annat språk än nysvenskan, lika visst som latinet är ett annat än dotterspråket franskan. Att däremot de, som finnas i nysvenskan, böra hafva sin nysvenska form, har ofvan visats.

* * *

Hittills har jag ingenting yttrat om hvad läsaren kanske väntat sig att finna framhållet såsom en hufvudsak i fråga om språkriktighet; språkets skönhet. Jag vill icke söka undslippa detta kinkiga ämne genom att helt enkelt anmärka, det här såsom på alla andra områden ett angifvande af objektiva grunder för att tillerkänna något epitetet »skönt» är ytterst svårt; jag vill icke säga omöjligt, ty väl må det vara sant, att »om tycke och smak kan man icke disputera» — så att någon känner sig öfvertygad; men lika visst är det, att »tycke och smak» kunna förädlas, hvilket innebär, att en objektiv norm för skönhet finnes, om den också är svår att finna. I fråga om språket må då först och främst framhållas,

att dess skönhet — för en sund smak — hufvudsakligen beror på dess ändamålsenlighet, och att således skönheten vinnes förnämligast genom tillgodoseende af de kraf på språkriktighet, som ofvan af andra grunder uppställts. Men vidare är isynnerhet att märka, det rikedom och omväxling i de språkliga uttrycken högeligen befordrar språkets skönhet. Ju fler uttryck den talande har att välja på, desto bättre. På så sätt får språket färg, nyansrikedom, d. v. s. blir skönt[1]. För att vinna denna rikedom har man nu tvänne utvägar: att producera nytt och att — låna, hvilket inom språkets värld leder till lika lyckligt resultat, eftersom lånen icke behöfva återställas. Båda förfaringssätten äro därför i hög grad att rekommendera.

a) Nybildningar, d. v. s. sådana uttryck, som skapas med tillhjälp af det nutida språkets egna, redan förhandenvarande tillgångar (t. ex. nya sammansättningar) eller också »af intet» (t. ex. många nymodiga interjektioner), äro i flera afseenden bättre än lån. Dels vinner man i regeln en större publik för ett nyskapadt inhemskt uttryck än för ett utifrån lånadt; dels betinga de förra mindre, så att säga, transportkostnader, emedan materialet är tillgängligt på närmare håll och för hvemsomhelst, ej blott den språkligt bildade; dels äro dylika uttryck vanligen mera genomskinliga, uppväcka flere idéassociationer, harmoniera bättre med det förut befintliga ordförrådet och införlifvas därför lättare med detta, under det att lånorden ofta för att blifva lätthandterliga

---

[1] Jämför hvad ofvan yttrats om fördelarna af att i ett språk äga synonymer.

måste underkasta sig en folketymologisk ombildning, d. v. s. delvis nybildas. På grund af denna sin större harmoni med det öfriga språket förefalla också nybildningarna skönare.

Bland de nutida författare, som mest och bäst riktat svenska språket med nybildningar, torde företrädesvis böra framhållas Viktor Rydberg och August Strindberg, ehuru deras verksamhet är förlagd till helt olika fält, enär den förre hufvudsakligen verkar reformatoriskt på det högtidligare språkets område, den sednare däremot med förkärlek odlar och förkofrar det hvardagliga språket. I fråga om Rydbergs nybildningar förtjänar det emellertid särskildt betonas, att dessa till stor del äro prisvärda från en helt annan synpunkt än den, från hvilken förmodligen upphofsmannen själf anser dem förtjäna beröm. De äro nämligen förträffliga icke såsom ersättningar för andra, »utländska» ord, utan just i den mån de icke lyckas ersätta dessa, äro behöfliga jämte dem och såsom nyanseringar af dem. Sålunda är Rydbergs »*tyckesak*» ett bra uttryck, för så vidt det har eller kan få en mera konkret betydelse än synonymet *mod* (fr. *mode*); »*liktyding*» är en lycklig bildning endast i den mån detta ord icke är eller blir fullkomligt liktydigt med *synonym*; »*kynne*» anger tvifvelsutan[1] en annan betydelsenyans än *skaplynne*; »*dumlöje*» är ett utmärkt ord, emedan det begrepp, som därmed betecknas, hittills förmodligen icke ägt något uttryck alls uti vårt språk.

b) Lånord äro, från svenska riksspråkets synpunkt, lånord, vare sig att de upptagits ur ett lef-

---

[1] Delvis väl i följd af sin anslutning till *okynnig*.

vande eller dödt språk, ur ett mer eller mindre främmande, ur vårt fornspråk eller våra nutida dialekter. Detta tyckes emellertid förbises af våra purister eller »språkrensare», som de föredraga att benämnas, d. v. s. de som söka ur språket utdrifva de ord, som lånats från »främmande» språk. Härvidlag synes man emellertid på inga villkor vilja medgifva, att isländskan är ett främmande språk, hvilket den dock är i högre grad än t. ex. danskan. Under det att våra gamla purister på 1600-talet: Stiernhielm, Spegel, Swedberg o. a. hyllade den efter min mening fullkomligt riktiga grundsatsen att hellre låna från ett närmare besläktadt språk än från ett mera olikartadt, så tyckes nu ett alldeles motsatt åskådningssätt omfattas. Att låna från vårt systerspråk tyskan skall nu vara vida klandervärdare än att låna från den oss så fjärran stående franskan; att upptaga uttryck från danskan lär vara mycket oriktigt, men att låna från vår aflägsnare släkting isländskan är icke blott tillåtligt, utan till och med en högst berömmelig gärning. I denna sista mening vill jag fullkomligt instämma, men det är att märka, att detsamma gäller om alla lån, notabene om de göras, då de behöfvas. Och de behöfvas dagligen och stundligen. Vi hafva icke för många lånord i svenskan — snarare för få — men vi hafva tidtals lånat allt för ensidigt, antingen nästan uteslutande ur tyskan eller nästan enbart ur franskan o. s. v. Från denna synpunkt kan den af våra nutida purister omhuldade benägenheten att låna från de nordiska fornspråken icke nog lofordas. Och, väl att märka, därest inga särskilda omständigheter tala för lån från annat håll, så är det afgjordt att föredraga upptagande,

respektive bevarande af ålderdomliga svenska (eller åtminstone nordiska) uttryck, emedan dessa hafva åtskilliga förtjänster gemensamma med nybildningarna; speciellt den, att språkets ordskatt på så sätt får en mera enhetlig prägel och blir lättare att hålla i minnet. Att de i allmänhet äfven förefalla oss skönare, ädlare, högtidligare än lånord med mera utländsk prägel, framgår af en jämförelse mellan sådana synonympar som *skald: poet, mäla: orera, gamman: muntration, varda: blifva, kynne: manér* m. fl., af hvilka de i sednare rummet anförda hafva en simplare, plattare, ja stundom förklenande eller förlöjligande anstrykning. Men som allmän regel gäller: låna — olika för olika syften och olika stilarter — från alla håll, från nordens forna språk, från våra dialekter, från städernas slangspråk, från de mest främmande språk![1]

Bland dem, som företrädesvis inlagt förtjänster genom upptagande af lånord ur fornsvenskan och isländskan, är framför allt att nämna V. Rydberg, om han också härvidlag någon gång icke hållit sig inom de råmärken, en sund smak utstakar. Från dylika felgrepp kunna ännu mindre Säve, Gödecke och H. Hildebrand frikännas, ty speciellt i deras öfversättning från isländska författare förekomma tidt och ofta uttryck, som, hvad de än må vara, icke äro svenska, d. v. s. begripliga för en svensk, som icke

---

[1] Härmed vare ingalunda förnekadt, att under för nationalitetskänslan kritiska tider en måttlig purism kan — liksom andra skrankor folken emellan — vara tillfälligtvis berättigad; så t. ex. i Nordschleswig i våra dagar (gentemot tyskan), i Norge vid början af detta århundrade (gentemot danskan),

studerat isländska. Såsom exempel på lyckliga lån från de fornnordiska språken torde vara tillräckligt att anföra: *gamman, mäla* (tala), *id* (jfr *idog), säjda, skarn, gànga, galder, runor, skald, jarl, fylking, varda;* d. v. s. *varda* o. d. är ett godt ord, när det användes jämte och med något annan färg än *blifva*, icke då det användes i stället för detta. Att dylika sträfvanden icke äro fruktlösa, att en sådan lånerörelse i stor skala kan lyckas, och att det såsom allsmäktigt ansedda »bruket» verkligen får maka åt sig, då det hindrar språkets utveckling, framgår bland annat af de lån, som massvis infördes i svenskan af Stiernhielm, Spegel, Swedberg och deras liktänkande samtida (se exempelsamlingarna hos Rydberg, anf. st. s. 526 f. och Söderwall, Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning, s. 104). Det område, där nu mest och till största gagn för språket dylika lån företagas, är personnamnens. *Hjalmar, Birger* (jämte det nysvenska *Börje*), *Björn, Helge, Gunnar, Agne* m. fl. täfla med framgång med *Salomon, Konstantin, Maximilian* o. s. v.; *Tora, Ingeborg, Signe, Astrid, Valborg* o. d. hafva nu att glädja sig åt större sympatier än *Marie-Louise, Josefina, Concordia, Dorotea* o. s. v.

Från våra dialekter hafva vi ännu icke lånat på långt när i den utsträckning som önskligt vore; ja, lånen från detta ytterst gifvande håll hafva nätt och jämt tagit sin början. En person, som emellertid redan hunnit uträtta mycket godt i denna riktning är August Bondeson, ur hvars i språkligt, liksom i så många andra afseenden, förträffliga folkskrifter följande exempel må anföras: *flis* (ett slags *skärfva)*,

bliga (titta stint och med stora ögon), »vara *i lag* med», »i *förstningen*», *skrabbig* (ungefär = *skral*), *tåka sig* (jämka sig undan), *hörk* (jfr *kry*), »*skräppa* af någon» (jfr *berömma, skryta* af), »*ty* sig till» (sluta sig med förtroende till), *happa* till, *pyre, vångla,* köra *lätte* (utan lass) m. m.

Ur slangspråket kunna med fördel många uttryck lånas för det lägre hvardagsspråkets behof. På detta område torde Strindberg framstå såsom primus inter pares bland de allesamman mer eller mindre i detta afseende högtförtjänta, nutida realistiska författarna. Bland expressiva uttryck, som ymnigt anträffas i Strindbergs arbeten, må exempelvis anföras: »*tjurhålla* någon», »*propsa* med någon, »prata bara *goja*», »låta *hutla* med sig», *dabba* sig (jfr *förplumpa* sig), *stofil, gorma, stilig, stass, jobba, frat* (jfr *strunt*), »få på *tafsen*», *hyde* (jfr *pack*), »ge någon en *glirING*», »en hel *radda*», *flabb*. Men äfven de mest berättigade sträfvanden kunna drifvas för långt. Att mer än ett ytterst försvinnande fåtal af Strindbergs landsmän mäkta helt och fullt genomtränga innebörden af uttryck sådana som *yla* och *mackel,* torde få betviflas.

Lån från främmande språk i inskränkt mening — hvarpå det torde vara onödigt att anföra några exempel — är i synnerhet att rekommendera i fråga om namn på allmänna kulturföremål, i hvilket fall inhemska bildningar (t. ex. *fjärrskrift, regnskärm, ångvagn*) från flera synpunkter äro i språkligt afseende underlägsna de utländska lånorden [1] (jfr t. ex. *telegraf, paraply, lokomotiv* med de nyssnämda ny-

[1] Jämför härom Tegnér, anf. st., s. 129 f.

bildningarna). Därnäst torde dessa lånord vara mest på sin plats i lättare roman- och novell-literatur, om de sparsamt och med urskillning användas, ty att man lätteligen kan begå missgrepp, äfven vid lån från ett så föga »främmande» språk som danskan, ådagalägga dagligen några af våra yngre författare, hvilkas språk understundom snarare förtjänar namnet Jacobsenska än svenska. Huru många svenskar kunna väl förstå meningen, då de t. ex. få höra talas om, att »hon var *rank*» i stället för »smärt och reslig» (*rank* betyder i svenskan »vinglig» och brukas om bord, som hafva ett ben kortare än de öfriga [1], om båtar, som ej kunna stå stadigt på sin köl [2] o. d.), eller om »källna blickar», hvilket afser att betyda »varma, innerliga, ömma blickar», men för en svensk torde komma att betyda »blickar, som komma en att isas genom märg och ben» (jfr *käle* eller *tjäle*, den iskyla som under vintern tränger djupt ned i marken).

* * *

Jag har nu framlagt och med exempel belyst min ståndpunkt, och jag går nu slutligen att bemöta några invändningar, som tvifvelsutan redan trängt sig på åtskilliga af mina läsare. Så t. ex. torde någon vilja påstå, att min ståndpunkt egentligen sammanfaller med den som hyllar »bruket» som högsta lag; ty onekligen har jag i de flesta fall kommit till det resultatet, att hvad som faktiskt nu brukas är bättre

---

[1] I denna betydelse oftast *rankig*.

[2] »Säges om ett fartyg, när det kränger så mycket, att det ej kan föra nog segel» (A. F. Dalin).

än hvad åtskilliga purister o. a. föreslagit att sätta i dess ställe. Men märk väl, dels att jag blott i de flesta fall godkänt bruket, under det att jag mycket ofta förordat det hittills ohörda eller blott i skrift förekommande uttrycket såsom varande bättre — äfven för talspråket — än det i talet gängse; dels ock, att i de fall, där bruks-ståndpunktens anhängare och jag öfverensstämma i fråga om resultatet, har min motivering varit en helt annan än deras. Ty för mig gäller det, att ett uttryck icke är bra, därför att det brukas, utan det har kommit att brukas, emedan det befunnits vara bra[1]; ty instinktlikt griper man i flertalet af fall det lämpliga uttrycket. Härmed vare ingalunda förnekadt, att ju också ofta dåliga uttryck tillgripits, kommit i bruk och äro i bruk. Detta är ett medgifvande, som den förra ståndpunktens anhängare icke, om de äro konsekventa, kunna göra, ty »det som brukas är bra». Men jag kan göra detta medgifvande, ty från min ståndpunkt heter det blott: det som icke kan brukas är odugligt, och af det som brukas eller som — ehuru det ännu icke brukats — kan brukas, är en del bra, en del dåligt, ja mycket är på en gång bra och dåligt; nämligen från olika synpunkter. Det är detta synpunkternas särskiljande som också gör, att jag kan utan inkonsekvens eller motsägelse påstå: hvad som är i sig (abstrakt taget) rätt, är ofta in casu (i det konkreta fallet) orätt, d. v. s. hvad som från den talandes synpunkt är bäst, det som lyckas bäst uttrycka hans tanke, är

[1] Eller för att välja ett exempel från ett närbesläktadt område, det telegrafiska teckenspråket är icke bra, emedan det brukas, utan det brukas, emedan det visat sig vara praktiskt.

stundom från den tilltalades synpunkt sämst, lyckas icke meddela honom den förres tanke. För att taga ett exempel. Om jag i ett samtal med en allmogeman använder uttrycket *nonchalant* i stället för det ungefärligen liktydiga *vårdslös*, så är det mycket sannolikt, att det af mig begagnade uttrycket är det som bäst motsvarar både saken själf och min afsikt; det är kanske det, medelst hvilket jag bäst får fram min mening; men eftersom jag nu en gång icke talar för mitt eget höga nöje, utan för att få in min mening i min interlokutör, så är det gifvet, att därest uttrycket icke af mannen förstås, så har jag icke uppnått min afsikt, och detta emedan jag illa valt mitt uttryck, som sålunda, när allt tages i betraktande, är för tillfället oriktigt. Det är oriktigt, emedan den tilltalades synpunkt är den viktigaste, om också otvifvelaktigt den talandes synpunkt är den till arten högre, emedan dess fulla tillgodoseende — om detta vore möjligt — skulle göra språket fullkomligare icke blott för tillfället, utan i allmänhet, göra det till ett mera utveckladt språk. Hänsynen till utvecklingens (d. v. s. förbättringens) kraf är ju både i fråga om individen, folket och mänskligheten vid allt vårt görande och låtande den högsta synpunkten, som aldrig får lämnas ur sikte, emedan den anger den rätta riktningen för vårt handlande; men icke för ty är hänsynen till krafterna och ståndpunkten hos den, som skall utvecklas, den för hvarje särskildt tillfälle viktigaste synpunkten, emedan den bestämmer hvad som nu, d. v. s. i handlingens ögonblick, skall göras — i den rätta riktningen eller åtminstone icke i en orätt riktning. Opportunism, det

att rätta sig efter omständigheterna, kan icke nog lofordas hos den, som verkligen har några grundsatser och några ideal; hos andra är s. k. opportunism vanligtvis helt enkelt — karaktärslöshet.

Vidare torde kanske någon tycka, att af min här lämnade utredning ingen praktisk nytta härflyter, ty det går ändå som flertalet vill; bruket är öfvermäktigt; den enskilde är maktlös. Men detta är falskt, ty det är ej flertalet, som styr inom språket, utan det är några få begåfvade individer — hvarom mera nedan. Och det är hvarken för dessa eller de öfriga oviktigt att ha den riktning klart utpekad, i hvilken man bör utveckla språket, och att få riktiga synpunkter angifna för bedömandet af, hvad i hvarje särskildt fall kunde och således borde härför göras, om man också ofta måste nöja sig med att konstatera, att så går det i alla fall. Det kan ingalunda vara likgiltigt för mig att inse, det uttrycket *nonchalant* under andra och lyckligare språkliga omständigheter hade varit det bästa uttrycket för, hvad jag denna gång måste och således — eftersom det att foga sig i nödvändigheten alltid är en dygd — också borde, för att icke fullständigt missförstås eller icke-förstås, uttrycka med ett ord, som icke fullt exakt återgaf min mening. — Viktigast blifva följderna af min uppfattning rörande språkriktighet för undervisningen, speciellt i våra skolor, där mycken humbug bör och kan utrotas, t. ex. en tidsödande polemik mot pluraler sådana såsom *härader, instrumenter* och andra minst sagdt oskyldiga former. Önskligt vore också, att t. ex. sådana konstruktioner som »vi *går*» o. d. snart erkändes såsom oklanderlig svenska; man blefve då befriad från

det hos skolungdom ymnigast förekommande »fel», hvilket torde mer än något annat dylikt bidraga att förbittra en kriarättares redan därförutan nog mödosamma lif. Man har minsann tillräckligt att göra med att rätta lärjungarnas verkliga fel, utan att man företar sig att korrigera dem äfven i de punkter, där de uttrycka sig bättre än sina lärare. Det torde vara öfverflödigt att tillägga, det jag naturligtvis icke kan vilja, att denna och andra af mina radikalare åsikter i språkriktighetsfrågan uti skolan praktiseras, än mindre att där någon propaganda för dem drifves, förr än de inom vetenskapen vunnit fullständig seger[1]. Skolan är intet vetenskapligt experimentalfält; på de tegar, som skola gifva bröd får man icke utså ett tvifvelaktigt säde, än mindre stenar. Men detta hafva de äldre åsikternas målsmän alltför ofta förbisett.

Ändtligen befarar jag den i viss mån grundade invändningen, att mina regler för språkriktighet äro för invecklade för att kunna efterlefvas; att alltför många synpunkter äro att samtidigt taga i betraktande, för att hvemsomhelst skulle kunna med framgång taga befattning med arbetet på språkets förbättring, om man nu ock skulle tro på dess möjlighet. Detta är sant. Men »hvemsomhelst» skall ej heller befatta sig med den saken, ty »hvemsomhelst» kan det verkligen icke. Hvem är då här den sakkunnige, den rätte språkmästaren (icke språkmästraren)? Det är icke den historiske språkforskaren eller språkforska-

---

[1] Detta mål synes emellertid *nu* mycket närmare, än då denna uppsats för tio år sedan först såg dagen.

ren öfverhufvud[1]; det är icke heller statistikern, som registrerar bruket, utan det är dels språk-filosofen, den som bättre än andra tänkt öfver språkets ideala uppgift och således vet, hvad som bör göras, dels och framförallt språkkonstnären, den som bättre än andra behandlat språket, förfärdigat uttryck för tanken och således vet, hvad som kan göras med det förhandenvarande materialet, åt oss andra. Ty vi, vi äro den stora publik, som nyttjar de kläder åt våra tankar, som af de förra uppfunnits och lämpats efter våra behof; vi begagna dem och framför allt — slita dem. Aktivt bidraga till språkets utveckling kunna vi endast föga och under dessa våra lärares ledning. Vi få finna oss uti att i förhållande till dem vara skolgossar. Och man skall icke reformera världen, så länge man sitter på skolbänken.

* * *

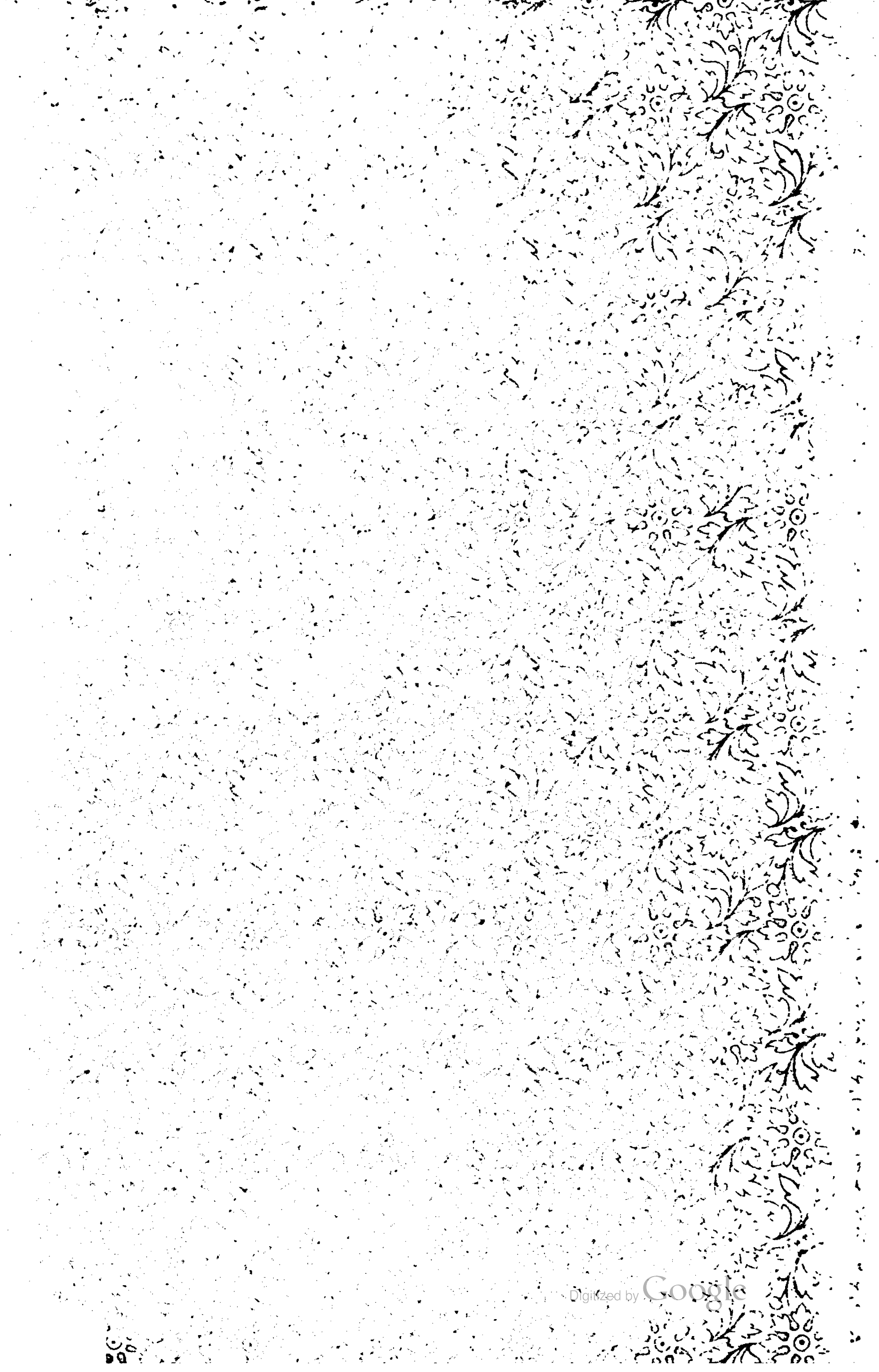
Alltså har jag stannat vid hvad man torde kunna angifva såsom sens-commun-ståndpunktens uppfattning: man har ett »bra» språk, då man talar och skrifver som de »bra» (talarna och) författarna. Detta är också fullkomligt riktigt. Det är endast skenbart en cirkel i detta påstående; ty jag har ofvan sökt utförligt ådagalägga, hvad det är för hänsyn, hvilkas iakttagande gör en språkkonstnär till en sådan. Emellertid är denne, liksom andra konstnärer, ofta omedveten om de regler han, i så fall instinktlikt, följer för att lyckas. — Detta leder mig öfver till besvarande af den

[1] »Språkforskaren har till uppgift ingalunda att skrifva språkets lagar, blott att beskrifva dem» (Es. Tegnér, anf. st. s. 133).

fråga, som nu ensam återstår mig bland dem, jag här till besvarande uppställt.

Hvilken språkfilosofisk uppfattning af språkets väsen ligger till grund för den ståndpunkt, jag här i detalj förfäktat? Jag svarar då. Språket är icke, så att säga, en massa af en gång för alla förfärdigade pappersssedlar af bestämdt antal, ämne, form och valör, hvilka vi blott må tillse, att vi icke slita mer än alldeles nödvändigt är. Det är icke heller en naturprodukt, som lefver, röres och hafver sin varelse i det stora hela oberoende af, ja trots människans vilja. Språket är fastmera väsentligen en konstprodukt liksom kläder, boning och verktyg; en konstprodukt, som visserligen förändras, emedan den begagnas och därvid slites, men som framför allt utvecklas och förbättras, emedan och i den mån en utveckling äger rum dels hos den konstnär — människan — som förfärdigar densamma, dels hos den — människan i hennes tanke- och föreställningslif — åt hvilken den förfärdigas. Att språket är en konstprodukt, vederlägges på intet sätt genom den riktiga anmärkningen, att det kanske till största delen, eller åtminstone hos de flesta individer produceras omedvetet och ofritt. Ty det samma gäller om bäfverns hus, biets cell m. m., hvilka äro konstverk, änskönt att de tillkommit i följd af konstdrift, icke genom en medveten och frivillig konstnärlig verksamhet. Men hos människan, som i detta afseende lyckligtvis är bättre lottad än bäfvern och biet, bör äfven en dylik högre konstnärsverksamhet förekomma i fråga om språket, så framt detta skall kunna värdigt fylla den höga uppgift, som för densamma — människans härligaste

verktyg — är ställd. Detta är ingalunda att »göra våld på språket». Här liksom i konsten för öfrigt kan dyrkan af »naturen» gå för långt, och man bör ej glömma, att »onatur» ofta är kultur. Det faktum, att biet självt skaffar sig en nödtorftig boning, har med rätta icke afhållit biodlaren från att uppfinna och med framgång använda allt bättre bikupor. Men människan skulle, därför att hon redan nu kan nödtorfteligen härbergera sina tankar, afstå från att medvetet sträfva efter att skaffa dem en bättre boning! Å andra sidan: likavisst som biodlaren må noga tillse, att han icke, drifven af sina teoretiska funderingar, gör sina bihus så idealiska, att bien icke känna igen sig och därför icke vilja därin, så må ock språkförbättraren taga nödig hänsyn till bruket, det yngre såväl som det äldre. Jag upprepar ännu en gång: att afstå från språkförbättring och »låta språket sköta sig självt», det vore människan ovärdigt, det få vi ej; men: icke en hvar duger till språkförbättrare, det gör endast språkgeniet (i praktisk mening), d. v. s. vältalaren i detta ords bästa mening och de stora författare, som en gång skola komma att kallas klassiska.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01378 9766

